

EIGEN SCHOON

EN

DE BRABANDER

MAANDSCHRIFT

VAN HET

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG

GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

Molenbeek.

Het zegel van de schepenen van het Kapittel
van Sint-Goedele van 1377

GESCHIED- & OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

(V.Z.W.O. opgericht in 1926; bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr. 1672)

Stichter: † Dr. Jan Lindemans.

Voorzitter van de Raad van Beheer: J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79, Neder-Over-Heembeek.
Hoofdredakteur: Dr. L. de Man, de Limburg-Sirunlaan 274, Wemmel.

UITGAVEN

Te bestellen, indien niet anders aangegeven, tegen voorafbetaling van de prijs + 5% kosten op de

POSTREKENING 5170.40

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant Brussel.

I. EIGEN SCHOON EN DE BRABANDER

Prijs van het jaarabonnement: Voor de leden: 150 F — In de boekhandel: 200 F.

De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXVII (1944), XXVIII (1945), XXXIX (1946), XXX (1947); elk 100 F; XXXI (1948), XXXII (1949), XXXIII (1950), XXXIV (1951), XXXV (1952), XXXVI (1953), XXXVII (1954), XXXVIII (1955), XXXIX (1956), XL (1957), XLI (1958), XLII (1959), XLIII (1960), XLIV (1961), XLV (1962), XLVI (1963), XLVII (1964), elk 150 F.

II. MONOGRAFIEËN VAN BRABANTSE GEMEENTEN

Afzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F; dubbele afleveringen: 40 F.

Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opwijk*, 304 blz., ill. (1937-39), 240 F (voor de leden: 180 F).

Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Attenrade-wever*, 130 blz., ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F).

Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geetbets*, 276 blz., ill. (1949), ing. 135 F (voor de leden: 90 F).

C. THEYS, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 blz., ill. (1954), 180 F (voor de leden: 120 F).

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan, de ontwikkeling en de instellingen van Overijse*, (1955), 144 blz., 120 F (voor de leden: 80 F).

Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij van Nijvel in West-Brabant* (1957), 241 blz., ill., 280 F (voor de leden: 210 F).

III. STREEKMONOGRAFIEËN EN ANDERE GESCHIEDKUNDIGE STUDIEËN

Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*. Deel I, 200 F (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p. rek. nr. 420.475, J. Verbesselt, Neder-over-Heembeek).

A. SUYKENS, *Fransé Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant*, 249 blz., ill. — 150 F (voor de leden: 100 F).

J. LINDEMANS, *De heerlijke rechten in 't Land van Asse*, 28 blz.: 30 F (ledenprijs: 20 F).

Prof. Dr. C. LEURS, *De vorstelijke beugel van Koudenberg*, 68 blz.: 60 F (ledenprijs: 40 F).

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Vilvoorde*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de parochie Tervuren*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Oude cijzen, munten en maten*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Amelgem*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Mansionarij, Meiseneirs of Kostaten, Meiseneirsrechten*, 30 F, voor de leden: 20 F. - Idem, *Oppida in Brabant*, 10 F. - Idem, *De Bevolkingslagen te Asse*, 50 F.

J. MERTENS, *St-Verone's graf te Leeftaal*. — 40 F, voor de leden: 30 F.

P. LINDEMANS, *De pachtboven van St-Mertens-Lennik*. — 20 F.

Mr. Dr. A. SCHILLINGS, *Rechters, misdaden en straffen te Leuven*: 60 F (ledenprijs: 40 F).

A. MEULEMANS, *Leuvense Ambachten*: 1. *De Hoveniers, Fruiteniers en Mandenmakers*; 2. *De Barbiers en Chirurgen*. — 3. *De Oudekleerkopers*. — elk nummer 60 F, voor de leden: 40 F.

Em. TORFS, *Het Stevenisme in West-Brabant*. — 90 F, voor de leden 60 F (uitverkocht).

Fr. MAES, *Wezembeek-Oppem vroeger en nu*, 60 F (voor de leden: 40 F).

Fr. MAES, *Oude woningen te Zaventem*, 40 F; voor de leden: 30 F. — Idem, *Omheen de kerk van Tervuren*, 40 F; voor de leden: 30 F.

ASSE

Het Ontstaan en de Ontwikkeling

Inleiding

Het eerste opzet van deze studie was enkele nieuwe ideeën naar voor te brengen over de oudste geschiedenis van Asse en de opeenvolgende stadia van de ontwikkeling van het dorpsbeeld te geven. Naarmate onze opzoekingen vorderden, zagen wij in dat het hierbij niet mocht blijven en dat wij het perspectief moesten uitbreiden. Allerlei belangrijke problemen rezen op, zodat wij het eerste plan moesten wijzigen en uitbreiden. Hieruit is dan deze omvangrijke studie gegroeid, die niet alleen het ontstaan en de ontwikkeling van Asse en zijn omgeving — het Land van Asse — beschrijft, maar ook andere grote problemen aanraakt, zoals de Instellingen, de verhoudingen van de hertogen met de heren *tot* Asse, deze van de abdij Affligem en de parochie, en niet het minst het probleem van de Vrijheid Asse.

Het is dus noch een Geschiedenis van Asse, noch een overzicht, maar op de eerste plaats een studie van de voornaamste problemen.

Dr. Jan Lindemans heeft in zijn Toponymie van Asse (1) in 1952 een zeer belangrijke bijdrage geschreven over verscheidene van deze problemen, vooral over het ontstaan en de ontwikkeling van Asse. Het werk van J. Lindemans ligt derhalve aan de basis van deze studie. Het scheen ons noodzakelijk, na het grondig lezen van zijn Inleiding, niettegenstaande de zeer grote verdiensten van de schrijver, hierop te moeten terugkomen en vele wijzigingen aan de opvattingen te moeten voorstellen. Wij beschikken sindsdien over bredere gegevens. De bedoeling is geenszins af te breken, maar nieuwe perspectieven te openen.

*

* *

Asse is een belangrijk, maar ingewikkeld probleem voor de historici. Periodisch komt men er op terug. Wij menen dat men het steeds te fragmentarisch heeft gedaan en dat een systematisch onderzoek dringend noodzakelijk is. Asse is vooral in de oudste periode belangrijk. Dit voelt iedereen aan, maar men tast en zoekt meestal zonder coördinatie. Het is in de eerste plaats een zaak van opgravingen en bodemonderzoek. Te Asse heeft men vele putten gegraven; men heeft er veel gevonden, maar het materiaal nooit geklasseerd en juist gelocaliseerd. Het bleef steeds bij afzonderlijke pogingen. Zou het niet hoog-tijd worden dat men het onderzoek systematisch aanpakt?

Voor Midden-België is het een zeer belangrijk probleem. In andere delen van het land acht men gelijkaardige plaatsen van groot belang, maar Asse wordt terzijde gelaten omdat men meermaals heeft beweerd

(1) J. LINDEMANS, Toponymie van Asse, Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Tongeren, 1952.

dat het verloren werk zou zijn, daar er reeds zovele puttengravers zijn vooraf gegaan. Wij delen deze mening niet en zijn overtuigd dat er, spijt de puttengravers, nog altijd voldoende materiaal en gelegenheid is om het werk ernstig aan te vatten, al zal dit wellicht veel tijd en geduld vergen. Zaak is : er systematisch werk van te maken. Het is geen werk voor liefhebbers en enkelingen, maar mits een leiding en een planmatig werk, kan de hulp van de liefhebbers en enkelingen zeer veel bijdragen tot het wetenschappelijk onderzoek. Er moet hand in hand worden gewerkt en een werkprogramma worden opgemaakt. Wij zijn overtuigd dat het de moeite zal lonen.

Ook voor de andere perioden bleef men vaak bij de oudere en fragmentarische opvattingen. Aldus is bv. de zopas verschenen « Inleiding tot de Geschiedenis van Asse » van Jaak Ockeleij zeer verdienstelijk, maar wij vonden er geen nieuwe ideeën in. De basiswerken voor Asse blijven nog altijd de Geschiedenis van Asse door A. Wauters (2) en het werk van D. De Grave (3). Ook de ijverige kring « *Ascania* » spant zich terdege in de laatste jaren en wij brengen de medewerkers hiervoor graag hulde. Onze wens blijft steeds : Asse verdient om zijn groot historisch belang, gezien in het kader van onze Brabantse gemeenten, een voorname, hernieuwde geschiedenis.

Het geografisch Kader

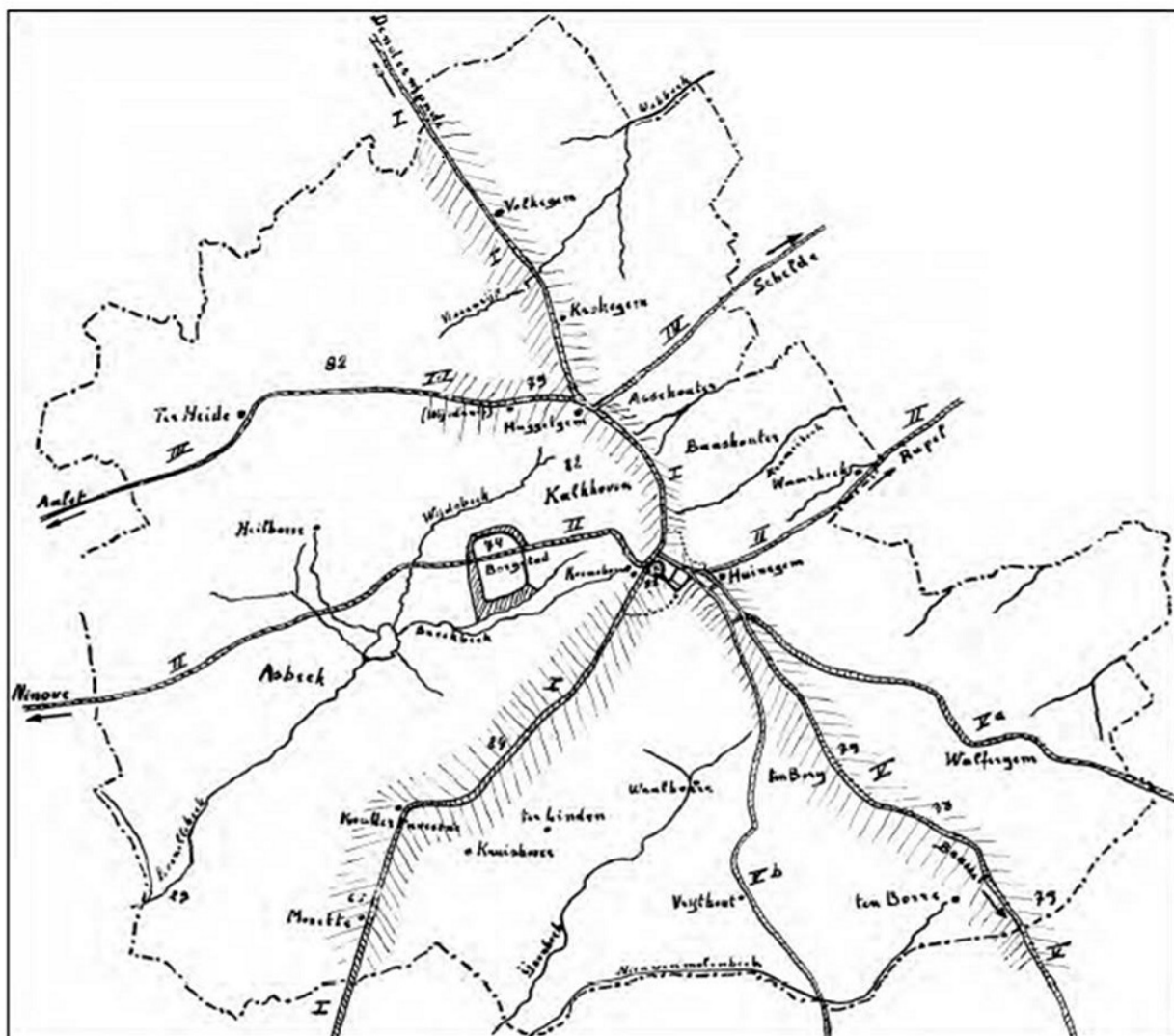
Het hoofdkenmerk van Asse — dit kan niet voldoende worden onderstreept — is de ligging van Asse-dorp boven op een lange heuvelrug, die de twee bijzonderste waterkommen van Noord- en West-Brabant scheidt. Aan de ene zijde hebben wij de Denderkom en aan de andere zijde de Zenne-Rupelkom. Van beneden vn. heuvelrug vertrekken alle waterloopjes in een van beide richtingen. Aldus is Asse een hoofdelement sinds de oudste tijden en werd aan de plaats een rol toebedeeld, die belangrijk is sinds haar oorsprong.

Dit is één vaststelling. Een tweede sluit er onmiddellijk bij aan : de hoogteligging. Van waar men ook kijkt, kilometers in de ronde : Asse is een trefpunt. Rijden wij bv. met de trein van Brussel naar Gent. Rechts van ons, volgen wij diep in de verte, steeds de heuvelrug van Asse als een horizont, die dit landschapsbeeld afbakt gedurende vele kilometers, met de torenspits van Asse als baken. Kijken wij van uit de richting Eizeringen over de andere heuvelruggen heen langs de golvende Romeinse *calciata*, dan blijft steeds Asse het hoogste punt en daarachter niets meer. Omgekeerd, plaatsen wij ons op de torenspits van Asse, dan ligt de ganse Denderkom voor ons in één wijds beeld. Men kan het poëtisch noemen, maar het is tegelijk een louter feit.

Nemen wij de Zenne - Rupelkom, men heeft er een zelfde beeld. Ook te Asse eindigt de horizont. Wij citeren maar één voorbeeld. Nog in de 17e eeuw werd de toren van Asse als een mijlpaal en richtingspunt voor dit deel van Brabant aangeduid door de eenvoudige landsman. In een beschrijving van tiendepalen te Neder-Over-Heembeek in 1646 wordt van op de hoogte van de Wannekouter, d.i. de Laken- en

(2) A. WAUTERS, Histoire des Environs de Bruxelles, dl. I, blz. 424-476.

(3) A. DE GRAVE, Geschiedenis der gemeente Assche, 1900.

Grondplan van Asse met de grenzen van de gemeente, de waterlopen, de wegen, de voornaamste wijken en hoogten.

- I. De Steenstraat of Calciata met verlenging langs de Prielstraat en baan naar Dendermonde.
 - II. De baan op Ninove, te Asse de Koensborrestraat en Hoge weg met de verlenging naar de Rupel. Zij verbindt de Dender- en Rupelkom.
 - III. De weg naar Aalst en Gent.
 - IV. De weg naar Merchtem en de Scheldeovertocht aan de Briel te Buggenhout-Baasrode.
 - V. De weg naar de Zenneovertocht (Brussel).
 - V a en b. Twee andere oude banen naar Brussel: Va. over Zellik; Vb. over Sint-Ulriks-Kapelle - Groot-Bijgaarde.
- Arcering langs de banen: de hoogtelijnen in platte T.

Strombeeklinde, gemikt op de toren van Asse. Maken wij de ronde langs Mechelen en Klein-Brabant dan blijft Asse steeds de horizont.

Meer dan nu was zulk punt van belang in de oudste geschiedenis van de streek. Daarom hechten wij hieraan het grootste belang als vertrekpunt van onze uiteenzetting.

*
* *
*

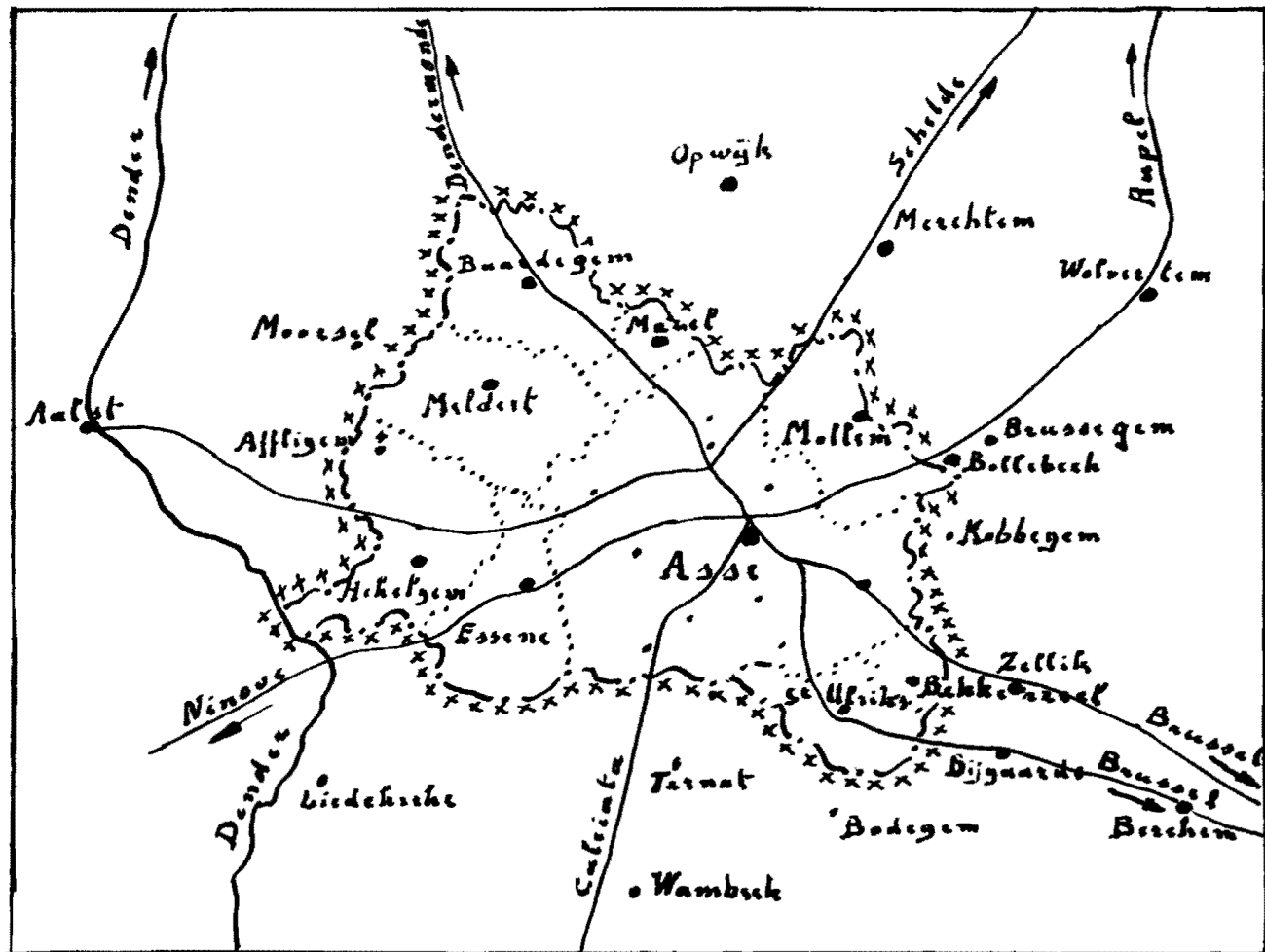
Keren wij terug tot het plaatselijk onderzoek. Hier hebben wij twee punten: 1. Wat was Asse vroeger? 2. De bodemgesteldheid.

1. *Wat was Asse vroeger?* - Wij hebben de vraag opzettelijk aldus geformuleerd omdat Asse in de oudere tijden eerder voorkomt als iets anders dan nu. Het fictief geografisch begrip «*Het Land van Asse*» uit de middeleeuwen dekt ongeveer de inhoud van het oude Asse. Maar beter dan dit is de oude moederparochie Asse die verwijst naar de oudste historische toestanden. Tot deze moederparochie behoorden behalve Asse zelf, groot 2133 bunder, de groep Essene-Hekelgem, waar in 1086 de abdij Affligem zal oprijzen, Meldert-Baardegem, Mazenzele; gedeeltelijk Mollem-Bollebeek met de dorpscentra, Sint-Ulriks-Kapelle, een deel van Bijgaarde en Bekkerzeel. Alles samen 5.500 bunder of 7,500 ha groot. Dit is een enorm groot complex, waarvan oorkonden van het einde der 11e en het begin van de 12e eeuw nog getuigen. Dit is een eerste historisch feit, dat getuigt van de grote belangrijkheid van Asse tot in de 11e eeuw, even voor de verbrokkeling van het oude complex. Vergeleken met de andere in Brabant komt het ons voor als het grootste van Noord-West-Brabant. Zulke vaststelling heeft een betekenis. Voeg hierbij dat het geheel hertogelijk domein blijkt te zijn geweest. Tegenover *het Land van Grimbergen*, weliswaar groter van oppervlakte, maar een agglomeraat van soms ver verspreide delen, vormt Asse één geheel, dat niet werd samengesteld in de hoog feodale periode, maar steeds tot in de 11e eeuw zijn oorspronkelijke eenheid had bewaard. Ook dit is een merkwaardig feit.

2. *De Bodemgesteldheid.* - De bodemgesteldheid werd door Jan Lindemans uitvoerig beschreven in zijn inleiding tot de Toponymie van Asse. Wij kunnen het aldus samenvatten. De bodem heeft een uitgesproken reliëf, gekenmerkt door talrijke heuvelruggen en smalle en diepe dalen (beekvalleien). Een plateau verheft zich tussen 75 en 85 m te midden van een sterk versneden landschap langs de banen op Brussel en Asse-Edingen (4). Wij hebben er naast grote partijen zeer goede leemgronden en weiden uitgestrekte heide- en bosgronden. Deze laatste liggen vooral langs de periferie van Asse zelf in een drie kwart cirkel. Van groot belang waren de waters, verdeeld, zoals boven medegedeeld, in de *Dender-* en *Rupelkom*. Vooral de bronnen van de vele beken zijn van belang voor de latere geschiedenis van Asse. In hun omgeving ontstaan verscheidene voorname wijken.

De Denderkom. - 1. *De Yzenbeek* ontspringt te *Waalborre* op het gehucht *ten Berg*. Gelet op het grote waterverval van 40 m op een

(4) J. LINDEMANS, Toponymie van Asse, blz. 11.

Het Land van Asse.

xxxx	-	Grenzen van het Land van Asse.
	-	Grenzen van de gemeenten.
—	-	Het oudste wegenet.
•	-	De voornaamste oude wijken van Asse.

afstand van amper 4 km ontstonden er langs de loop verscheidene watermolens, die alle zeer oud zijn. Bij de *Yzenbeek* sluiten aan de *Kruisborre* en de *Borre* in de Enoudekouter. - 2. De *Asbeek* wordt gevormd door verscheidene beekjes: de *Vijverbeek*, waaraan J. Lindemans de *Asca* of bron van het primitieve dorp op de hoogtercurve van 80 m nabij het dorpscentrum (zie kaart Lindemans) aansluit; de *Broekebeek*, de *Kleine* en *Grote Wijsbeek*. De eerste ontspringt boven Kalkhoven, de tweede te *Heilborre*. De beide laatstgenoemde plaatsen zijn van belang geweest voor het oude Asse; verder een drietal kleinere waterlopen. De *Asbeek* zelf gaf haar naam aan een van de oudste en belangrijkste gehuchten van het dorp. Verder op heet ze de *Avenellebeek*. Ook hier vestigden zich verscheidene watermolens langs haar loop.

De Rupelkom. - De verscheidene beekjes vloeien samen in de *Molenbeek* of *Bollebeek*, verder op in Klein-Brabant de *Eikevliet* genoemd. Deze beek heeft een heel ander uitzicht dan deze van de Denderkom, loopt door een ander landschap en had te Asse minder watermolens.

De Hoogten.

De hoogtercurven gaan van 20 m tot 85 m en bepalen, zoals boven vermeld, de twee waterkommen. Herleid tot een algemeen beeld vormen ze een platte T; de — is de heuvelrug gevolgd door de baan Asse-Edingen, de | door de baan Brussel-Gent. Het plateau langs waar de Brusselbaan loopt is het dorp zelf. Deze twee heuvelruggen zijn bepalend geweest voor de nederzetting.

Het Bewoningsstelsel en de Dorpsstructuur

Hier geven wij de stelling J. Lindemans zonder commentaar en zullen wij verder zien in hoever zij strookt met onze opvattingen.

«Het primitieve Asse was een Nervisch dorp, geconcentreerd om een driehoekig plein dat, alhoewel geheel behuisd, nog gemakkelijk te herkennen is op de kaart. Het lag buiten de grote verkeerswegen, waar de romeinse *vicus* zich ontwikkelde (Kalkhoven).

Het dorpscentrum verschoof geleidelijk naar het Oosten toe. Eerst door de bouw van de kerk en de aanleg van een nieuw centrum (*de Oude Markt*); later (13e eeuw) door het verlenen van een vrijheidskeur aan een grondgebied, waarin de grote verkeersweg Brussel-Gent begrepen werd, wat noopte tot het oprichten van een ruimer marktplein (*de Nieuwe Markt*, het huidige dorpscentrum) met halle, herbergen en zo meer.

Van rondorp omheen het kerkhof en gesloten «vrijheid», groeide Asse, vooral in de laatste tijden, uit tot een gerekt straatdorp aan de steenweg Brussel-Gent, een haast 5 km lange, behuisde straat, van Walfergem tot Asse-ter-Heide, met bijna geen zijstraten.

De eerste Frankische nederzetting geschiedde *hofsgewijs*, in verspreide orde. Dit bewoningsstelsel in afgezonderde boerderijen, overal waar nieuw akkerland ontgonnen werd, bleef in stand doorheen de gehele middeleeuwen. Zulks was niet het geval met het primitieve

kouterland, dat als een geheel aan de dorpsgemeenschap behoorde en waar dus geen boerderijen konden gebouwd worden.

Op de gunstig gelegen plaatsen, o.a. aan de belangrijke verkeerswegen en rondom de steengroeven, ontstonden dan al vroeg enige gehuchten: Asbeek, Koudertaveerne, Krokegem, Walfergem, Ter Heide, Ten Berg. Met het aangroeien van de bevolking kwamen daar later nog enkele straatgehuchten bij».

Hierbij aansluitend geven wij de stelling Lindemans over het ontstaan en de ontwikkeling van Asse.

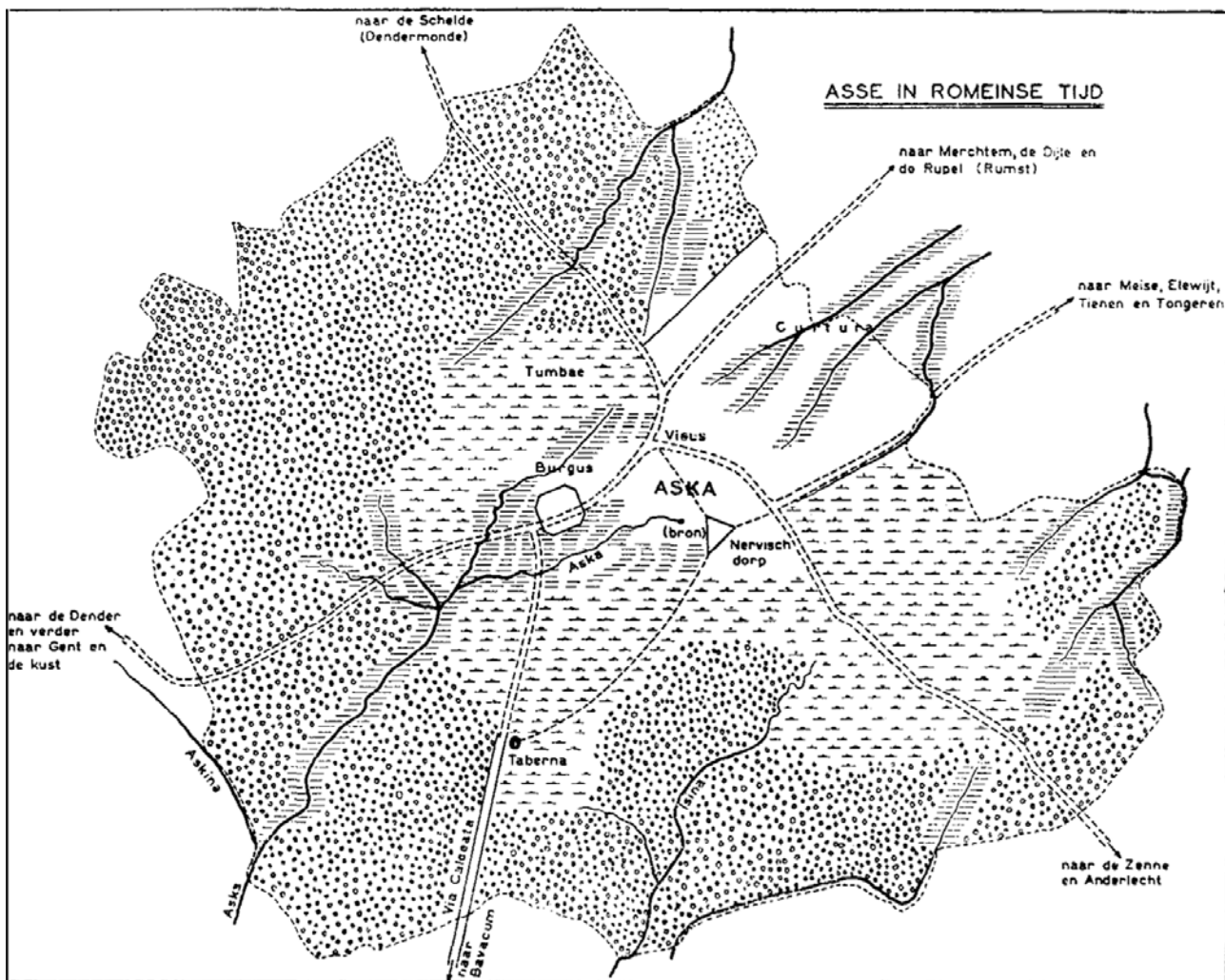
De stelling J. Lindemans

1. De Nerviërs

Resumerend, laat Jan Lindemans het dorp Asse ontstaan nabij de bron van de Vijverbeek, die *Asca* heette en gelegen was naast de *drieboek* even buiten het huidige dorp op de hoogtercurve 80 m. Van deze Nervische nederzetting bleef niets over tenzij de driehoekige structuur van het dorpsplein. Van uit elke hoek van het plein vertrok een straat, naar het akkerland in het N.O. en het Z.W., naar het houtland en de begraafplaats in het N., zoals blijkt uit de naam *Tomdries* en andere namen van percelen aldaar. *Potmeerselken*, *Potsbroek*, *Potsweide*, laten vermoeden dat alhier vroeger grafurnen zijn bovengedaald geworden. Het is duidelijk dat de Romeinse *vicus* opgericht werd naast, maar buiten het bestaande Nervisch dorp, daar waar de grote verkeerswegen mekaar ontmoetten. Zulke verkeerswegen bestonden reeds toen Caesar het land veroverde. Zij liepen zoveel mogelijk op de hoogtekammen en vermits Asse een knooppunt is van zulke heuvels, werd het ook voorbestemd als een knooppunt van wegen. Deze oude wegen waren: de heerbaan naar de Denderovertocht te Aalst, richting Gent; de heerbaan naar de Scheldeovertocht te Dendermonde; de heerbaan naar Merchtem en Mechelen; de heerbaan over Bollebeek-Brussegem-Meise naar Elewijt; de heerbaan naar Anderlecht en het Zuiden met een vertakking te Zellik naar Meerbeek en Doornik (*de Schapenweg*) en naar Lennik en Bavai; *de calciata* of de *steenstraat* van Asse naar Bavai. Jan Lindemans zegt dat, behalve de *steenstraat*, al de bovenvernoemde banen opgaan tot de Nerviërs. De drie eerste ontmoeten elkaar ten noorden van Kalkhoven, de laatste twee ten zuiden ervan (huidig dorpscentrum). Het primitief Nervisch dorp lag buiten dit wegnnet, maar de Romeinse *vicus* ontwikkelde zich tussen de twee wegscheidingen. Samengevat hebben wij een Nervisch dorp even buiten de huidige dorpskom met twee verkeersknooppunten.

2. De Romeinen

De Romeinse *vicus*, die er op volgde, werd gevestigd terzijde van het Nervisch dorp, op *Kalkhoven*, aan het eindpunt van de *Calciata*, naast de *Borgstad*, een Romeins *burgus*, waarvan de vroegere geschiedschrijvers een Romeins kamp hebben gemaakt, waar Quintus Cicero zijn legioen zou hebben ondergebracht. Volgens J. Lindemans pleiten ten voordele van dit *burgus*: 1. de richting van de *Steenstraat*, die er

Asse in de Romeinse tijd, volgens J. Lindemans.

Aanmerking: de bodemgesteldheid is juist voor wat betreft de bossen en gedeeltelijk de weiden en beemden maar niet voor de akkergronden. Het gedeelte wit (cultura) is juist, maar er waren zeker nog andere akkerlanden binnen de weiden en beemden, o.a. te Asbeek, Waarbeek, enz.
 Het wegennet is slechts gedeeltelijk juist. De driehoek moet uitgeschakeld worden, alsook de rechtstreekse verbinding met de *Burgus*.

recht op uit komt; 2. de nabijheid van de *vicus* (Kalkhoven); 3. de natuurlijke geschiktheid voor een verdedigingsstelsel; 4. de kunstmatige aarden omschansingen. Deze *burgus* zou uit het begin van de Romeinse bezetting dateren.

De Romeinse *vicus* moet zeer belangrijk zijn geweest. Daarvan getuigen de vele vondsten op de plaats Kalkhoven. De plaats werd uitgekozen als administratief centrum van een pagus, onderdeel van de *Civitas Nerviorum*, begrensd door de Schelde, de Rupel en Dijle en ten Z.O. en Zuiden door een bossencomplex, waarachter de *Henegouw* begon. Dit administratief centrum werd in de 1e eeuw voorzien van een kamp op Borgstad, naast de *vicus*. Het alles werd verbonden met *Bavacum* in het begin van de 2e eeuw door de *Calciata*. Vooral in de 2e eeuw bloeide de *vicus*. Daarna trad verval in en rond 360 werd het volledig verwoest door de Franken.

De Franken namen de oudere *cultura* over en onderscheidde dit bouwlandcomplex in de *Assekouter*, ingedeeld in *Grote* en *Letterkouter*, de *Grote-* en *Kleine Molenkouter*, *Baaskouter* en *Mollemkouter*. Rondom was alles nog woud, het *Asscherhout* genaamd, gelegen onder Essene, Meldert, Affligem en Hekelgem. Het *Krawaalbos* is er het laatste overblijfsel van. Ten zuiden van Assē, d.i. van *Walfergem* tot Asbeek lag een ander deel oerwoud, dat de gemeenten Bekkerzeel, St.-Ulriks-Kapelle, Bijgaarden, Ternat en St.-Katerina-Lombeek omvatte. De *calciata* liep aldus tussen Lennik en Assē door het woud. Van privaat grondbezit ten tijde van de Romeinen schijnt er geen sprake te zijn. Er werd geen spoor van een Romeinse villa teruggevonden.

3. De Franken

De Salische Franken, die het land veroverden rond 360, vestigden zich naast het puin van de *vicus*. Vijf Frankische gezinshoofden kregen gronden toegewezen, elk zowat 30 bunder groot. Het waren: *Fulkinga* (Volkegem), *Hrobinga* (Krokegem), *Hunzinga* (Huizegem), *Huinga* (Huinegem) en *Walfrithinga* (Walfergem). Zij richtten hun hof op nabij de bronnen, op ongeveer gelijke afstand van elkaar. Het was een systematische, welbedachte toewijzing van gronden.

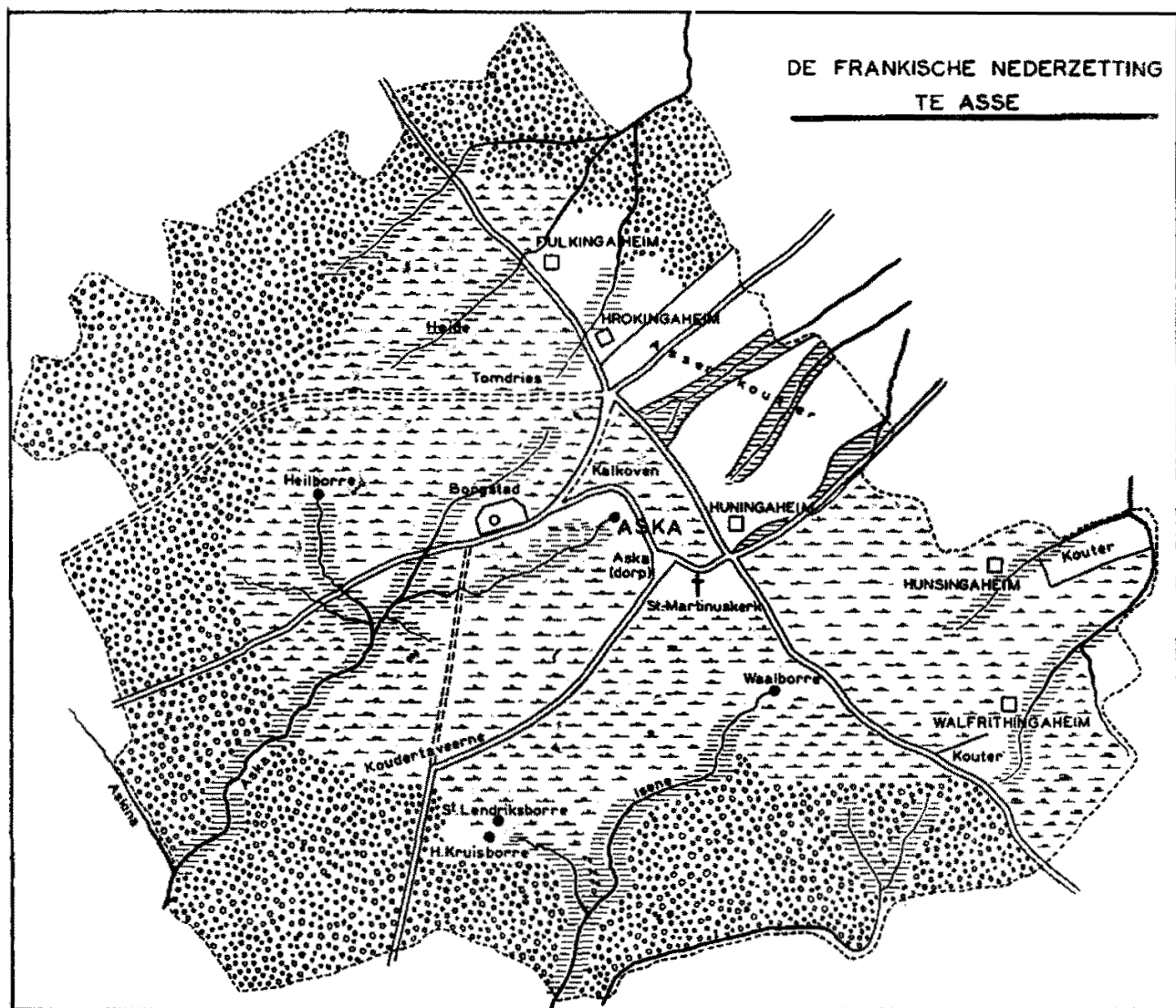
Het Nervische dorp rondom de driehoek bleef bewoond en bewaarde aldus de naam *Asca* voor het nageslacht.

Naast deze oude kern werd tijdens de bekering tot het Kristendom in de 7e eeuw de *Sint-Martinuskerk* gebouwd. Zij werd de moederkerk van gans het gewest.

4. Assē, hoofdplaats van het graafschap Brabant

Assē, hoofdplaats van de Romeinse pagus, bleef ook het hoofd van een Frankisch *graafschap*. Graaf *Witger* zou één dezer graven zijn geweest, voortgaande op de *Vitae Gudulae* en *Emeberti*. Hamme en Merchtem komen hier ter sprake.

In het verdrag van Meersen van 870 komen vier graafschappen voor, nl. Biest, Aalst, Chièvres, de latere graafschappen Halle en Brussel. Vóór Halle is mogelijk Lennik de hoofdplaats geweest. Vóór

Asse in de Frankische tijd volgens J. Lindemans.

Aanmerking. De oppervlakte bossen is juist; weiden zijn er o.i. te veel; er is zeker meer kouterland. Bemerkt op één lijn de -ingahemnamen. De tekening van Asse-dorp is niet juist. De *burgus* heeft niet meer de functie, zoals hier wordt aangeduid. Asbeek wordt niet vermeld.

Brussel, zegt Lindemans, is het Asse en Ukkel geweest. Zeker was Brussel toen nog geen hoofdplaats. Voortgaande op *het Recht van Ukkel*, dat algemeen geldend was in dit oude graafschap, mag worden aangenomen dat Ukkel vóór Brussel de hoofdplaats is geweest. Een Brussels oud recht is niet gekend. Maar vóór Ukkel was Asse de zetel van de grafelijke administratie. De *Vita Berlindis* is hiervoor een aanduiding.

Odelhard, de vader van Berlindis en gouwgraaf, verdeelt de verdediging van zijn gebied onder *Ascum* en *Humberch* tijdens de invallen van de Noormannen. *Ascum* werd verwoest, maar *Humberch* bleef gevrijwaard rond 870-880. Lindemans stelt het zo voor: eerst werd Asse verdedigd; na de inname trok hij zich terug naar *Humberch* onder Ukkel gelegen (Homborg). Het is niet Oombergen nabij Aalst. *Homborg* is aldus een verdediging over de Zenne met in de rug het Zoniënwoud. Aldaar hield hij stand en zo werd Ukkel de zetel van het graafschap. Na de oprichting van de grafelijke burcht te Brussel rond 977 werd Brussel de hoofdplaats.

5. De feodaliteit en administratieve organisatie in de Middeleeuwen

Het Land van Asse zou in het bezit gekomen zijn van de hertogen van Brabant langs *Adela*, een afstammeling van de laatste Karolinger, gehuwd met graaf Hendrik II van Leuven († ca. 1076). Het is steeds een rechtstreeks bezit geweest van het hertogelijk huis. Maar al vroeg kwam er een onderscheid tussen het rechtstreeks tot het hertogelijk domein behorend deel van Asse en de *Heerlijckheyt tot Assche*, ook de *medietas de Asca* genoemd, die vooral bestond uit de helft van de rechterlijke inkomsten in het gehele Land van Asse, met privilege van Standaarddrager van Brabant. De oorsprong ervan moet gezocht worden in het kasteleinschap van de *borgt* van Asse, wederopgericht na de invallen van de Noormannen, later verplaatst naar het *Hof van Asse* in het midden van het dorp.

De heren droegen in de 11e - 12e eeuw de naam *de Asca*.

6. De ontwikkeling van de Dorpsagglomeratie

Vasthoudend aan de Nervische dorpskern van Asse laat Jan Lindemans de kerk ontstaan *naast* vn. kern, daar er geen plaats meer beschikbaar was in en om de driehoek. Na de definitieve vernieling van de *Borgstad* in de 9e eeuw, verhuisden de vertegenwoordigers van de graaf naar een nieuwe « borg », die evenwel slechts *het hof* werd genoemd.

Door de aanleg van de kerk en latere borgt ontstond een EERSTE VERSCHUIVING van het dorpscentrum naar het oosten. Daar kerk en kerkhof uit hoofde van de verdediging omsloten werden met grachten (*Kerkbrug*, *Kerkhofgracht*, *Vesten*) en aldus als bolwerk dienden, werden er geen huizen *rondom* gebouwd, zoals elders. Te Asse werden de huizen met de rug naar de kerk gebouwd, zodat er, zoals elders, geen *ronddorp* ontstond.

Ook *het Hof* werd ommuurd (Muurveld), maar kreeg nooit enig belang en verviel reeds in de 16e eeuw tot een pachthof-boerderij.

Het was verbonden met de Heerbaan door de *Hofstraat*, later *Nieuwstraat* geheten.

Het aangroeien van de bevolking had voor gevolg dat nieuwe woongelegenheden moesten geboden worden. Een nieuw dorpsplein werd dan aangelegd, ten zuid-westen van de kerk, *in de vorm van een lang uitgerekte driehoek*, waarvan de smalle punt aan het kerkhof raakte. Dit is de *Oude Markt*. Lindemans veronderstelt dat de aanleg ervan geschiedde ter gelegenheid van de nieuwbouw van de Romaanse kerk (om 1100). Daar deze markt buiten de bestaande verkeerswegen werd aangelegd, diende men nieuwe wegen te trekken, één uit elke hoek van de driehoek: 1) de weg uit Aalst en Affligem over de primitieve dorpsdries, werd omgebogen, vanaf die dries, naar de kerk toe (Kerkhofstraat) en naar de Markt; 2) een kortere verbinding met de Steenstraat te Koudertaveerne (Kwaadgat); 3) aan de tegenovergestelde hoek een korte verbinding met de Heerweg naar Brussel (Kattestraat).

Ingevolge de nering en de ambachten langs de drukke verkeersweg van Brussel naar Gent, die vooral in de 13e eeuw toenam, geschiedde *een nieuwe verschuiving* en het aanleggen van een ruimer marktplein, de *Nieuwe Markt*, ditmaal op de grote verkeersweg zelf, zodat heel de trafiek er over heen moest. Dit moet vóór 1285 geschied zijn, daar er toen reeds gesproken werd van *Vetus Forum*. Wellicht staat de aanleg van de *Nieuwe Markt* in verband met het ontstaan van de *Vrijheid Asse*. Lindemans meent dat 1213 een mogelijke datum is, daar deze in verband staat met de verwoesting van Asse door graaf Ferdinand van Portugal en men alsdan een nieuw marktplein kan hebben aangelegd. De Vrijheidskeure heeft dit bevestigd.

Langs de *Nieuw Markt* werden de *Lakenhalle*, het *Vleeshuis* en het *Gasthuis* opgetrokken. De *Wagenweg* of *Steenweg* was toen de voornaamste straat van Asse. Hij liep van aan de *Priemelstraat* tot aan de *Weverstraat*. De *Kerkstraat* en *Kattestraat* gaven verbinding met de Oude Markt en het Kerkhof, waarover nog steeds het voertuigenverkeer in oostelijke richting liep.

Asse bleef gedurende de Middeleeuwen steeds een strategisch punt en werd dan ook menigmaal in as gelegd (1213, 1227, 1333, 1356, 1420, 1515, 1576). Steeds werd opnieuw gebouwd, maar op het oude plan. 1704 bracht een grondige wijziging mede. Alsdan werd de *Nieuwe Steenweg* aangelegd. Hij volgde doorheen het dorp de oude loop, maar sneed vanaf de Nieuwstraat Kalkhoven middendoor tot aan de Wijndruif. Aldus kwam het dorpscentrum open te liggen naar Kalkhoven toe. Hierdoor verkreeg Asse zijn onevenwichtig lang uitgerekt uitzicht van *straatdorp*. De aanleg in 1881 van het spoorwegstation verlengde nog in grotere mate dit uitzicht.

Ziedaar het beeld dat Jan Lindemans van Asse doorheen de tijden heeft opgehangen. Hoe zien wij het ?

*

* *

HET ONTSTAAN

I. Het Nervisch dorp

De driehoek of Dries van Asse

Wij nemen als vaststaande aan dat te Asse ten tijde van de Nerviers een nederzetting bestond en zelfs een meer dan gewone. De Romeinse bezetters hebben geen gans nieuwe *vicus* gecreëerd. Zij hebben zich gevestigd, zoals alle veroveraars, op een reeds voordien bestaande en bewoonde plaats, en wanneer Asse onmiddellijk, reeds in de 1e eeuw, een belangrijk steunpunt blijkt te zijn geweest, dan was dit mogelijk door een meer dan gewone voorafbestaande nederzetting. Zij hebben eenvoudig, zoals steeds logisch en natuurlijk is bij alle veroveraars, overgenomen en uitgebreid. Asse was o.i. reeds ten tijde van de Nerviers een bepaald centrum in deze landstreek. De geografische ligging toont dit voldoende aan: de ligging bij de scheiding van de Dender- en Rupelkom, boven op een heuvelrug, met deze bijzonderheid: een heuvelrug in platliggende T-vorm, zoals wij voordien nader omschreven. Bovendien ligt Asse-dorp op de hoogste hoogterecurve, nl. 85 m., van de streek. Asse kijkt kilometers in het rond uit.

Van een typisch Nervisch dorp in driehoek, zoals Lindemans het beschreef, geloven wij echter niets, om de eenvoudige reden dat er tot in de 18e eeuw nooit op die plaats een driehoek is geweest. Het is een Van der Maelen - Poppbeeld. Wij verklaren dit nader: de driehoek wordt voor het eerst op de kadasterkaarten Van der Maelen (\pm 1835) en Popp (1860) aangetekend. Alle oudere kaartafbeeldingen van die plaats tekenen een eenvoudige kromming in de weg of Steenstraat. De derde lijn van de driehoek kwam er gewoonweg door het rechte trekken van vn. Steenstraat op die plaats. Bekijk de afbeeldingen van de kaarten van 1697, 1722, 1742, 1751, 1769. Wij hoeven niets uit te vinden in dit verband. De kromming in de baan is zeer logisch. Het is een afzwenken van de Steenstraat naar de Koensborrestraat of Hoogstraat, ook voortijds genaamd de baan naar Ninove, volgens de wegenkaart van 1732 (5). Het is wel een knooppunt van zeer oude en belangrijke wegen, maar van een driehoek of dries is er geen het minste spoor te vinden. Ware er zelfs ooit een driehoek geweest, dan moest de breedte van dit knooppunt er veel groter geweest zijn dan op de oude kaarten wordt aangegeven. Op alle kaarten zonder enige uitzondering, houden de landmeters het bij een gewone brede straat. Zij tekenen nergens een driehoek, hetgeen ze wel doen op alle andere plaatsen waar zulke dries bestond. Aldus bv. zeer duidelijk aan *de Morette* (1722), *het Borreveld* (1722), *het Teurpvelt* (1722), *het Catteloyhof* (1722), *het Waerborreveld* (1751), *de Kerckbergh* (1751).

Indien de primitieve driehoek niet kan aangenomen worden als oorsprong van Asse, waar dan wel de oude Nervische kern zoeken?

(5) RA.KP., nr. 224.

De oudste kernen van Asse

Blijven wij eerst stilstaan bij de naamverklaring, waarvan wij met Lindemans mogen aannemen dat *Asca* betekent : « de plaats bij het water » (6). In dit geval komt de plaats die hij aanduidt als *de bron* van Asse, d.i. deze die gelegen is op het knooppunt van de twee vn. oude wegen, nl. de Steenstraat en Koensborrestraat. Wij bedoelen hier de bron links van de Koensborrestraat gelegen aan de ingang van de Vrije School. Aldaar is nog altijd een borre. Hier staan wij aan de oorsprong van *de Vijverbeek* en wat verder in het dal van *de Broekbeek*, die aan de voet van de *Borgstad* voorbij loopt. Verderop wordt ze vervoegd door de *Wijsbeek*. Bij de samenloop met de *Heilborre* en *Iepenbroek* wordt gans dit waternet de *Asbeek*.

De vraag stelt zich nu : moeten wij de oudste nederzetting zoeken te *Asse* zelf, te *Borgstad* of te *Asbeek* ? Hierop een antwoord zoeken achten wij verloren lopen in een doolhof van hypothesen. De drie plaatsen hebben alle evenveel belang : *Asse*-dorp ligt aan de bron van de beek ; *Borgstad* is een natuurlijke versterking, omgeven met aarden wallen ; *Asbeek* is de samenloop van alle beekjes in een voortaan belangrijke waterloop. Maar dan hebben wij nog *Heilborre*, *Kruisborre*, *Waalborre* en *ten Borre*. Het zijn alle zeer oude plaatsen, die, gezien hun ligging, alle kentrekken kunnen vertonen met primitieve nederzettingen. Wie zal ons zeggen dat al deze plaatsen niet tot de oorspronkelijke kernen hebben behoord ? Wij hebben een persoonlijke indruk dat ze alle iets kunnen te maken hebben met de Keltische nederzetting alhier en dat juist deze verscheidene kernen te zamen van *Asse* een belangrijke nederzetting hebben gemaakt in de Nervische tijd. Wij durven noch *Asbeek*, noch *Borchstad* uitsluiten en zeker niet *Asse* zelf.

Asse

Te *Asse* zouden wij de oudste nederzetting plaatsen langs dit gedeelte van de Koensborgstraat, dat vertrekt van de Steenstraat en loopt tot aan de borch nabij Kalkhoven. Dit deel is het best geschikt langsheen de bron van de *Asbeek*.

Asbeek

Over *Asbeek* hebben wij zelfs enkele aanduidingen door de vondsten van silex door E. H. J. Van Hemelrijck. De geschikte plaats is wel even voorbij de samenloop van de vele beekjes in de *Asbeek*. Het *Asbeekveld* en *Steenveld* komen hier in aanmerking.

Borgstad — De Stellingen

Borgstad komt ons voor als het voornaamste prae-romeins element van *Asse*, waaraan wij een houvast hebben. Over *Borgstad* vloeide reeds veel inkt (7). De enige oplossing is een systematische opgraving van het terrein. Hieraan is men eindelijk in 1964 begonnen. Het kan echter nog jaren aanlopen voor men tot een definitief besluit komt.

Jan Lindemans zegt over de naamverklaring dat het een oud relict is, « *alhoewel zeker na de romeinse tijd ontstaan. Maar borg,*

(6) J. LINDEMANS, *Toponymie*, blz. 78.

(7) Zie bibliografie bij J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*, blz. 30.

burgus, kan een overblijfsel zijn uit die tijd. » (8). Hij werkt dan ook voort op de benaming « *burgus* ». Wij citeerden reeds de vier argumenten, die pleiten voor een Romeins *burgus*. Deze borg zou nog bestaan hebben ten tijde van Odelard, op het einde van de 9e eeuw. Lindemans zegt dat dit de enige plaats was te Asse, waar een burcht kan gezocht worden. Waarschijnlijk hebben de heren van Asse er nog later gewoond, daar de grond er nog hun eigendom was tot op het einde van het Oud Regime. Hun gewoon verblijf was echter in de 13e - 14e eeuw het *Hof te Asse* » achter de kerk. De bestemming zou een Romeins legerkamp zijn geweest ter bescherming van de gouv-administratie. Indien de *burgus* de richting van de *Calciata* heeft bepaald, moet hij ouder zijn dan de 1e eeuw. Volgens Schayes (9) zou hij uit de 3e eeuw dagtekenen en opgericht zijn ter beveiliging tegen de oprukkende barbaren. Volgens J. Breuer en J. Vannérus (10) zou de *burgus* eerder uit de 4e eeuw dagtekenen en gediend hebben als een schakel in het nieuw verdedigingsstelsel vanaf de Schelde, over Asse, Mechelen, Aarschot, Halen en Tongeren, tegen de oprukkende Franken. De datum van de verwoesting van de *vicus*, gebaseerd op de laatste munten van Constantijn II, zou hiervan een getuigenis kunnen zijn.

Volgens L. Galesloot, Roulez en A. Wauters (11) is de Borgstad het kamp van Quintus Cicero, luitenant van Julius Caesar geweest. Ook De Grave heeft deze stelling overgenomen. Vn. schrijvers gaven een uitvoerige beschrijving van het terrein, dat alle kentrekken van een versterking vertoont en staafden hun gezegden door de plaatsnamen, zoals *Tromdries* (la Bruyère du Tambour), *Legerland* (terre des Armées), *Volcken* (volken van oorlog), *Waarborre*, *Huggelgem* (bespieden), enz. (12). Dit al is zuiver fantasie.

Een ernstige poging tot verklaring werd gedaan door J. Vannérus in zijn werk over de *Limes*. Hij volgt J. Lindemans grotendeels en plaatst de oorsprong van de *burgus* in de 4e eeuw, alhoewel hij enige twijfel laat. Hij verschilt in één punt met J. Lindemans, nl. op het stuk van de verklaring van de *ortum Caesaris*. Waar Lindemans dit gezegde uit 1314 (13) verklaart als een hoving toebehoord hebbend aan een *De Keyzer*, neemt J. Vannérus aan op grond van de etymologische verklaring, steunend op gelijklopende teksten uit de 14e eeuw,

(8) J. LINDEMANS, o.c., blz. 29.

(9) SCHAEYS, *La Belgique avant et pendant la domination romaine*, 1877, dl. III, blz. 121.

(10) J. BREUER, *La Frontière linguistique et l'hypothèse d'un «limes» en Belgique au IVe siècle*, AFAHB, 1952, blz. 99-101.

J. VANNERUS, *Le Limes et les fortifications gallo-romaines de Belgique*, ARB, Mémoires in 4°, 1943, blz. 198-204.

(11) L. GALESLOOT, *Découverte d'un camp romain sur le territoire d'Assche*, BARB., dl. XIII, 1846, I, 89, II, 48, 181. - *Idem*, *Nouvelles conjonctures sur la position du Camp de Q. Cicero*, ARB., Mémoires, dl. XXI, 1847. - *Roulez*, *Nouvelle examen de quelques questions de géographie ancienne de Belgique*, ARB., Mémoires, dl. XXI, 1847. - A. WAUTERS, *Env.*, dl. I, blz. 425-434.

(12) A. WAUTERS, l.c. - DE GRAVE, *Geschiedenis van Assche*, blz. 43-47.

(13) «*In campo retro Verdun retro ortum Caesaris*» AOOB., *Cartularium van het Sint-Jansgasthuis te Brussel*.

dat het gezegde wel betrekking kan hebben op een reminiscensie aan het verblijf van de Romeinen (14). J. Vannérus kan wel gelijk hebben, maar dan blijft nog steeds dat een heer *de Keyser* nog altijd in de 18e eeuw (1751) een stuk grond bezat op Borgstad (15).

Onze stelling: Borgstad is een Nervische versterking, later door de Romeinen overgenomen.

1. BODEMVONDSTEN EN OPGRAVINGEN

Wij steunen op volgende gegevens. Het is ons steeds opgevallen dat op de Borgstad zelf omzeggens geen Romeins werd gevonden en hoe dikwijls wij ook het terrein hebben afgelopen wij er persoonlijk nooit een Romeinse scherf hebben opgeraapt. Dit is ook het geval geweest, wanneer de heer M. de Clippele zijn grote villa heeft gebouwd. Hij had in het bouwcontract een bijzondere paragraaf laten inlassen in verband met eventuele vondsten. Niettegenstaande er werd gebouwd op een tamelijk grote oppervlakte met grote kelders en de werken zorgvuldig werden gecontroleerd juist in dit verband en men anderzijds bouwde juist te midden van de Borgstad werd er op geen enkele plaats en geen enkel ogenblik iets gevonden. Wanneer men later grote serren heeft gebouwd en waterputten heeft aangelegd werd er nooit iets Romeins bovengehaald. Wanneer men daartegenover op het nabijgelegen Kalkhoven rond gaat, raapt men zonder enige moeite zoveel Romeinse potscherven op als men maar wil. Indien Borgstad een echt Romeins centrum zou zijn geweest, moest men er evenveel scherven en pannen opdelven. Zulke vaststelling doet ons nadenken, vooral wanneer er niet in het minst kan aan getwijfeld worden dat Borgstad een versterking is geweest. Dit wordt bewezen door de configuratie, de plannen, gekend sinds de 17e eeuw, die steeds dezelfde vormen aangeven en vooral door de wallen, die er omheen lopen.

Belangrijker zijn de recente vaststellingen, alhoewel nog zeer sober. Opgravingen in het najaar 1964 begonnen en die in 1965 zullen hernomen worden tonen aan: 1° dat er nogmaals geen Romeins werd gevonden in de verschillende sleuven. In de oude lagen werden echter meerdere scherven uit het *La Thème* tijdperk gevonden. Bovendien is men gestoten op een hellend vlak, bezet met een laag kleine natuurstenen uit de streek. Wat dit hellend vlak juist betekent kan nog niet worden uitgemaakt. Is het een afboording van een wal? Het is mogelijk. In elk geval heeft men hier te doen met praeromeinse resten (16). Sluiten wij hierbij aan de vroegere vaststelling door dhr. M. de Clippele, gedaan in 1947 bij het aanleggen van de boomgaard, waarin nu wordt gegraven. Alsdan stootte hij op een muurtje van dezelfde soort zandsteen.

Voegen wij hier aan toe dat ten tijde van Prosper Crick en vader, tussen 1850 en 1900, meerdere Atrebatiscche munten en silexbijlen werden gevonden. De Grave beschrijft ze in zijn *Geschiedenis*

(14) J. VANNERUS, *Le Limes*, blz. 201.

(15) PA., Kaartboek van 1751, nr. 39.

(16) De opgravingen worden verricht onder de leiding van dhr. Graff en Fr. Van Bellingen.

van Asse. Jammer genoeg duidt hij de plaats niet aan waar ze werden gevonden, behalve een silexbijl in de beek, die langs het kamp loopt (17). De Grave vermeldt ook nog een klein rond slijpsteentje evenals een stenen paardenkop, ruw van stijl, die hij vergelijkt met de paardenkoppen van Gallische oorsprong, afgebeeld in het atlas van Lelewel. Deze paardekop werd gevonden rond 1850 en diende toen als grenspaal. Jammer genoeg is hij sindsdien verdwenen.

In de muntenschat die P. Crick verzamelde - ongeveer 150 stuks - bevinden zich twee merkwaardige Atrebatische munten. Zij dragen beide een afbeelding van een paard, «*mager, ontbloot van manen, met rechte oren, hoog en in rusttoestand*». De keerzijde vertoont een boom (18). Uit deze muntenvondst blijkt dat er te Asse vóór de Romeinen geldverhandelingen geschiedden.

Ook de recente opgravingen door J. Mertens verwijzen naar een prae-romeins Asse (19). De baan, die J. Mertens op Kalkhoven heeft doorsneden, dateert van rond het midden van de 1e eeuw. J. Mertens leidt dit af uit de bodemvondsten. Het ontbreekt er in de bedding van de baan aan jong-romeins materiaal. De gevonden voorwerpen waren op het ogenblik van het aanleggen van de baan in onbruik geraakt en hebben gediend als vulsel. De dierenbeenderen en stukjes houtskool verwijzen duidelijk naar bewoningsresten. In de vullingslagen van sleuf II bevonden zich slechts voorwerpen, die uit de toen bewoonde *vicus* werden aangebracht, o.a. twee munten: A. 50/276: een munt uit de laatste decaden van de Republiek of uit de eerste jaren van het Keizerrijk; A. 50/222: een gallische munt, gewoonlijk aan de Atrebaten toegeschreven, in omloop in deze streken vanaf de verovering door Caesar tot aan de regering van Tiberius (14-17 na Chr.). Bij de ceramiek is het voornaamste stuk een scherf van een Aretijnse sigillatobeker. De invoer ervan werd stopgezet na 21-25 na Chr. De andere vondsten gaan op tot het midden van de 1e eeuw na Chr.

Slotsom. Al de vondsten in de doorsnede van de baan op Kalkhoven verwijzen zeer duidelijk naar een bewoningskern uit de tijd van de Gallische stammen, vermits ze reeds in onbruik waren rond het midden van de 1e eeuw. Al dit materiaal blijkt wel aan te tonen dat te en rond Kalkhoven voordien een oudere vestiging bestond.

Ons komt het voor dat, vooral om reden van het ontbreken van Romeins materiaal te Borgstad, deze plaats de voornaamste kern van het prae-romeins Asse is geweest. Hier sluiten wij aan bij de geografische ligging van Borgstad.

2. DE STRUCTUUR VAN DE BORGSTAD

Ter illustratie geven wij een uittreksel uit de kaartboeken van Asse uit de 18e eeuw, nl. kaart 11 van het kaartboek van 1696 en ook het plan bij De Grave weergegeven door L. Galesloot getekend. Dit laatste beduidt niet dat wij L. Galesloot volgen in zijn beweringen en tekeningen van de wallen, maar het komt ons voor als een inte-

(17) DE GRAVE, o.c., blz. 52.

(18) DE GRAVE, o.c., blz. 55.

(19) J. MERTENS, Archaeologisch onderzoek van een romeinse straat te Asse, ESB., jg. 1951, blz. 129-140.

ressant dokument, dat vooral het geografisch beeld van de Borgstad illustreert. De kaarten illustreren trouwens beter de ligging van Borgstad dan gelijk welke beschrijving.

Het is ons opgevallen bij het nalezen van al wie over Borgstad heeft geschreven dat de meesten slechts rekening hielden met één helft van Borgstad, vooral de oudere schrijvers, wel bepaald met het West-Noord gedeelte, d.i. het deel rechts van de *Koensborg* - of *Hoge weg*. Van nature uit blijkt dit wel het belangrijkste deel. Men mag echter ook het andere deel niet vergeten. Borgstad vormt *één geheel* langs weerszijden van de *Hoge weg*.

De parcellaire indeling

Ontleden wij vooraf de parcellaire verdeling van geheel Borgstad. Onderaan de *Hoge weg* hebben wij een groot blok van 2295 roeden (nr. 201). Daarnaast ligt een nietige, smalle strook grond, waarvan de oppervlakte niet wordt aangeduid, maar die mag geschat worden op 160 roeden. Deze strook komt duidelijk overeen met de andere lange en smalle stroken grond, die het geheel omringen. De andere strook (nr. 200), die aan weerszijden nr. 200 of het centrale blok omringt, meet 1705 r. Aldus bekomen wij voor dit ganse deel een oppervlakte van ongeveer 11 bunder, verdeeld in een centraal deel van ongeveer 6 bunder en een deel gevormd door de omringende smalle stroken, samen bijna 5 bunder groot. Het andere deel van Borgstad meet 2225 roeden of 5 bunder en 225 roeden.

De eigenlijke kern, bijna een vierkant, meet 594 roeden of $1\frac{1}{2}$ bunder. Het is een derde van het feitelijk centrum. Hetgeen wij de wallen zullen noemen meet minder dan 2 bunder, nl. 201 en 558 roeden of een vierde van de ganse oppervlakte van dit deel.

Kunnen hieruit gevolgtrekkingen gemaakt worden? Wij hebben samen nog in 1697 een oppervlakte van rond de 16 bunder. In latere jaren vermindert steeds deze oppervlakte. Wij stellen eerstens vast dat het beneden gedeelte het dubbele heeft aan oppervlakte van het bovenste deel en ten tweede dat de omliggende wallenpercelen evenredig groot zijn. Het geheel vormt een aan de hoeken afgerond vierkant. Wij hebben bij gevolg te doen met een planmatig verdeeld blok, waarbij de hand van een persoon hoort. De *Hoge weg* snijdt het ganse blok door, maar niet gelijkmatig; onderaan hebben wij twee delen, bovenaan één deel. Het onderste deel vormt slechts één blok. Het bovenste werd oorspronkelijk gelijkmatig verdeeld in drie: deel 1 bleef steeds ononderverdeeld; Borgstad zelf werd later het middenpunt van deel 2 en deel 3 werd in drie gelijke percelen verdeeld. Deze verdeling van het bovengedeelte in drie gelijke stukken wijst eveneens op een planmatig opzet. Slotsom. Men heeft hier een drieledige indeling toegepast zowel op het geheel als op de onderdelen. Wij hebben een $1\frac{1}{2}$, 3, 6, 9, 12, 15 bunder indeling. Deze klopt niet met de traditionele mansi-indeling van 2, 4, 8, 10, 12. Is het een bewijs voor een andere opvatting van de grondverdeling? Wij zullen het niet als vaststaande houden, daar wij de Gallische grondindeling onzeggens niet kennen. Maar vaststaand is: er werd bij de aanleg van de Borgstad rekening gehouden met een andere indeling dan de mansus.

Verder vestigen wij de aandacht op volgende punten: de buitengewone aarden wallen, de eenheid van het onderste blok tegenover het verkavelde bovenste deel en de verscheidenheid van de nivelering van beide delen, de ligging tegenover de *Calciata* en de wegen.

De Wallen

De oude plannen van 1697 en 1751 duiden nog zeer duidelijk de wallen aan. Het Van der Maelen-plan van 1835 geeft nog slechts een gedeelte, nl. rondom Borgstad zelf en niet meer rondom het beneden gedeelte. Dientengevolge kennen L. Galesloot, A. Wauters en De Grave slechts het bovengedeelte en vestigen daarop alleen de aandacht. Wij moeten Borgstad in zijn geheel bekijken en dan wordt het complex veel belangrijker en interessanter. Het geheel is omgeven voor de vier vijfde met brede wallen. Zij bleven het best bewaard in een gelijkmatige vorm en breedte langs de noord-westzijde. Langsheen het beneden gedeelte zwermen ze breder en onregelmatiger uit ingevolge de stijle helling en het moerassig gebied. Dit deel is bezet met bomen in de 17e-18e eeuw. Zij hebben het dubbele van oppervlakte van het noordelijk deel. De kaarten duiden zeer duidelijk de eenheid van de wallen aan. Slechts aan één zijde wordt er geen wal meer getekend, nl. langs Kalkhoven. Aldaar is een veldweg de grens. Deze ligt lager dan de rand van Borgstad aan die zijde, zodat wij ook alhier in zekere zin van een wal kunnen spreken. Het is klaar dat hier een meer rechtstreekse aansluiting met Kalkhoven heeft bestaan. In de verlening van vn. veldweg loopt een andere weg naar het Borgstadbroek, maar dan duidelijk langs de wallen. Beide wegen tonen duidelijk dat aan deze zijde van Borgstad er ontegensprekelijk een verbinding is geweest met een bewoond complex, waar wij dit niet vinden aan de tegenovergestelde zijde of langsheen de beek. Alles steunt hier met betrekking tot Borgstad op de bodemgesteldheid en werd in functie daarvan aangelegd. Wij hebben hier te doen met een door de natuur aangeduide vestiging. Het komt ons voor als een primitieve nederzetting, waar de mens alleen is voortgegaan op de ligging en conditio-nering door de bodem zelf.

Hoe breed zijn deze wallen geweest? Dit kan slechts bij benadering worden bepaald, daar voor het ogenblik de wallen niet meer duidelijk kunnen opgemeten worden, tenzij na opgravingen. Wij moeten ons baseren op de gegevens van de kaarten. Volgens Van der Maelen hadden de wallen op de plaats, waar ze voor hem nog het duidelijkst waren in het smalste gedeelte ongeveer 20 m breedte, maar verder op 40 m. Alles hangt hier af van de grondgesteldheid. Volgens de kaarten van 1697 en 1722-51 waren ze nog in de 18e eeuw van een gelijke breedte rondom gans het noord-westelijk deel van Borgstad. Dit duidt er op dat gans dit gedeelte alsdan nog tamelijk gaaf bewaard bleef en er nog geen afgravingen waren geschied. L. Galesloot en A. Wauters spreken nog rond 1850 van wallen, die nog 5 à 6 meter hoog waren (20). Hun breedte mag geschat worden op 20 à 30 m, wanneer wij voortgaan op Van der Maelen (1835). Dit komt

(20) A. WAUTERS, *Env.*, dl. I, blz. 425.

enigszins overeen met Oudenburg I, door J. Mertens opgegraven (21). De Grave spreekt van wallen van 11 voet hoog en 15 voet diep. Waar hij deze gegevens heeft gevonden weten wij niet. Wij veronderstellen dat het zuiver fantasie is. Wat er ook van zij, wij hebben te Borgstad zeer belangrijke aarden wallen rondom een door de natuur voorbestemd terrein.

Binnen de wallen hebben wij twee wel bepaalde delen. Het bovengedeelte heeft een indeling in drie met een centraal perceel. Dit perceel is vierkant van vorm. Het paalt aan de *Hoge weg*. Het beneden deel is uniform zonder indelingen. Uit deze tegenstelling volgt dat de meeste aandacht moet gaan naar het boven gedeelte en dat daar het centraal en van ouds bewoond punt moet gezocht worden in het vierkante blok.

Trouwens de bodemgesteldheid speelt hierin een rol. Het benedeendeel zakt steil af naar de beek en was van nature uit minder geschikt voor bewoning. Het past echter wonderwel in het verdedigingsstelsel: aan de voet een uitgestrekt moerassig gebied langs weerszijden van de beek, een bijna onoverkomelijk terrein, een zeer moeilijke helling, die gans het bovendeel beveiligt. Om die reden zijn de wallen er ook dubbel zo breed. Het ander deel van Borgstad ligt op een plateau van 72 m hoog. Daar alleen was de bewoning en vestiging van een versterking mogelijk. Het diende echter omgeven te worden door aarden wallen, niettegenstaande er ook een beek liep aan de voet, daar van deze zijde de eigenlijke versterking gemakkelijker bereikbaar was. Van daar o.i. hogere en regelmatigere wallen dan in het andere deel, waar de natuur zelf hulp bood. Hier bijgevolg meer kunstmatige wallen dan in het andere deel.

3. DE LIGGING VAN BORGSTAD

Wat nu de ligging van Borgstad betreft stellen zich andere problemen.

1° Borgstad ligt op 72 m hoogte tegenover Asse dorp op 85 m. Tegenover dit laatste heeft Borgstad het voordeel van een van nature uit veiliger ligging. Asse-dorp ligt wel hoog, maar ligt *open*. Borgstad ligt *ingesloten* tussen twee beken, die in een diepe vallei vloeien, en even voorbij Borgstad samen de Asbeek vormen. Het is een *egelstelling*. Slechts aan één zijde is ze gemakkelijk bereikbaar en hier sluit ze dan onmiddellijk aan bij het bewoningsstelsel van Kalkhoven.

Slotsom. Tegenover Asse-dorp is Borgstad als verdedigingsstelling voordeliger gelegen. Ze is dan ook beter aangewezen voor een primitief verdedigingsstelsel.

2° *De richting van Borgstad*. - Tot heden heeft men altijd Borgstad bekeken in het perspectief van de *Calciata*. Men heeft getracht de lijn van de *Calciata*, die zogezegd eindigt aan *Caudertaveerne*, door te trekken tot op de Borgstad. Is dit wel absoluut noodzakelijk en

(21) J. MERTENS, Oudenburg et le litus saxonicum en Belgique in Helinium II (1962), overdruk; IDEM, Oudenburg en de Vlaamse Kustvlakte tijdens de Romeinse periode, Archaeologica belgica, dl. 39, 1962. Overdruk uit Biekorf, 1958, blz. 321-340.

gerechtvaardigd? Alles werd tot heden geaxeerd op de Romeinse nederzetting van Borgstad-Kalkhoven. Wij betwijfelen dit ten zeerste. Weliswaar kijkt het centraal vierkant perceel van Borgstad uit naar *Caudertaveerne* en loopt de *Platijnstraat* als een verlenging van de *Calciata* in de richting Borgstad. Maar één zaak staat vast: ze loopt dood op het *Borgstadbroek* en de veldwegel, die over de beek trekt, komt uit *niet op Borgstad, maar er naast*. Wie het terrein aldaar, d.i. nabij de beek, kent, zal het met ons moeten eens worden dat het een onmogelijk terrein is voor het aanleggen van een weg in de richting Borgstad. Men kan eenvoudig niet door het moeras, dat rechtstreeks aansluiting geeft met Borgstad. Voor paard en wagen is Borgstad onmogelijk bereikbaar in rechte lijn vanaf *Caudertaveerne*; ook niet langs de veldweg, die over de beek en naast Borgstad op de *Hoge weg* uitkomt. De helling is veel te steil. Dat er een verbindingsweg voor voetgangers heeft bestaan zullen wij niet ontkennen, maar een weg *Caudertaveerne - Borgstad* in rechte lijn is onmogelijk, heeft nooit bestaan en hoeft men niet te zoeken. Het is steeds een «*idée fixe*» geweest om Kalkhoven te verbinden met de *Calciata*, ingevolge het principieel van het rechtlijnige van de Romeinse heirbanen. Waar niemand tot heden niet over kon, zonder een enorme brug te bouwen, hebben ook de Romeinse wegenaanleggers niet getracht door te gaan en hebben ze een veel gemakkelijker en eenvoudiger oplossing gevonden, die de natuur van het terrein zelf aanwees. Zij hebben op dit bepaald punt van de *Calciata* de baan met *een boog* in *RECHTE LIJN* verder doorgetrokken langs de *Steenstraat* - de naam van ouds aldus gekend getuigt er van: *via strata* - tot Asse-dorp langs de natuurlijke heuvelrug, die aansluiting gaf met de andere heuvelrug, die van Z.O. naar N.W. loopt. Dit is de platliggende T lijn, waarvan wij boven spraken. Volgen wij deze *Steenstraat* van *Caudertaverent* tot Asse-dorp en *langs beide zijden* van deze straat ontplooit zich het prachtigste en volledigste vergezicht dat men kan genieten enerzijds naar Aalst-Dendermonde toe en anderzijds in de richting Brussel. Langs deze *Steenstraat* vervolgt het landschapsbeeld dat men heeft van aan de *Morette* tot Eizeringen. Dit durven wij noemen: *het Romeins perspectief* langsheen hun heerwegen. *Met Borgstad breekt dit beeld* dat zo typisch is en dat wij hebben langs heel de *calciata* van Asse tot Edingen. Van Asse-dorp uit ziet men op de *Morette*. Van Borgstad uit niet.

Daarbij komt dat *Caudertaveerne* - het zogenaamd eindpunt van de *calciata* - lager is gelegen dan de *Morette* met het gevolg dat het feitelijk eindpunt niet ligt aan *Caudertaveerne*, zoals men steeds beweerd heeft, maar aan de *Morette*. *Caudertaveerne is slechts de standplaats aan de bocht van de calciata*. Het eigenlijk trefpunt is de *Morette*, het hoogste punt, dat uitkijkt én over heel de baan tot Eizeringen én over de verdere loop naar *Asse-dorp*, vanwaar nieuwe horizonten zichtbaar worden over een nieuw landschap, nl. de Rupelkom. Aldus bekeken verbindt de *Steenstraat* OVER EN LANGS de heuvelrug én de Dender én de Rupelkom.

DIT IS EEN ONONDERBROKEN GEOGRAFISCH BEELD; DAT PRIMEREND IS EN WAS en dat de richting Borgstad niet bindt, maar breekt. Zulke vaststellingen kan men niet wegcijferen.

3° Hierbij komt dat de weg, die *dóór* Borgstad loopt een andere

richting uitgaat dan de *calciata*. Wanneer de verlenging van de *calciata* Borgstad vertikaal moest doorsnijden, hetgeen onmogelijk is en was, gezien de bodemgesteldheid, dan snijdt de sinds altijd gekende *Hoge weg* Borgstad horizontaal door volgens de natuurlijke bodemgesteldheid zonder enige hindernis. Welke de betekenis is van de *Hoge weg* wordt 1° onderstreept door de naam zelf: Hoge weg. Het is een van de oudst gekende en voornaamste intercommunale wegen; 2° op de oude kaarten (22) wordt hij genoteerd als «*de baene van Assche naer Ninove*». Deze benaming is van het grootste belang.

De *Hoge weg* wordt aldus een baan, die dezelfde betekenis en richting heeft als de oeroude *Schapenweg*. Op de oudste kaarten wordt hij t.a. getekend als een van de voornaamste banen van Asse. Hij loopt van aan Asse-dorp, over Borgstad, dwars door Asbeek - een ander belangrijke wijk van oud-Asse - naar de Dender te Teralfene en zo verder naar Ninove. Anderzijds ligt de Hoge weg in de verlenging van de baan Asse-dorp, Bollebeek, Brussegem, Wolvertem en van hieruit naar de Rupelovergang. De *Hoge weg*, aldus bekeken, krijgt een gans andere betekenis en blijkt niets te maken te hebben met een Romeinse weg, maar, vergeleken met de *Schapenweg*, een analoge primitieve Nervische weg te zijn. Borgstad, in het perspectief van deze baan bekeken en *er dwars over liggend*, krijgt hierdoor een andere richting en bestemming dan tot heden werd voorgesteld. *Borgstad heeft aldus een Asse-Asbeek-richting in plaats van een uitsluitende Borgstad-Kaudertaveerne richting*. Aldus bekomen wij een duidelijke oost-west oriëntatie in plaats van een zuid-noord richting.

Ten voordele van de oost-west oriëntatie van Borgstad menen wij ook een aanduiding te vinden in de reeds voornoemde twee veldwegen, die Borgstad van Kalkhoven scheiden. Zij maken een werkelijke scheiding over de hele lengte van Borgstad van zuid naar noord. Wanneer wij het plan van Borgstad van 1751 bekijken valt deze oriëntatie onmiddellijk op. Men moet Borgstad werkelijk oost-west bekijken en niet zuid-noord.

*
* *
*

Vatten wij samen. Wij hebben 1° de bodemvondsten - silex, munten en ceramiëkvondsten - die aantonen dat te Asse-Borgstad-Kalkhoven reeds vóór de aanleg van de *calciata* rond 50 na Kr. een bevolking heeft gewoond; 2° de oppervlakte van ± 15 bunder met een bijzondere $1\frac{1}{2}$, 3, 6, 9, 12 indeling verwijst naar een bijzondere bodemverdeling; 3° de zeer grote en brede aarden wallen bevestigen de voornaamheid van de plaats; 4° de bodemgesteldheid van Borgstad verwijst duidelijk naar een verdedigingsstelsel; 5° de richting van Borgstad wijst niet op de eerste plaats naar *de calciata*, maar naar een oudere Nervische baan, die Rupel - Dender en Schelde verbond.

Om al deze redenen hebben wij de overtuiging opgedaan dat Borgstad niet op de eerste plaats moet bekeken worden als een Romeinse verdediging en vestiging, maar als een *prae-romeinse*.

Gelet op de grote belangrijkheid van Borgstad in de oudste pe-

riode van Asse menen wij ook aan andere plaatsen te Asse meer betekenis te moeten geven. Welke betekenis juist kunnen wij niet nader bepalen zonder in het rijk der fantasie terecht te komen. Maar in het perspectief gezien van de toch belangrijke Borgstad omwille van haar uitzonderlijk verdedigingsstelsel langs een der voornaamste praeromeinse banen, menen wij o.a. aan Asbeek een groter belang te moeten toeschrijven dan tot heden werd gedaan en dit omwille van de ligging nabij de samenloop van de verscheidene beekjes in de voortaan voorname Asbeek of *Asca* en nabij de enige overtocht van deze beek. Wijken zoals Asbeek komen ons steeds voor, vooral gelet op hun geografische ligging, als behorend tot de oudst bewoonde kernen. Wij denken ook aan het niet veraf gelegen *Heilborre*, aan *Kruisborre* bij Caudertaveerne, aan *Waalborre* (welle, helle), aan *ten Borre* bij Walfergem, die ons alle doen denken aan een voorkristelijke bronnenverering. Al deze plaatsen werden later voorname wijken te Asse. Vooral hun ligging doet denken aan zeer oude nederzettingen. Voegen wij hierbij dat *Koensborre*, gelegen in de nabijheid van Borgstad, tot dezelfde reeks behoort.

Samenvattend zouden wij aldus te Asse vóór de romeinen een zevental plaatsen hebben gehad, waar een nederzetting heeft bestaan, nl. *Asse-dorp*, *Asbeek*, *Kruisborre*, *Heilborre*, *Waalborre*, *ten Borre* en *Borgstad-Koensborre*. Dit is niet onmogelijk, daar een verdedigingsstelsel als Borgstad een evenredige belangrijke bevolking veronderstelt. Borgstad, zoals wij het kennen, heeft geen zin zonder een belangrijke omliggende nederzetting, wellicht verspreid over verscheidene plaatsen.

Aldus bekeken krijgt ook de volgende periode een andere oriëntatie.

(Wordt vervolgd)

J. VERBESSELT

Uit oude papieren :

MIDDELEEUWSE RECHTSPLEGING

Te Leuven werd de hertog van Brabant vertegenwoordigd door een meier. Een ordonnantie van Jan III, gedagtekend van 29 april 1348, bepaalde dat het onderzoek, inzake kwetsuren, door deze ambtenaar ingesteld moest worden in overleg met de schepenen. Dat deze heren niet altijd de zienswijze van de meier als doorslaggevend aanzagen, daarvan levert ons volgende acte het bewijs.

«Item de meyer van Loven heeft opten dach aensproken metden rechte inde banc te Loven / Arnde Ackermans ende Willem Doem / also dat sij mede handadich geweest zouden hebben / met hoeren soenen ende metden anderen die mede waeren te Jan Boels huuse ende te synre moeder / dair hoere goede antwee geslaghen werden / alsoe dat nade aenspraken vanden meyer / ende nade thoensse daer hi hem vermat / ende nae tverantwoorden van Arnde Ackermans ende Willem Doem / de schepenen daerop gemaent vanden meyer / wijsden voer recht vonnisse / dat de meyer sijns vermoets niet volcomen en waere / ende den vors. Arnde ende Willem / ongehouden van dier aensprake /

Kemerlinc / Ly / Calst / Huffle / Wych jul septima (1397)». (AL 7708 f° 166 v).

Volgens het schepenregister, waaruit deze acte getrokken is, was voor het dienstjaar 1397/8 de schepenbank als volgt samengesteld: «Walter Kemerlinc, Godefridus ex Lyeminghe, Goswinus de Calstris, Johannes de Hufflele, Johannes de Wijchhuuse, Walterus Zas en Gerardus Gruytere» (ibid., f° 162 v). De vier eersten vertegenwoordigden de geslachten, de anderen de naties.

A.M.

WOORDEN EN GEBRUIKEN GESPROKKELD UIT OUDE KLOOSTERREKENINGEN

Uit de rekening van Matheus Guedens, proost van het klooster Groot-Bijgaarden, gaande van Allerheiligen 1501 tot Allerheiligen 1502 :

- Ontvangen van Gielys de Troch « molder van den Godshuy-
sen van den slijten van de steenen van den molen - die van
van elcken duym(*sleet*) geeft 2 Rg. ende geeft alle jaeren
op reckeninghe 4 Rg. » ;
- Uitgegeven « aen de houwens (boomkappers) in tgodshuys
voor het houwen van hopstaeken en wingaertstacken » ;
- « betaelt Robbrecht den geltmaker (*varkenslubber*) van 10
verxkens te snijden ».... ;
- « betaelt voor olie van kerssouwen voor toele (?) peert dat
ghequest was » ;
- « gecocht bij der koemaerte allerhande eerdewerc, kesvaten
(*kaasvaten* ?) ende sekelen » ;
- « betaelt bij den swender noch XI verkenen te snijden » ;
- « gecocht LXXV raepen om int convent te setten » (*gewis
om raapzaad en olie te winnen*) ;
- « gecocht VII bellen om aen de wagenpeerden te hangen » ;
- « betaelt de walsche vrouw te Berchem die de siecke koe
quam meesteren » ;
- « id. een « ketelaar » van Brussel voor het leveren van « een
wit ketele metter banden...., een nieu pipe in een kandeler....,
zes lombaertsche kandleers, een bodem in de waterclo-
cke, zes laetbexkens » ;
- « id. voor IV queboomen.... » ;
- « id. aan de mandemaker o.a. « stuyckmanden » (*brouwers-
mande*), een mand voir den becker om meel in te dragene ;
een brootmande herbodemt ende herheyst (*eins, hengsel*),
een warmoesmande » ;
- « id. aan een « tennepotgieter » die leverde een laeye daer
theylichdom (*reliëc*) van Sinter Wivinnen inne leyt weghe-
de LIII pondt » ;
- « id. aan Pieter Brackelmans voir tstellen van de oirlogien...».

(RAB., Kerk. archief 8164).

P. LINDEMANS.

ZWANEN...

De Swaen was vroeger een vaak voortkomend uithangbord van landelijke kammen, die terzelfdertijd brouwerij en boerderij en vooral afspanning waren (1).

De vraag werd wel eens gesteld welk verband er kon zijn tussen een zwaan en een kam. Karel de Flou en Jan Lindemans wijzen op de waterput die nabij de kam gelegen was en waar gewis een zwaan op dreef. Deze plas, in de streek ook *savoor* genaamd, ontving zijn water van een naburige beek, en was aangelegd opdat de kam het jaar door over water zou beschikken om te brouwen.

De Flou en Lindemans hebben gelijk. De *savoor* diende ook als visput om zoetwatervis te kweken, en bij de hand te hebben. Een zwaan op de *savoor* had wel een nuttig doel: savoren werden 's nachts al eens afgevist door stropers. Om dit te verhelpen kon men geen betere bewaker vinden dan een zwaan: de zwaan is een kloeke vogel, sterk en zeer agressief.

Anderzijds eet de zwaan vooral plantaardig voedsel en zeker geen vis.

De zwanenteelt schijnt vroeger intensiever te zijn geweest dan thans; dit blijkt uit volgende passus uit een pachtbrief van het kasteelhof van de heer van Ravenschot, te Gaasbeek, van 1542:

De pachter is schuldig de jonge zwanen «te myncken ten gewoonlike tijde». Dit is een operatie aan het vleugelgewricht om het vliegen te beletten. Hij moet de oude zwanen bewaren en wel voeden; heeft daarvoor de helft der jonge zwanen.

(RAB., Familiearchief Boot, 11).

EN OOIEVAARS

Hebben er vroeger in onze streek ooievaars gewoond? Dit is moeilijk te achterhalen. Uit plaatsnamen kan men nochtans wel iets vernemen. Zo noteerden wij in 1750 te Ternat een *Stede het Ooievaarsnest; den Oeyevaertsneste* te Kester in 1733; ook in de 18e eeuw te Pepingen en te Herne.

Wij zullen niet beweren dat in de opgegeven jaren aldaar nog ooievaars nestelden, maar een naam kan een zaak overleven. En dat er eertijds aldaar ooievaarsnesten hebben bestaan is niet te betwijfelen. Nu nog draagt een stede te Herne deze naam.

P. LINDEMANS

(1) Deze afspanningen (met brouwerij en boerderij) die nog talrijk waren in 't begin dezer eeuw, zijn, als dusdanig, geleidelijk verdwenen. Een goed bewaard geheel van een Brabantse oude afspanning is deze genaamd *In de Kwadewegen* te Vlezenbeek.

LEUVENSE AMBACHTEN

DE VETTEWARIERS

(Vervolg van blz. 24)

HET BEHEER VAN DE SLAG- OF SMOUTMOLEN

Vanaf de 15e eeuw beschikten de vettewariers over een eigen watermolen voor het pletten van de oliezaden. Deze was gelegen in de huidige Vaartstraat, op de rechteroever van de arm van de Dijle, die men de Engevlief noemde, op de plaats waar zich thans de gebouwen van de brouwerij Artois bevinden (160). Op de andere oever stond een graanmolen, de Viermolen. Oorspronkelijk zullen beide vermoedelijk aan de hertog behoord hebben, maar het is weinig waarschijnlijk, dat hij het is, die de smoutmolen aan de vettewariers afgestaan heeft. Inderdaad, in het zogenaamd Latijnsboek, waarin de namen van de leenmannen van hertog Jan III opgetekend staan, komt een passus voor, die misschien wel op de slagmolen betrekking heeft: « Johannes, dictus Lombars, manens in vico Navium in Lovanio, quartam partem molendini siti in Coestrade de superiora rota ejusdem molendini. Quod molendinum acquisivit et comparavit erga Johannem Winter de Lovanio » (162). Hieruit kan afgeleid worden, dat oorspronkelijk de slagmolen een deel uitmaakte van de Viermolen. Het feit dat de vettewariers in 1624 voor één derde moesten tussenkomen in de herstellingswerken van het kompleks, pleit voor deze zienswijze (163). Met het eigendomsrecht gingen ook de verschuldigde cijzen over naar de nieuwe eigenaars. De vettewariers moesten daarom jaarlijks in totaal 8 denier Lovens voor « oude » cijzen aan de schatkist betalen (163).

Spijtig genoeg beschikken wij niet over het verslag van de vergadering, waarop tot de aankoop van de molen besloten werd. Dan hadden wij geweten welke illuzies de vettewariers zich toen gemaakt hebben, inzake de voordelen, die daaraan verbonden waren. Krachtens de ordonnanties, waren zij reeds in het bezit van het monopolie van de verkoop in het klein van alle vetstoffen. Hoopden zij nu al de andere slagmolens te kunnen uitschakelen en zodoende uiteindelijk voor hun molen het statuut van een

(160) RAB 44.790, f° 63, Cijnsboek A° 1643: «den slagmolen staende inde Coestrade teghen de twelff Apostelen» (een godshuis voor oude mannen) over».

AL 11.729, f° 1, A° 1664, pachtvoorwaarden: «Eenen seer schoonen ende bequaemen slagmolen, soo ende gelijk den selven is gelegen binnen dese Stadt Loven, tegen over die twelff Apostelen op die Vuijlaegh aldaer, ende op die riviere de Deijle, tegen over den molen, genoempt den Engevlief».

(161) L. Galesloot, Les feudataires de Jean III, blz. 150. Latijnsboek, f° 60r.

(162) AL 11.722, f° 16.

(163) AL 11.727, f° 4.

banmolen te verwerven ? Of het stadsbestuur hiermede akkoord zou kunnen geweest zijn, valt sterk te betwijfelen. Dat zou een gevaar betekend hebben voor de bevoorrading van de stad in een zo belangrijk produkt als de olie toen in de ekonomie was. Indien de vettewariers eenvoudig gedacht hebben hun winstmarge te verhogen door zelf een molen uit te baten, dan is dat eveneens verkeerd uitgevallen. De ambachtsrekeningen zijn daar om te bewijzen dat de molen ten slotte maar een lastpost geworden is. De financiële toestand van het ambacht werd pas gezond, toen de exploitatie opgegeven werd. Het ziet eruit dat de ambachtshouders zich pas laat rekenschap gegeven hebben van de werkelijke stand van de zaak. Hun boekhouding was trouwens te primitief om hun toe te laten zich een duidelijk beeld te vormen van de richtlijnen die voor een gezond beleid moesten gevolgd worden.

Zoals in alle ambachten, was het beheer in handen van een paar dekens, die doorgaans afzonderlijk handelden. Op het einde van hun mandaat, leverden zij een kasverslag in, gestaafd door de nodige bewijsstukken. Het inkas werd na de goedkeuring aan de aankomende dekens overgemaakt. Was er een tekort, dan moesten de nieuwverkozenen aan de aftredenden de voorschotten terugbetalen. Dit verklaart waarom er steeds voor gezorgd werd zoveel mogelijk kapitaalkrachtige meesters tot deken te verkiezen. De rekeningen werden in het bijzijn van een vertegenwoordiger van het stadsbestuur onderzocht. Dat belet niet dat men er nog fouten in terugvindt. Onze voorouders waren nu eenmaal geen uitblinkers in de aritmetika en het ingewikkelde stelsel van munten, maten en gewichten was nu zeker niet van aard om hun taak te vergemakkelijken. Iedereen was al heel tevreden als al de nodige bewijsstukken aanwezig waren en als het eindsaldo geen aanleiding gaf tot betwistingen. Sloot de globale afrekening met een batig saldo, dan trok men zich daarna van het geval niets meer aan ; alleen een passief kon de gemoedsrust storen. Dan moest er immers uitgezien worden naar maatregelen om het tekort aan te vullen. Klassieke middelen waren de verhoging van het inkomgeld of het aangaan van een lening. Hoe gebrekkig ook dergelijke methode was, voor de meeste ambachten leidde zij niet tot rampspoedige gevolgen, omdat het beheer zich feitelijk toch maar tot kasverrichtingen beperkte. Bij de vettewariers kwam daarbij de uitbating van de molen, die bijzondere problemen in het leven riep. Om tot een klaar inzicht te komen van de werkelijke toestand van het patrimonium, ware het zeker aangewezen geweest een strenge splitsing in acht te nemen van de kasverrichtingen, naargelang zij betrekking hadden op het beheer van de gewone ambachtszaken of de exploitatie van de molen. Een inventaris, enerzijds van de elementen van het actief en daartegenover de opgave van de diverse schulden, ziedaar de enige manier om een volledig beeld te bekomen van de werkelijke toestand.

Af en toe geven de vettewariers zich toch rekenschap dat er met hun methode iets niet in de haak was. Zo maakte men in de 17e eeuw meermaals een afzonderlijke rekening voor de molen. Het duurde echter niet lang, of alles liep weer lustig dooreen. Uitgaven voor de molen werden op de gewone rekening geboekt of omgekeerd. Men putte eenvoudig uit de kas, die momenteel goed voorzien was en de dekens wisten blijkbaar niet hoe daaraan boekhoudkundig een mouw moest gepast worden. Hoe kon men dan tot een juist inzicht komen? Wie heeft er ooit aan gedacht dat het absoluut nodig was een reservefonds samen te stellen, dat moest toelaten de installaties en het gebouw volledig te vernieuwen, wat toch eens zou moeten gebeuren? Maar dan kwam een andere vraag: aan wie moesten de nodige opofferingen gevraagd worden? Inderdaad, alle ambachthouders maakten geen gebruik van de molen. Wie niets met smout te maken had, liet de toestand van de molen onverschillig. De oliehandelaars wensten het slaggeld, dat hun aangerekend werd, zo laag mogelijk te houden, om te beletten dat hun winstmarge zou verminderen. Op die manier kon de uitbating van de molen het batig saldo, dat voor een gezond beheer onmisbaar was, niet nalaten. De toekomst werd volledig veronachtzaamd.

In het archief van het ambacht treft men geen enkel stuk aan, waaruit opgemaakt kan worden welke de juiste datum van aankoop van de molen is. Eén feit staat vast: de vettewariers bezaten hem in het midden van de 15e eeuw. Hoe de aankoop gefinancierd werd, blijft een vraagteken. Daarentegen weten wij dat de meesters, die later in het ambacht opgenomen werden en die wensten het molenrecht te gebruiken, bij hun inschrijving vier oude schilden boven het inkomgeld moesten betalen, een bedrag dat in 1643 pas verdubbeld werd en in die tijd overeenstemde met 10 gulden (164). Zoals te verwachten was, poogden sommigen aan dit recht te ontsnappen met medeplichtigheid van konfraters, die met hun bijdrage in orde waren. Op een algemene vergadering, die in 1559 gehouden werd, besloot men dat voortaan geen « in deen des anders staj (plaats) niet slaen (mocht) noch vercoepen, dan een ygelijk syn selfs saet sonder fraude. Soo wie des contrarie doet, soe wel op deen zyde als op dandere zyde, selen verbueren haeren toert van dijen jaere » (165).

Vermoedelijk werd bij de aanvang de uitbating verzekerd door een meester-vettewarier, bijgestaan door een knecht. In 1455 poogden de maalders alle vettewariers, die de molen gebruikten, te dwingen in hun ambacht te komen. Deze aanmatiging werd door het stadsbestuur afgewezen. Het volstond dat één ambachthouder of de knaap zich liet inschrijven (166).

(164) AL 11.727, f° 5v. en 11.724, f° 1v.

(165) AL 11.724, f° 1r.

(166) AL 4653, f° 27v en 28r.

AL 11.727, f° 11. Een poging om de ordonnantie van 1455 ongedaan te maken, betekende in 1527 een nieuwe nederlaag voor de maalders.

Hoelang de vettewariers zelf rechtstreeks hun molen in bedrijf hielden, kon niet achterhaald worden. De oudste ambachtsrekening die wij kennen, dagtekent van 1541 en zij vermeldt reeds een ontvangst voor molenhuur: 36 gulden per jaar. In 1554 bereikte men reeds 90 gulden, betaalbaar de helft met Kerstmis en de rest met Sint-Jan (167).

Uit de rekening van 1541, ook deze merkwaardige post: «Noch van die weuwe van Jans Vanden boessche huisvrouw saligher memorie, vanden sleet vander moelen, soe van ijserenwerck ende vanden hout werck, ontfanghen van iij grijpen ende sesse croenen ende iij $\frac{1}{2}$ duijm steijns, daervoir XVIII $\frac{1}{2}$ Rg.» (168). Het gaat hier om een schadevergoeding, verschuldigd op het einde van de pacht. Bij het begin en bij het verstrijken van de huurovereenkomst werden de installaties door «gesworen molenslagers» geschat. Wat op de verval dag aan waarde verminderd was, moest door de pachter vergoed worden. Werd een meerwaarde vastgesteld, ingevolge van door de huurling aangebrachte verbeteringen, dan was het ambacht een terugbetaling verschuldigd.

In de eerste helft van de 17e eeuw, was men tot het systeem van eigen uitbating teruggekeerd en in 1664 veranderde men weer eens het geweer van schouder. De pacht prijs bereikte 350 gulden in 1684 (169). De huurvoorwaarden voor de periode 1665-68 vermelden dat de pachter voor de goede staat van het «ruerende werck» verantwoordelijk was. Over het gebouw wordt niets gezegd. Wat onderhouden moest worden, staat uitvoerig vermeld in een speciaal artikel. Omdat dit zo interessant is, laten wij de volledige tekst volgen.

«Item, is conditie dat den pachter sal moeten onderhouden allen die ruerende wercken vanden voors. molen, te weten: t'buyten radt, camradt, die wieghe, den tuymelas, die stampers, item die spaije (sluis), item die vierpanne, die alpen, item die stopberders tot het meulegat ende wingat, soo ende gelijcke die sullen worden geschath. Item oock die buijdels, daermen het robbrood in slaet, mede die ijsers die in de banck syn. Item die choorden daermen de stampers mede optreect, item de panne ende beckens, daer het smout inneloopt beneden ende oock den trefter, eenen ijseren hamer, item drij ofte vier steeckijzers ende voorts allen tgene voor ruerende werck sal worden getaxeert by de gesworen molenslagers» (170).

En nu nog een bondig overzicht van de andere verplichtingen van de huurder. Volgens de seizoenen, was hij gehouden de molendeur vanaf vier of vijf uur te openen. Vanzelfsprekend hadden de ambachthouders voorrang als zij zich met hun zaad aanboden. Als niemand zich aanmeldde, mocht de pachter voor eigen rekening werken. Bood zich een meester aan terwijl hij

(167) AL 11.727, f° 9r en 83v.

(168) Ibid.

(169) AL 11.729, f° 179.

(170) AL 11.729 f° 1v en volgende.

hiermede bezig was, dan moest hij «affslaegen tot een aeme» en daarna de klant bedienen. Leden de ambachthouders schade door het feit dat de pachter voor buitenstaanders sloeg, dan werd een boete van 25 gulden toegepast. Het was de huurling ook verboden smout aan iemand die buiten het ambacht stond te verkopen, al waren het ook kloosters of colleges. Het slaggeld was op vier gulden de ame vastgesteld.

Deze vergoeding is herhaaldelijk aangepast geweest, naar gelang de omstandigheden. In 1617 kreeg de knecht 25 stuiver de ame, hetgeen hem toen 184 g. 4 st. en een blank opbracht. Voor de leden bedroeg de rekening 5 gulden de ame en «vande gemeyn buyle, de aeme tot X gul.». In 1652 verdiende de knecht 2 gulden per ame en 2 G. 10 st. per ame van de buidels. De ambachthouders betaalden respectievelijk 4 en 5 g. 10 st. (171).

Het systeem van verpachting had het voordeel dat het ambacht zich om het onderhoud van de installaties niet moest bekommeren. Maar wat gebeurde intussen met de gebouwen? Geregeld komen in de rekeningen herstellingskosten voor, maar het is waarschijnlijk dat men zich tot het hoogstnodige beperkte om geen buitengewone opoffering aan de konfraters te moeten vragen. Het is dan ook heel normaal dat men in 1582 moest bekennen dat de molen «seer vervallen ende ten achter» was. Er zat niet anders op dan de hoogdringende reparaties te laten uitvoeren. Om de onkosten te dekken werd een heffing gestemd van 20 st. op elke ame smout, die ingevoerd werd (172). Voorlopig was de zaak weer in orde, tot men in 1624 nogmaals moest vaststellen dat «de slachmolen door lanckheyt van tyde geheel is vervallen ende allen het houtwerck geborsten ende versleten». Tot ontlasting van het ambacht moet echter gewezen worden op het feit dat de slagmolen met de Viermolen één kompleks uitmaakte en dat dientengevolge een akkoord met de eigenaars van de overzijde dikwijls onontbeerlijk was. Nu was men zo ver, maar nu stelde zich het vraagstuk van de financiering. Als enige oplossing vond men er niets beters op dan een wissel op de toekomst te trekken. Het ambacht besloot een lening van zeven à achthonderd gulden aan te gaan (173). Na enkele jaren zag men zich dan ook verplicht het slaggeld te verhogen. In 1641 bereikte men 8 gulden de ame, waarvan 35 stuiver als loon van de knaap (174). Het gevolg bleef niet uit! De ambachthouders kwamen tot de vaststelling dat het goedkoper uitviel elders hun zaad te laten slaan. De ontvangsten van het ambacht daalden hierdoor in belangrijke mate. De dekens zagen dan ook geen andere uitweg dan in 1643 bij de stadsraad een aanvraag tot verhoging van het ambachtsgeld in te dienen. Zij wezen de ma-

(171) AL 11.728, f° 7v, 8, 11, 189 en 11.729, f° 12 tot 17.

(172) AL 11.727, f° 158r en 175v. A° 1586 «Item ontf. van Jannen van Overbeeck ende Gheerart Boels, dekens vanden ambachte, tot behulp vande reparatie vande molen, 40 Rg.».

(173) AL 11.722, f° 16.

(174) AL 11.728, f° 144v, nota in de rand.

gistraat erop dat zij een paar jaar vroeger het slaggeld verdubbeld hadden, maar dat sommigen deze maatregel «pretenderen te maecken illusoir by het slaen van het saet op een ander». Vandaar het verzoek de weerspanningen van het gebruik van de molen in de toekomst uit te sluiten. De stadsraad ging hiermede akkoord (175). Of deze maatregel de gewenste uitslag had, valt te betwijfelen. Na enkele jaren was het tarief tot vier gulden teruggebracht, waarvan de helft als loon aan de knecht toekwam (176).

Men keerde ook tot het pachtsysteem terug, maar daarmede waren alle zorgen niet van de baan, getuige deze post uit de rekeningen: «Ierst van Mr Jan Montens voor een half iaer hure vanden smautmolen, verscenen Kersmisse 1667, mits den molen is gebroken geweest ende nijet werckbaer, maer ontfangen 75 g. 12 st.» (177). Men deed dan maar weerom de onontbeerlijke herstellingswerken en sukkelde verder. Tot overmaat van ramp geraakte het ambacht in een reeks processen gewikkeld in verband met de verdediging van het monopolie. Herhaaldelijk moest geld geleend worden, waardoor de molen tot het uiterste belast geraakte. Ten slotte moest tot een drastische sanering van de financiën overgegaan worden, wat in 1693 de verkoop van de molen met zich bracht. Het werd een ramp: er moest nog 58 g. 11 st. bijgepast worden «als meer importerende die capitale ende verloopen vuytgaende opden voors. molen als den coop-prijs was» (178).

Hiermede was een hoofdstuk afgesloten. Waar was de tijd toen de vettewariers in hun molen vergaderden! Men was er in eigen huis en kon dus vrijmoedig zijn mening uiten. De rekeningen voor de periode 1618-20 laten vermoeden waarom men niettegenstaande dat feit er niet mede voortgegaan is: men moest de drank van een naburige herberg laten aanbrenge en dat moet altijd niet meegefallen zijn... En de molen lag toch ook op een uithoek van de stad. Daarom gaf men er tenslotte de voorkeur aan selectief te werk te gaan en naargelang de kwaliteit van het bier te vergaderen inden Voetboghe, inde Sterre, inden Cleynen Cruywagen, het Gulden Vlies, enz. (179).

Na de verkoop van de molen begon een periode, gedurende dewelke de rekeningen altijd in boni afgesloten konden worden. Men kon zich opnieuw de weelde veroorloven naar oude gewoonte een feestmaaltijd te houden in de Wildeman, het befaamde gasthof van de stad. Nog meer: regelmatig deelde men geld uit onder de leden tegen «biltietten», verrichting die in de boeken geregistreerd werd onder de leugenachtige opgave «aen de confraters beleend» (180). Er is geen spoor van terugbetaling in

(175) id. f° 140 tot 141v.

(176) id. f° 189, rekening 1652/53.

(177) AL 11.729, f° 88.

(178) AL 11.729, f° 201v.

(179) AL 11.728, f° 16, 21, 45, 165, 203, 224, 354.

(180) AL 11.729 en 11.730. Bijna ieder jaar was er een uitdeling; in 1794 en 1795 waren er zelfs drie.

de boeken te ontdekken, alhoewel het systeem tot aan de opheffing van de korporaties in voege bleef. In 1795 verdwenen op die manier ruim 31.000 livres, die anders in de handen van de Fransen zouden terechtgekomen zijn. Dat was tenminste iets positiefs.

Volledigheidshalve passen hier nog enkele bijzonderheden over de rol, die de molenmeester en de molenknaap moesten vervullen, in de tijd toen het ambacht de slagmolen zelf uitbaatte. Op het einde van de 16e eeuw, was het beheer in handen van de «rekener vanden molen», die men daarna «muelen meester» begon te noemen, een titel die achteraf definitief in gebruik bleef. De wedde bedroeg in 1587 16 Rg., «omdat niemand voerde XIJ Rg. bedienen en woude» (181). In 1604 had men toch iemand gevonden die het wel daarvoor doen wou. Tegen de stroom in kon men toch niet blijven roeien en de aanpassing aan de prijsstijging bleef niet uit. In 1610 bereikte men 18 gulden, in 1616, 20 en in 1725, 25 gulden (182).

Feitelijk was de molenknecht de spil van het bedrijf. Men betaalde hem volgens de hoeveelheden olie en raapkoeken, die hij verwerkte. In 1627 was zijn loon 25 stuiver per ame, maar geleidelijk steeg deze vergoeding, zodat zij, in 1652, 2 g. of 40 st. bereikte voor de olie en 2 g. 10 st. voor de buidels (183). Als men de rekeningen overloopt, dan vraagt men zich af waarom men het voortdurend enerzijds kortweg over amen heeft en daarnaast over buidels, die daarna in amen omgezet worden voor de berekening van het slaggeld. De verklaring schijnt te vinden te zijn in de boven aangehaalde huurvoorwaarden van 1665, waarin sprake is van «buidels, daermen het robbrood in slaet» (184). Wij staan voor een metonimie: men schreef buidels en men dacht aan oliekoeken. De tijdgenoten wisten natuurlijk wat bedoeld werd, maar wij kregen het voor het raden. Vóór de ame als basis voor de berekening van het loon van de knaap in voege kwam, is er een periode geweest, gedurende dewelke men hem per duizend koeken betaalde. In de rekeningen van 1604/05 bij voorbeeld, leest men dat Hans Timmermans, op de voet van 6 gulden per duizend, 120 g. 6 st. als loon ontving, hetgeen overeenstemt met een produktie van 20.075 koeken (185). De knaap moest de «buylkoeken» thuis bestellen (186). Er waren meesters, die eenvoudig de raapkoeken hersloegen, derwijze dat zij van twee er drie maakten. In 1514 werd op deze bedrieglijke praktijk een boete gesteld van een Hollandse gulden (187). De grote vraag naar het produkt was een aansporing tot fraude.

(181) AL 11.729, f° 179.

(182) AL 11.729, f° 279, 312v, 349 - AL 11.728, f° 66v.

(183) AL 11.728, f° 11, 189.

(184) AL 11.729, f° 1v.

(185) AL 11.727, f° 279.

(186) AL 11.728, f° 9v. A° 1617 - Item alsnoch doen maecken een mande om het raepbroot thuijs te leuren, 15 st. Onder de andere aankopen van dit jaar: «solferstecken».

(187) AL 4648, f° 297.

De koeken kwamen niet alleen ten goede aan de veestapel, maar ook aan de vruchtbaarheid van het land, want zij werden als hulpmeststof gebruikt (188). De molenknecht had het soms zo druk, dat hij verplicht was nachtwerk te leveren om aan de vraag te kunnen voldoen. In 1644 vroeg het ambacht aan de stadsraad of niet toegestaan kon worden dat hij zich liet vervangen voor de nachtwacht (189).

Dikwijls was de molenaar tegelijk knaap van het ambacht. De bovengenoemde Hans Timmermans genoot een jaarwedde van 4 Rg., waarbij dan nog 20 st. kwamen voor «verlorenmaendachgelt» (190). In 1620 kende men aan een van zijn opvolgers, François Sergyssens, 6 gulden toe en, buiten de fooi, nog «4 st. voor elken nieuwen incomelinck van t'selve ambacht» (191). Als slaggeld ontving hij 25 st. de ame, waarbij nog 3 st. drinkgeld, eveneens per ame. Men eiste nochtans van hem dat hij zich door een knecht zou laten bijstaan (192). In 1665 bracht de deken reeds 9 g. in rekening voor de «gagien» van Boijs (193). Die weddeverhogingen waren een natuurlijk gevolg van het verlies aan koopkracht van de munt. Maar die aanpassingen gebeurden begrijpelijkerwijze met heelwat vertraging, omdat men altijd dacht voor een verschijnsel van voorbijgaande aard te staan. Het indexcijfer voor de kleinhandelsprijzen is nu eenmaal een uitvinding van onze tijd! Vermelden wij nog dat in het verslag aan de Regering, opgemaakt in 1784 als jaargeld van de knaap 42 gulden opgegeven werd, waarbij dan nog een fooi van 12 st. kwam, voor ieder inschrijving van een nieuwe meester (194).

MARS HAND IN HAND MET MERCURIUS

Als tegenprestatie voor de monopolies, die de ambachten van de hertog en de stad bekomen hadden, waren de meesters tot de krijgsdienst verplicht. In de eedformule beloofde de nieuweling dat, ingeval hij geen harnas bezat, hij er een zou kopen binnen het jaar (195). Van offensieve wapens was er daarin geen spraak om begrijpelijke redenen. Men denke slechts aan de beroemde sabel van Monsieur Prud'homme, die diende om de Republiek te verdedigen en desnoods haar te bestrijden... De ambachten moesten nochtans voor uitrustingsvoorwerpen instaan. Zo vernemen wij door artikel 15 van de rol van de vette-wariers dat zij samen met de metsers een «teynte ende t pauwelgoen» bezaten (196). De jongste wereldoorlog heeft nog de

(188) P. Lindemans, o.c., deel II, blz. 271.

(189) AL 11.722.

(190) AL 11.727, f° 279, A° 1605. - Het ambacht vierde soms feest op verloren maandag, d.i. de eerste maandag na Driekoningen. Onder meer in 1560. (AL 11.727, f° 61v.)

(191) AL 11.728, op het schutblad.

(192) AL 11.728, f° 12.

(193) AL 11.729, f° 109.

(194) AL 4661.

(195) AL 11.724, f° 3.

(196) AL 4648, f° 293. A° 1419.

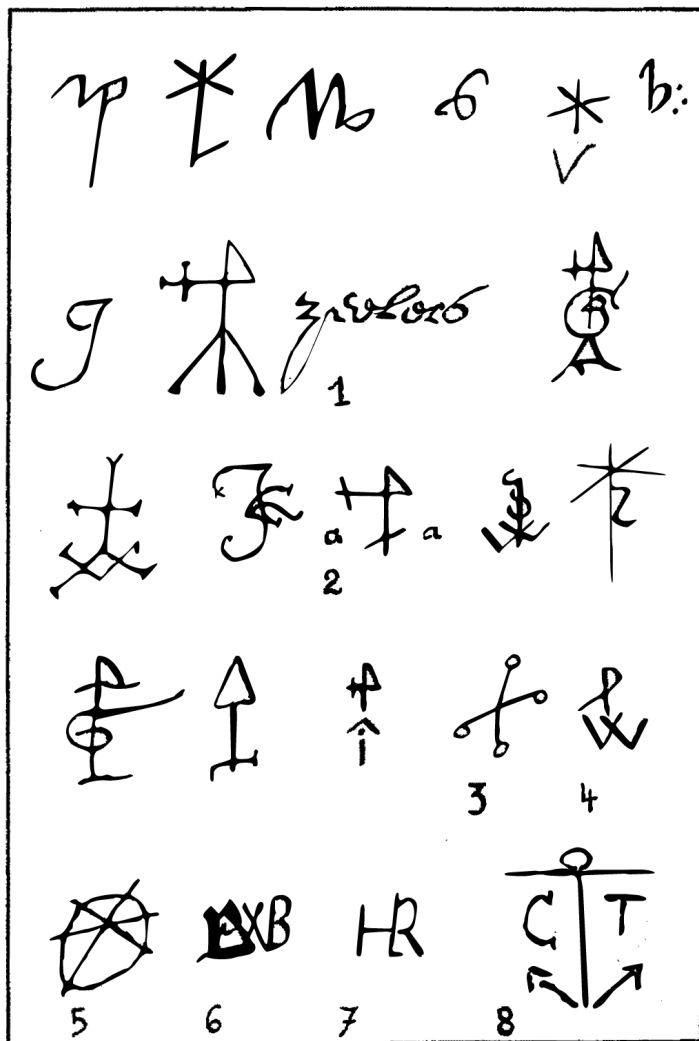
gelegenheid gegeven vast te stellen hoe moeilijk het is voor een regering, de wapens die zij burgers in handen gegeven had, opnieuw te doen inleveren. Eeuwen geleden hebben onze prinsen diezelfde ervaring reeds opgedaan. Zij gaven er nadien de voorkeur aan beroepssoldaten aan te werven. De burgers kregen nog enkel wachtdiensten te verrichten. De laatste oorlog, waarvoor de Brabantse militie nog opgeroepen werd, al was het in beperkt aantal, was de veldtocht, die Maximiliaan van Oostenrijk ondernam om de prinsbisschop van Luik in zijn gezag te herstellen. De geschiedschrijver Willem Boonen noteerde de bijdragen van de onderscheiden ambachten, waaronder volgende vermelding betreffende onze vetpotten: «D'ambacht vande vettewarriers, xj soudeniers, vj weken lanck, daervoere altijd gerekend XIV daegen, ende noch iij gesellen, voer XV daegen, betaelt CVI IJ I.» (libra's). De schrijver maakte hierbij de bemerking: «de stadt van Loven in groote tachterheijt quam' ten gevolge van deze oorlog (197).

Nadien vroeg men aan de belastingbetalers in 't algemeen en aan de meesters van de ambachten dus eveneens, geldelijke bijdragen om de beroepslegers in stand te houden. Voor de ambachthouders kwam er, zoals reeds gezegd, de nachtwacht nog bij. Het systeem had het nadeel, dat opstandige onderdanen, die over voldoende geldmiddelen beschikten, evengoed huurtroepen konden op de been brengen, waarbij dan nog vrijwilligers zich konden aansluiten. Jozef II heeft die pijnlijke ondervinding opgedaan. De burgers droegen hem nu eenmaal niet in hun hart, omdat zij begrepen dat de keizer overtuigd was dat hun monopolies een hinderpaal waren op de weg, die naar de industriële ontwikkeling leidde. Vadertje van der Noot was voor het status quo en daarom werd hij door de Brabanders voor een held gehouden. Samen met de meerderheid van de middenstanders waren onze vettewarriers overtuigde patriotten en hun gevoelens bleven niet eenvoudig platonisch. Op de vergadering van 26 mei 1790 besloten zij eenparig, «om te thoonen hunnen vaderland-schen iver», tot de landsverdediging bij te dragen door het schenken van twee kanons van het type «zesponder», ieder ter waarde van 30 louis (198). Volgens de rekeningen, vertegenwoordigde dit 392 gulden per stuk (199). Er waren ook vrijwilligers in hun rangen en die werden niet vergeten. Op 15 augustus 1790 werd besloten van het inkas aan ieder lid een half pistool te schenken, of liever, zoals het eufemistisch uitgedrukt werd: te belenen. Bij die gelegenheid werd overeengekomen «dat de confreers soons, dienende onder de Patriotten, ende daer naer datum comende in den ambacht, sullen medebeleen als vs. is» (200).

(197) W. Boonen, o.c., blz. 69/70.
(198) AL 11.726, f° 103.
(199) AL 11.729, f° 544 en 548.
(200) AL 11.726, f° 105.

MERKEN VAN VETTEWARIERS

In de verklarende woordenboeken vindt men voor het woord «merk» de bepaling: teken, dat door personen, die niet kunnen schrijven, gebruikt wordt om een akte te ondertekenen. De rekeningen van de vettewariers bieden ons in de 16e en in de 17e eeuw een rijke keus van die handmerken. Zij werden door de dekens en de ambachthouders getekend naar aanleiding

Geïdentificeerde vettewariersmerken.

1. Hans Zeelers, A° 1604, AL 11.727, f° 259v.
2. Andries van Arenbergh, A° 1574, AL 11.727, f° 124v.
3. Jan van Overbeek, A° 1574, AL 11.727, f° 124v.
4. Robert Waghemans, A° 1581, AL 11.727, f° 133r.
5. Vranck De Haen, A° 1603, AL 11.727, f° 256r.
6. Peeter vanden Broeck, A° 1603, AL 11.727, f° 256r.
7. Hans vander Straten, A° 1603, AL 11.727, f° 256r.
8. Cornelis Timmermans, A° 1660, AL 11.728, f° 275v.

van de goedkeuring van de kasverslagen. De oudste specimens konden meestal niet geïdentificeerd worden. Het zou nochtans een vergissing zijn te denken, dat al degenen, die deze parafen neerpenden, niet eens hun naam konden schrijven. Er zijn verscheidene voorbeelden, waar naast het handmerk van de meester ook zijn naam voluit geschreven voorkomt. Bijgaande illustratie bezorgt een reeks facsimile's van handmerken met de naam van de betrokkene, inzover de identifikatie mogelijk was.

DE EVOLUTIE VAN HET EFFEKTIEF

In 1477 telde het ambacht 48 aangeslotenen (201). Ruim een eeuw later, in de telling van 1597, vinden wij daarin 25 vettevariërs, 8 « cabarettiers » en één handelaarster in gevogelte vermeld. De achteruitgang is gemakkelijk te verklaren: men zat toen middenin de Tachtigjarige Oorlog en in 1578-79 werd de stad door een moordende pestepidemie geteisterd. Wij laten hierna de lijst van deze 34 ambachthouders volgen.

VETTEWARIERS :

Janssens Anthoene, Hoymerckt (nabij Sint-Pieterskerk, in de buurt van de Diestsestraat)
Zeeldrayers Jan, id. ,bijberoep : biertapper.
van Beringen Jan, Schipstraete (Mechelsestr.).
Hertshals Liebrecht, id.
van Overbeke Jan, Proeffstraete (Naamsestr.).
vander Biest Nicolaes, id. , was ook biertapper.
Wagemans Robert, id.
van Arenberghe Andries, Groote Merckt (Oude Markt).
vanden Broecke Peeter, id.
Backers Petronella, Cappellenberch (St.-Antoniusberg).
van Rivieren Jan, Steenstraete (Brusselsestr.), daarbij biertapper.
vanden Broecke Willem, id.
Oems Jos., weduwe, geboren Elisabeth Meus, Steenstraete.
de Haen Vranck, Hoelstraete (Tiensestr.).
Bollaerts Gooris, Sinte Quintensstraete (Naamsestr.).
Sinau Denijs, id.
Backx Herman, Borchstraete (Mechelsestr.).
vander Eycken Joseph, id.
van Meldaert Joos, wed. id.
de Pape Cornelis, wed. id.
Freysens Jan, Vischmerkt ; ook visverkoper.
Yerpain Magdalena, Hoelstraete (Tiensestr.), weduwe met zes jonge kinderen.
vanden Vogelsanck Elisabeth, vrouw van Jan Vasseur, Dorpstraete (Diestsestr.).
Hoegaerts Jooris, Hoelstraete.
de vrouw van Merten Moreels, Dorpstraete.

(201) R. Van Uytven, o.c., blz. 291 en 483.

CABARETTIERS :

Claes Willem, de jonge, Steenstraete.
Bohon Jan, id. daarbij herbergier.
Hullegaerts Anna, weduwe van Jan van Thienen, Pensstraete.
Laureys Jacop, Pensstraete.
Hertshals Bayken, weduwe van Jan Luenkens, Pensstraete.
haar moeder « omme gaende oick met pensen », id.
van den Houte Martha)
van den Houte Mayken) id. id.

POELENIER :

Geerts Cathlyne, weduwe van Jan de Coninck, den Kleynen Wierinck (202).

Op het einde van de 17e eeuw bereikte men de 70 leden (203). Dank zij de zozegde beleningen, zijn wij voortaan goed ingelicht over de evolutie van het effectief. Het ging steeds in stijgende lijn : in 1743 bereikte men het aantal 126, dertig jaar later 143 en ten slotte in 1793, 163 (204).

De kiezerslijst van 1794 geeft 110 namen, maar wij hebben hier te doen met de meesters van de « eerste eed », personen die de verkoop van vetwaren als hoofdberoep uitoefenden (205). Al de overige ingeschrevenen hadden een andere hoofdbezigheid, zij stemden dus in een ander ambacht. Het is werkelijk spijtig, dat aan de hand van het archief van het ambacht niet kon uitgemaakt worden, welke de voornaamste bezigheid van de aangesloten was (206).

Hierna een afschrift van de kiezerslijst van 1794, aangevuld met inlichtingen, geput in de ambachtsrekeningen en in het register van de inkomelingen. De meesterszonen zijn door de letters MZ aangeduid.

NAMEN

INGESCHREVEN OP

Bijkomende
inlichtingen

Joannes-Franciscus Lemmens	18-7-1727	MZ
Joannes-Franciscus Boon	14-3-28	MZ
Nelser (sic) Boon volgens 11.729 f° 340.		

(202) W. Boonen, o.c., blz. 319 tot 392. De schrijver zelf stond de afgevaardigde raadsleden bij voor het gedeelte van de telling, dat de parochie van Sint-Kwinten omvatte.

(203) AL 11.729, f° 212v en 216v.

(204) id; en 11.730.

(205) Kiezerslijst 1794 in AL 1191. Voor de aanvullende inlichtingen, het rekeningenregister 11.729 en de «nieuwen onkomelingboek», anno 1764, 11.724.

(206) P. Lindemans, Brusselse Ambachten, De Vettewariers, in ESB., Jg. 1947, blz. 33.

Eveneens in 1794, telde men te Brussel: 113 vettewariers, 26 kaarsmakers, 7 zoutzieders, 23 olieslagers, 3 zeepzieders, 11 varkensbeenhouders en 5 «pouilliers», 't zij in totaal 188 aangesloten.

Gillis Beckx		MZ
	Waarschijnlijk verkeerde voornaam ; een Jacobus werd op 9-9-36 opgenomen en een Joannes op 21-3-43 ; <i>ibid.</i> f° 377v en 385.	
Laurentius Geedts	20-6-43	MZ
Ludovicus Balla	23-6-43	MZ
Guilielmus De Grootd	id.	MZ
Antonius Ruelens	22-6-47	
Cornelius Mastraeten	4-6-47	
Nicolaus Pettens	2-7-48	MZ
Joannes Abbeloos	19-8-48	
Petrus-Cornelius Hensmans	20-8-48	MZ
Martinus Geedts	14-3-50	MZ
Gillis Beckx	12-9-50	MZ
Petrus van Resegem	8-5-56	MZ
Jan-Baptist Micco	11-5-56	MZ
Martinus van Leempoel	30-6-57	
	Als vreemde opgenomen ; de naam wordt in de rekeningen Matias van Leeupeut gespeld !	
Joannes-Franciscus Hornickx	12-7-61	MZ
Henricus Huygens	14-5-58	MZ
Petrus-Josephus Dustin	12-9-60	
Michiel Peeters	13-8-60	
Petrus Boets	12-7-61	MZ
Jan-Baptist Mynaerts	6-1-63	MZ
Joannes-Ludovicus-Josephus van Ophem	id.	MZ
Olivier Berckmans	id.	MZ
Egidius Stroobants	20-5-64	MZ
	z. Joos x Cath. Reniers	
Joannes-Franciscus Stroobants	id.	MZ
	z. Joos x Cath. Reniers	
Joannes-Josephus Stroobants	id.	MZ
	z. Joos x Cath. Reniers	
Henricus-Josephus Rogge	4-9-64	MZ
	z. Adriaen	
Joannes Govaerts	16-11-64	
	z. Michaël, ° Lubbeek.	
Franciscus Koremans of Coremans	11-5-66	
	z. Joannes, ° Herent	
Petrus Meulemans	24-6-66	
	z. Franciscus, ° Bierbeek	
Jacobus Bremkens	25-6-66	MZ
	z. Petrus	
Marcus vander Hoefft	id.	MZ
	z. Petrus	
Antonius-Josephus vanden Beck	13-7-66	MZ
	z. Guilielmus	
Mattheus-Dominicus Trionne of Trioné	13-7-66	MZ
	z. Joannes-Dominicus	

Antonius-Josephus Ruelens	15-10-67	MZ	z. Antonius
Martinus Bremkens	15-10-67	MZ	z. Petrus
Theodorus van Biesel	16-10-67	MZ	z. Henricus
Lucas De Grom	16-10-67	MZ	z. Petrus
Pontianus van der Hoefft	17-10-67	MZ	z. Petrus
Judocus Noë	8-1-68	MZ	z. Jan-Baptist-Albertus
Petrus Berckmans	17-10-68	MZ	z. Jan-Baptist
Joannes Beckx	22-3-69	MZ	z. Joannes; ; « woonende tot Brussel »
Petrus Ruelens	23-9-69	MZ	z. Anthonius
Petrus-Joannes Anchiaux of Ancheau	4-12-69	MZ	z. Theodorus
Joannes Huygens	id.	MZ	z. Henricus
Petrus-Franciscus Bremkens	id.	MZ	z. Petrus
Lambertus-Henricus-Nicolaus Van Der Mosten	id.	MZ	z. Joannes
Michiel Beckx	id.	MZ	z. Joannes
Josephus Boets	id.	MZ	z. Jan-Baptist
Franciscus De Grom	5-12-1769	MZ	z. Petrus
Petrus De Boeck	27-1-70		z. Andries x Margaretha Keulers Sempts (sic)
Nicolaus-Josephus-Guillielmus van Vlasselaer	29-8-71	MZ	z. Guillielmus
Joannes-Franciscus Hambroeck	id.	MZ	z. Joannes-Franciscus
Lucas-Guillielmus van Vlasselaer	id.	MZ	z. Guillielmus
Guillielmus-Franciscus-Theodorus Vanhooff	8-12-71	MZ	z. Guillielmus, ° Sint-Michiel
Josephus-Philippus Balla	4-9-72	MZ	z. Ludovicus-Josephus-Emmanuel x Maria-Beatrix Pinchart, ° Sint-Gertrudis
Henricus Van De Navarre of Naverne	id.	MZ	z. Fredericus x Maria-Josepha Mouriamais, ° St.-Michiel

- Guilielmus Rogge id. MZ
z. Franciscus x Elisabeth-Lambertina Pedringo,
° Sint-Pieter
- Joannes-Baptista Beckx id. MZ
z. Egidius x Elisabeth Van den Eijnde, ° Sint-Pieter
- Petrus Boogaerts 5-4-73
z. Guilielmus x Magdalena Briffaerts, ° Oud-Heverlee
- Jan-Baptist Pedringo 7-4-73 MZ
z. Philippus x Elisabeth de Neef, ° St.-Gertrudis 27-9-1756
- Cornelius Mastraeten id. MZ
z. Cornelis x Maria Boogaerts, ° St.-Pieter 24-4-1756
- Guilielmus Van Wersom of Van Emerson id. MZ
z. Michaël x Seraphina-Theresia Daels, ° St.-Pieter 6-6-1756
- Jan-Baptist Van Wersom id. MZ
broer van vorige, ° 15-5-1758
- Antonius Van Nin 17-11-74
z. Carolus x Anna Grauwels, ° Bertem
- Joannes-Michaël Forceille of Forcel 14-5-76
° Zemst
- Joannes-Robertus Tirion 27-3-77
z. Hubertus x Anna-Catharina Wagelmans,
° Landen, 16-4-1752
- Ferdinandus-Josephus Levacq 23-8-77 MZ
z. Michaël x Agnes-Catharina Rouchard,
° St.-Pieter, 2-9-1759
- Joannes Franciscus Van Der Buecken 18-10-79
z. Gaspar x Catharina Feytens, ° St.-Kwinten 5-5-1748
- Joannes-Jacobus-Carolus Beckx 8-3-1781 MZ
z. Joannes x Maria-Elisabeth Piot, ° Sint-Pieter 18-1-1762
- Alexander Rayé 23-11-81
z. Joannes x Gertrudis Feirens, ° Sint-Pieter 5-10-1755
- Martinus Abbeloos 13-1-83 MZ
z. Joannes x Anna Servranckx, ° Sint Gertrudis 5-7-1765
- Petrus Hensmans 13-1-83 MZ
z. Petrus-Cornelius x Maria-Theresia Laevens,
° Sint-Michiel 15-9-1762
- Martinus-Daniël Van Munster 28-1-83 MZ
z. Semetrius-Josephus x Maria-Theresia Simon,
° Sint-Pieter 5-7-1763
- Joannes-Petrus-Benedictus Van Munster id. MZ
broer van de vorige, ° Sint-Pieter 20-3-1768
- Michaël Laurence 10-6-83
z. Joannes x Maria-Elisabeth Staels, ° Sint-Pieter 23-10-1758
- Philippus Peeters 4-6-84 MZ
z. Michiel x Joanna ?
- Petrus Balla id. MZ
z. Ludovicus-Josephus-Emmanuel x Maria Beatrix Pinchart,
° Sint-Gertrudis 1-10-1763
- Egidius-Josephus Servais 5-6-84 MZ
z. Jacobus x Anna-Maria Walms, ° Sint-Pieter 22-7-1762

- Antonius-Josephus Servais id. MZ
broer van de vorige, ° 19-11-1768
- Guillielmus Du Moulin 26-9-84
z. Joannes x Barbara Renis, ° Sint-Kwinten 11-2-1750
- Joannes-Josephus Tillieux 13-1-85
z. Henricus x Maria-Josepha Collin, ° Petit-Hallet 1-8-1753
- Cornelius Keyaerts 3-3-86
z. Henricus x Francisca van der Hulst, ° Nossegem 15-5-1755
- Jan-Baptist Wauters 16-7-87
z. Jacobus x Maria Van der Schueren,
° Korbeek-Dijle 13-7-1755
- Henricus Ruelens 5-10-87
z. Joannes x Catharina Geleyns, ° Everberg 27-5-1743
- Joannes Van Ingh 30-7-88
z. Georgius x Elisabeth Van Aerschot, ° St.-Michiel 3-7-1757
- Joannes-Josephus le Begge 25-8-88
z. Mattheus x Maria-Magdalena François,
° Zetrud-Lummen 4-12-1754
- Georgius-Guilielmus Hensmans 27-5-90 MZ
z. Petrus-Cornelius x Maria-Theresia Lauwens
° Sint-Michiel 18-3-1767
- Ludovicus-Josephus Van den Bergh
of Berck id. MZ
z. Georgius-Hubertus x Joanna-Maria Crombecq,
° Sint-Pieter 4-5-1762
- Deodatus-Josephus Dustin 27-5-90 MZ
z. Petrus-Josephus x Deodata-Josepha Denis,
° Sint-Pieter 6-7-1761
- Jan-Baptist-Josephus Dustin id. MZ
broer van de vorige, ° 22-12-1762
- Rumoldus-Jan-Baptist Geedts id. MZ
z. Laurentius x Elisabeth Fonteijn, ° Sint-Pieter 26-9-1770
- Petrus Meulemans id. MZ
z. Petrus x Joanna-Catharina Niclaes, ° Sint-Pieter 7-12-1770
- Carolus-Hermanus Goddons 13-8-90 MZ
z. Petrus x Catharina Van Ermegem,
° Sint-Gertrudis 16-12-1757
- Nicolaus-Josephus Dustin 1-12-90 MZ
z. Petrus-Josephus x Deodata-Josepha De Nis,
° Sint-Michiel 9-2-1766
- Henricus Snyers of Sneyers 23-12-90 MZ
z. Jan-Baptist x Magdalena Suetens, Sint-Michiel 7-3-1767
- Joannes-Waltherus Trionné 17-1-91 MZ
z. Joannes-Dominicus x Anna-Catharina Devisch,
° Sint-Gertrudis 27-12-1764
- Jan-Baptist Joris 28-4-91 MZ
z. Joannes x Maria Boon, ° Sint-Kwinten 12-12-1761
- Michaël Ingelbeen 17-5-91
z. Franciscus x Maria Pasteels; volgens het parochie-
register van Sint-Michiel: Engelbeen Michaël, gebo-

- ren 19-12-1764. ouders: Joannes-Franciscus x Maria-
Joanna Pasteels.
- Henricus Hernalsteen 24-6-91
z. Egidius x Josina Mees, ° Bertem 14-8-1751
- Adrianus Peeters 19-6-92
z. Martinus x Maria van Tuijcum, ° Sint-Kwinten 24-5-1762
- Michaël De Raijmaeckers 21-9-92
z. Daniël x Anna Huijbens, ° Sint-Jakob 23-7-1760
- Jan-Baptist Hornickx 10-1-93 MZ
z. Joannes-Nicolaus. Volgens het doopregister van
Sint-Kwinten: ° 5-12-1767, moeder Anna-Margaretha
Ollé.
- Wijnant Verstraeten 30-3-93
z. Andreas x Petronella Ravet, ° Eppegem 13-10-1751
- Joannes De Wever 3-6-93
z. Joannes x Elisabeth Gijbels, ° Oud-Heverlee 12-11-1752
- Antonius-Josephus De Smet 21-8-1793
z. Franciscus x Maria-Theresia Rega, ° Meldert 12-11-1758
- Aegidius-Felix Joris 27-8-93 MZ
z. Joannes x Maria Boon, ° Sint-Kwinten 4-1-1764
- Judocus Godts 21-9-93
z. Judocus x Catharina Arnoijts, ° Erps 19-2-1752
- Petrus Van Bever (e) 14-1-94
z. Franciscus x Petronella Van Espen,
° Melsbroek-bij-Vilvoorden 13-11-1748.

A. MEULEMANS.

Uit oude papieren :

EEN PLANTENLIEFHEBBER IN DE 18e EEUW

Uit de inventaris opgemaakt in het sterfhuis van Sr. *Henricus Terro*, «ouderman van het cuypers en wijntaverniers ambacht» te Brussel, in april 1771, het volgende:

«In den hof. Vijftich jonge boomen, soo persen als peereboomen. Vier appelboomen. Vijftien bedden tulipanten. Zes bedden renonkels. Vier bedden simbolien met een hoeksken jonckilen. Twee bedden animonien. Een deel auricula met eenighe laverisprima. Twee boomen olianders met eenen vijgenboom. Zeven potten met grenaden. Een broycas met ses gelaesen raemen. Een en dertigh haentiens waer onder 29 appelaeren en 2 krieckelaers.

Op den solder bevonden een deel drooge renonkels.

In de beneden camer een casse met drooge renonkels.»

Tulipanten is de oude benaming van tulpen. Maar wat zijn *simbolien* en *laverisprima*?

Sr. Terro schijnt bijzondere liefhebberij gehad te hebben voor de tuinrenonkels; de droge renonkels waarvan spraak zullen wortelknoletjes zijn die nog moeten geplant worden. - Wij zijn in april.

Een *haantje* (Hollandse boeken over boomteelt, uit de 18e eeuw, spelen *naantje*) is een lage ooftboomvorm, als leiboom gekweekt.

(RABr., Notariaat 9165).

P.L.

BEKNOPTE GESCHIEDENIS VAN GAASBEEK

Gaasbeek is een kleine gemeente, gelegen op 12 km ten Z.W. van Brussel, in het kanton St.-Kwintens-Lennik en in het hartje van het Pajottenland. Het telt ca 350 inwoners. De bevolking is in het Pajottenland in bestendige vermindering, de nutsvoorzieningen en de verkeersmogelijkheden laten veel te wensen over en de landbouw heeft er met moeilijkheden te kampen. De problematiek van die streek werd reeds op verschillende plaatsen besproken door de Lodewijk de Raetstichting, in samenwerking met het Expansiecomité West-Brabant (1).

In het Pajottenland tekenen zich een drietal scherpe valleien af met de Marke in het Zuiden, de Wolfputbeek in het Noorden en de Zuenbeek in het Oosten (2). Hoe langer hoe meer wordt de economische, sociale en culturele infrastructuur van die streek besproken. Reeds vroeger genoot Gaasbeek de aandacht van een grote socioloog-economist, nl. Giovanni Arrivabene, die tijdens het Risorgimento uit Italië moest vluchten en zich ca het midden van de 19e eeuw in Brabant vestigde. Lange tijd vertoefde hij op het Kasteel (3).

In het begin van de 20e eeuw, nl. in 1907 zou Emile Vandervelde deze zelfde studie aanwenden als basis-document voor de uitgave van zijn vergelijkend onderzoek over de toestand van de boeren in de jaren 1833 en 1907 (4).

Het zou ons evenwel te ver brengen moesten we een studie maken over het reliëf, de hydrografie, de bodemgesteldheid, de landbouw, enz. We willen ons beperken tot de geschiedenis van Gaasbeek.

In het boek van A. Wauters lezen we dat Gaasbeek een gehucht was, afhankelijk van de parochie van Lennik. «In personatu de Liniacha, in loco qui dicitur Gaesbeche» (Gasbeke 1196; Gasebeke 1246; Gasebeca 1244). Egidius van Gaasbeek, zoon van Gerard van Leneca, gaf in 1196 een tiende te Gaasbeek aan het kapittel van Nijvel. Hendrik, zoon van Egidius, behield

-
- (1) Streekontwikkeling, Zuid-West-Brabant, 267; studie van Lodewijk de Raetstichting, 1962.
 - (2) Onder Pajottenland wordt verstaan de 33 gemeenten begrensd door de Dender en de provinciale grens van het Westen - de Zenne in het Oosten - de taalgrens in het Zuiden en de spoorweg Brussel-Ternat-Denderleeuw in het Noorden.
 - (3) G. Arrivabene, Sur la condition des laboureurs et ouvriers belges et sur quelques mesures pour l'améliorer, Brussel 1845.
Over Arrivabene kan men lezen: Giovanni Arrivabene, Memoria della mia Vita, Firenze 1880 en R. J. Van Nuffel, De economist Arrivabene, Europese figuur, in Jaarboek der Rijkshandelshogeschool te Antwerpen, 1957, blz. 36-46.
 - (4) F. Vandervelde; Le sort des campagnards s'améliore-t-il? Un village brabançon en 1833: Gaesbeek, Brussel 1907.

de helft en gaf dit aan de kerk van Lennik, door de plechtige akte van Tervuren (5).

De Heerlijkheid Gaasbeek

Dat Gaasbeek van St.-Kwintens-Lennik afhankelijk was kan men gemakkelijk bewijzen. Wij weten immers dat reeds bij de stichting van de eerste kapelanieën in het kasteel te Gaasbeek ten tijde van Godfried van Leuven, het kapittel van Nijvel en de pastoors van St.-Kwintens-Lennik hun toestemming moesten verlenen om de offergiften te mogen aanvaarden. Als schadevergoeding werd hun in 1282 een jaarlijkse cijns toegekend (6).

In de Xe eeuw evenwel hing heel de streek van Z.W. Brabant af van de abdij van Nijvel, die zo grote invloed uitstraalde ten tijde van de H. Gertrudis en haar opvolgsters. Abdis Adalberina verkreeg in 978 het marktrecht te Lennik (stapel- en transietplaats) (7).

Van de 13e eeuw af omvatte de heerlijkheid: Dilbeek, Vlezenbeek, St.-Laureins-Berchem, Oudenaken, Elingen, St.-Pieters-Leeuw, een deel van St.-Kwintens-Lennik en St.-Martens-Lennik (de Aa's hadden er rechten), Itterbeek, Bodegem en Strijtem.

Te Pamel en Gooik spraken de heren van Gaasbeek het hoge recht (de heerlijkheid Pamel werd verheven van de leenrechtbank van Gaasbeek (1316-1619).

In 1440 waren er 196 heren die hulde brachten aan de heer van Gaasbeek. Het land van Gaasbeek had als grenzen : Z. en W. Pepingen, Leerbeek, Neigem, Meerbeek; N.: Wambeek, Ternat, St.-Ulriks-Kapelle, Groot-Bijgaarden; O.: Zenne (grens tussen Gaasbeek en de heerlijkheid Brussel en de meierie St.-Genesius-Rode).

Tussen 1654 en 1670 werden gebieden verkocht. De heerlijkheid omvatte toen nog: Gaasbeek, St.-Pieters-Leeuw, Vlezenbeek, St.-Laureins-Berchem, Oudenaken, Elingen, St.-Kwintens-Lennik, St.-Martens-Lennik, O.-L.-Vrouw van Lombeek, Strijtem, Pamel, Gooik, Itterbeek, Dilbeek, Bodegem, Eisingen (bij Halle) en een deel van Anderlecht. «Het land van Gaesbeek beginnende bij Halle daer het landt van Henegauwe scheydt en de alsoo komende tot den molen van Curegem, daer de parochie van Anderlecht scheydt van Brussee» (8).

Domaniale en heerlijke rechten van de heren

Door de keure van het Land van Gaasbeek in 1236 en 1284 opgesteld kwamen de inkomsten van tollén, standplaats, enz.

-
- (5) *A. Wauters*, Gaesbeek, son château et ses seigneurs, Turijn 1875, blz. 8.
 - (6) *J. Verbesselt*, Het Domein van de abdij Nijvel in West-Brabant, Brussel 1957, blz. 58.
 - (7) *J. Verbesselt*, o.c., blz. 85-86. - *A. Wauters*, Histoire des environs de Bruxelles, Brussel 1855, dl. I, blz. 213 en 224.
 - (8) *F. Vennekens*, La Seigneurie de Gaesbeek (1236-1795), Hekelgem 1935, blz. 7-8.

aan de hertogen van Brabant; behalve het waege- en lepelrecht dat voor de kerk en de armen van Lennik bleef (9). Godfried van Leuven en zijn echtgenote Maria van Oudenaarde hadden ca 1240 te Gaasbeek een burcht gebouwd om het hertogdom Brabant aldaar te beschermen tegen de aanvallen van Vlaanderen en Henegouwen. Daar de hertogen van Brabant er alleen de juridische apparatuur in handen hadden, maar slechts gedeeltelijk de bezittingen van de abdij van Nijvel, probeerden ze deze te bemachtigen. Dit laatste was niet gemakkelijk vermits het convent ervan leefde.

«Het is slechts enerzijds in periode van slecht beheer, zoals in de 12e eeuw en wellicht door gedwongen medeplichtigheid van de abdis, en anderzijds door bemiddeling van de plaatselijke beheerders, de villici, en de dichtbij gevestigde grote heren, zoals de heren van Aa en Wezemaal, die hun lenen en erfgoed wisten om te zetten, dat een aantal bezittingen en inkomsten verduisterd werden» (10).

De hertogen hadden aan de abdij volgende rechten ont-nomen:

- Alle heerlijke rechten, de hoge, middelbare en lagere jurisdictie en de controle op gans het bestuurlijk apparaat, d.i. de hoofdschepenbank van Lennik met al haar ondergeschikte ban-ken en hoven. Zij hadden het recht van het beste kateel «soe syn sy schuldich van doeder hand den besten hoechstoel, te wetene den besten achtergelaten pant, den welchen competeert te wetene van ongevryde manspersoenen aen Myvrouwe van Nyvele en van de vrouwepersoenen aenden heere van Gaes-beeck» (11). Ook moesten de grondhorigen karweien doen («cra-weyden»). Tevens had de heer het recht van de blijde inkomsten, accijnsen van wijn en bier. Op ieder brouwsel ontving hij «8 plecken en 18 mythen» en van ieder vat wijn of bier, 2 potten. Van de tol van de jaarmarkt op St.-Martensdag in november te St.-Martens-Lennik 19 stuivers 5 denieren, enz.

Het kasteel en de onmiddellijke omgeving werd, evenals de vele andere bezittingen aan het patrimonium van Godfried van Leuven verbonden, uit het hertogdom Brabant gelicht en ver-heven tot een zelfstandig leengoed met hof en rechten gelijk aan deze van de hertog zelf. Het kasteel en omgeving, zoals trou-

(9) Van de keure bestaat een gedeeltelijke kopie van ca 1401 (Algemeen Rijksarchief-Chartes du Brabant, in cartularium van de stad Brussel.) Een 2e kopie dagtekent van 1597, uit de tijd van Maria van Hoorn en wordt bewaard in het Archief van het Kasteel van Gaasbeek.

De Keure van 1284 werd gepubliceerd door *Willems* in Belgisch Museum, 1842, blz. 292-306 en werd ontleed door *A. Wauters*, in Gaesbeek, son château et ses seigneurs, Torino 1875, blz. 17-22, door dezelfde schrijver in «Les Environs de Bruxelles, dl. I, blz. 130-134. *Fr. Vennekens* drukte deze keure in extenso over in Eigen Schoon, I, 1911, blz. 65-73.

(10) *J. Verbesselt*, o.c., blz. 86-87.

(11) Rijksarchief Brussel, L.A. van 1881, Cynsboek van Gaesbeek, f° 90-92.

wens nu nog, was ruim 41 ha groot of 3 oude mansi, elk 12 bunder groot (12).

Naast het leengoed van Gaasbeek hadden de heren van Gaasbeek later nog een ander leenhof onder St.-Kwintens-Lennik en St.-Martens-Lennik gelegen, verdeeld onder 52 lenen en talrijke achterlenen (49,5 bunder).

Verder hadden zij ook de cijnslanden, d.w.z. landen die nog een zeker verband vertonen met de oude wijze van uitbating. Ze waren 455 bunder in getale. Ook hadden ze «heiden en broeken».

Natuurlijk moesten de heren van Gaasbeek aan het kapittel van Nijvel enkele rechten betalen, die voortsporen uit het bezit van tienden en andere kerkelijke inkomsten (13).

De heren van Gaasbeek hebben 150 jaar nodig gehad om de twee voornaamste gebieden van hun land te verenigen. Ze zijn begonnen met een agglomeraat van schepenbanken te dekken door hun persoonlijk gezag als rechtstreekse afstammeling van het huis van Brabant. Die macht hebben zij gesteund door de stichting van Klein-Bijgaarden en de kapelanieën in hun kasteel. Geruime tijd moesten zij hun macht delen met de plaatselijke heren van Lennik en Aa, die ook heersten over St.-Pieters-Leeuw en afhankelijkheden. Die strijd om de alleenheerschappij verliep in verscheidene fazen, nl. door de akten van overeenkomst in 1235 en 1236, door de vrijheidskeure van 1250, door de landskeuren van 1284, en ten slotte door vermenging dank zij het huwelijk van de Abcoudes met de Walcourts (door het aansluiten met de heren van Walcourt trad het verval van de heren van Aa in, op het einde van de 14e eeuw).

Het jaar 1381 is dan ook het orgelpunt van het éénmakingsproces, dat de heren van Gaasbeek gevoerd hebben tegen de heren van Aa en Lennik, de plaatselijke banken van Wezemaal en Lombeek en ook tegen de oude abdij van Nijvel van wie zij het toezicht op de geestelijke macht hebben onttrokken door het zelfstandig maken van de parochie Gaasbeek en tegelijk van hun eigen castrale kapelanieën.

Zo werden de beide Lenniken, het grote Sint-Pieters-Leeuw met hun vele afhankelijkheden, waaronder vooral Vlezenbeek, Itterbeek en Pede, Lombeek, Schepdaal en Bodegem versmolten tot een groot geheel, waarover een Sweder van Abcoude als opperheer zal heersen (14).

(12) *J. Verbesselt*, o.c., blz. 88-92.

(13) *J. Verbesselt*, o.c., blz. 92-98.

(14) *J. Verbesselt*, o.c., blz. 217.

Als weldoeners van de priorij van Klein Bijgaarden hadden de heren van Gaasbeek zeer veel voorrechten. Nooit werd een zuster aangenomen zonder dat «haar dagelijks brood» aan de heren werd gevraagd. Oorspronkelijk woonden de eerste zusters niet te Leeuw, maar wel te Pepingen, op een domein van zekere ridder Jan de Monte en wel in een hoeve, genoemd Vereberg. Zij verlieten Pepingen en kwamen zich neerzetten te St.-Pieters-Leeuw. Dit geschiedde met de volle toestemming van Hendrik II, hertog van Brabant. (*M.J. Van den*

Plaatselijke Schepenbanken

Ieder dorp van het land van Gaasbeek had tot 1794 zijn eigen schepenbank, die samengesteld was uit 7 schepenen, voorgezeten door een meier en bijgestaan door een griffier en een of meer sergeanten.

De keure van 1284, waarover wij het verder speciaal zullen hebben, was bezegeld door de zegels van de heer van Gaasbeek en van deze «van allen hoven in diesen lande», d.l. St.-Pieters-Leeuw (Vleserbeek, St.-Laureins-Berchem, Oudenaken, Elingen), Lennik (de 2 Lenniken), Itterbeek (Itterbeek en Dilbeek), Bodegem en Strijtem. In de 16e eeuw waren er 9 schepenbanken nl. te Gaasbeek, St.-Pieters-Leeuw, St.-Kwintens-Lennik, Pamel, Gooik, O.-L.-Vr.-Lombeek, Strijtem, Itterbeek, Bodegem.

De eerste magistraat van het land van Gaasbeek was de baljuw. Hij vertegenwoordigde de heer van Gaasbeek als hoofdmeier en hoofdrechtter. Daarom droeg hij het zwaard en rotste hij te paard over berg en dal in de heerlijkheid.

Als hoofdmeier had hij het recht de schepenbanken voor te zitten en maakte hun de bevelen van de hogere autoriteiten over, hij was tegenwoordig bij de auditie van de rekeningen en zorgde er voor dat de prerogatieven van de heer onaangetast waren. Als hoofdrechtter deed hij degene die een misdrijf had begaan vervolgen en aanhouden. Hij zat het leenhof voor en deed de uitspraken uitvoeren.

Dit leenhof was samengesteld uit leenmannen. Uit de rechtspraak is ontstaan het leenrecht of het recht van de leenmannen op het hun in leen gegeven goed of de regels die de leenverhoudingen en het leenrecht beheersen; geschillen over leenzaken, dus over de verhouding tussen leenheer en leenman en over de rechten van laatstgenoemde op het leengoed, werden dus niet door de gewone rechtter (schepenen) berecht, maar door een bijzonder gerecht gehouden door de leenheer en zijn leenmannen. Een belangrijk gedeelte van het leenrecht was bv. de regeling van de vererving der lenen. Bij iedere overgang van het leen op een ander moet het worden verheven, m.a.w. het moet door de verkrijger aan de hand van de leenheer of diens stadhouder worden verzocht of het leen moest erkend worden door een uitkering aan de leenheer bij de aanvaarding.

Voor de leenzaken was beroep van de vonnissen geveld door het leenhof van Gaasbeek mogelijk op het hogere leenhof van het land, nl. het leenhof van Brabant, dat eveneens optrad in geval van stilzwijgen van het leenhof van Gaasbeek over bepaalde kwesties (15).

Ook had hij een militaire macht. In oorlogstijd verzamelde

Wegbe, Een bijdrage tot de geschiedenis van St.-Pieters-Leeuw, Gedenkschriften van de Geschied- en Oudheidk. Kring v. Halle, nr. 6, Wetteren 1930, blz. 78-81.)

(15) *A. Schillings*, De bestuurlijke organisatie van het land van Gaasbeek, in *ESB.*, XXXVIe jg., nr. 3-4, blz. 89-90.

hij de krijgers van de heerlijkheid en voerde hen in het gevecht aan. Zo bvb. beval Willem van Pipenpoy de Gaasbekenaren in de slag van Woeringen (1288); slag waardoor het hertogdom Limburg aan Brabant werd gehecht. Deze gebeurtenis staat afgebeeld in de ridderzaal van het museum. Pipenpoy had de leiding in de plaats van de minderjarige Jan van Leuven, heer van Gaasbeek (16).

Deze schepenbanken hadden vooral een burgerlijke macht en vervolgden degenen die kleine misdrijven begaan hadden zoals hedendaags onze vrederechtbanken.

Het middelgerecht had ongeveer de macht van onze correctionele rechtbanken terwijl het hoger gerecht grote misdrijven beoordeelde.

De heer van Gaasbeek had, zoals reeds gezegd, de drievoudige rechtsbevoegdheid. Hij beschikte over een gevangenis in zijn kasteel. De schandpaal, waarover later enkele woorden, stond nabij de kerk. Tussen St.-Pieters-Leeuw en Vlezenbeek, op de plaats «Ter Galght» stond de galg (17).

Het Strafrecht

Het hertogdom Brabant was onderverdeeld in 3 grote rechterlijke omschrijvingen met als centra Leuven, Brussel en Antwerpen. De hoofdrechtser noemde men te Leuven meier, te Brussel ambtenaar en te Antwerpen schout. Van de «ammanrie» van Brussel hingen de hoofdmeierijen Asse, Merchtem, Vilvoorde, Kapelle-op-den-Bos, St.-Genesius-Rode en Kampenhout af. Hoewel Gaasbeek gelegen was in de ammanrie van Brussel was het rechterlijk onafhankelijk. De keure van 1284 uitgegeven door Hendrik II van Leuven was een eerste codificatie van het strafrecht.

Wij halen slechts enkele bepalingen aan:

- a) Degene die u beschuldigt van leugen of meened of die over u de banvloek van de hemel afroept betaalt 5 schillingen van Leuven.
- b) Wanneer men iemand bedreigt met een stok, betaalt men 5 sols, maar men betaalt 20 sols als men zijn tegenstander slaat; 30, indien men hem op de grond gooit; 3 pond indien er bloed vloeit; 100 schillingen indien men hem zwaar kwetst (18).

(16) *F. Vennekens*, o.c., 207-208. Willem Pipenpoy was schepen van Brussel 1287, 90-97, 99, 1302, 1306; amman in 1300. Zie hierover *J. Lindemans*, *Brabantse Geslachten*, nr. 1 Pipenpoy, Brussel 1953, blz. 7.

(17) *Id.*, *ibid.*, blz. 170.

(18) 20 schillingen = 1 pond.

12 deniers of penningen = 1 schelling.

18 myten = 1 oord.

9 myten = 1 negenmanneke.

24 myten = 1 pleche.

1 obel = ½ denier.

- *J. Verbesselt*, *Oude cijzen, munten en maten*, overdruk uit *ESB.*, XXXVIIIe jg. (1955), *Wetteren* 1955, blz. 13.

De straffen worden vermeerderd wanneer men slagen toebrengt met verboden wapens: het mes, de piek, de puntige stok, de hakbijl met een of twee sneden, enz. Het was reeds voldoende om slechts zulk wapen te dragen om een boete van 10 pond op te lopen. Dit was evenwel niet het geval als men gewikkeld was in een doodsvete en op de dagen buiten de Godsvrede. Indien men iemand kwetste betaalde men behalve de 10 bovenvermelde ponden 30 schillingen.

Een dief die voorwerpen wegkaapte van minder waarde dan 5 schillingen werd gebrandmerkt; begon hij opnieuw, dan werd hij ter dood veroordeeld. Deze laatste straf gold eveneens voor een zwaardere diefstal, een brandstichting, een roofoverval - daarbij werden al zijn goederen afgenomen (19).

Op degene die een vrouw overviel werd een gruwelijke straf toegepast, nl. de nek werd overgesneden met een plank of een zaag. Als men de Godsvrede overtrad, dan werd men gevierendeeld en de ledematen verspreid over de vier hoeken van het land. Na een moord was er een vredesband voor iedere persoon, die onschuldig was en dit gedurende twee dagen en twee nachten. Na deze termijn was men vrij weerwraak te nemen.

Degene die de grenspalen van een veld verplaatste kreeg een boete van 3 pond; voor het vellen van een boom of de verwoesting van een tuin 5 schillingen. Bij het doden van vee betaalde men 10 schillingen en vergoedde men de schade. Als men een minderjarig kind, zelfs met de toestemming van de ouders, meenam of een vrouw schaakte kreeg men de doodstraf en werden de goederen aangeslagen. De schaker mocht niet meer in het gebied verschijnen en de goederen van de vrouw werden geconfisqueerd, zelfs indien ze haar toestemming tot de oplichting gaf.

Een misdrijf door een minderjarig kind begaan viel niet ten laste van de ouders ofwel moest kunnen bewezen worden dat het de raad van zijn ouders opvolgde. Hendrik van Leuven verbood aan zijn knechten zich meester te maken van de paarden der onderdanen «et consacrant le droit de résistance à la tyrannie, il autorise ceux-ci à repousser dans un cas pareil, la force par la force, sans méfaire contre lui».

Na gezworen te hebben dat hij al zijn onderdanen, rijk of arm, gelijk zou berechtigen, verklaarde Hendrik het volgende: «que si lui ou eux, après trois sommations, ne faisaient pas justice à ceux qui le leur demanderaient, et ses échevins, pour obéir à leur serment, et tous, sous peine d'être mis hors de la loi et proclamés parjures (wetteloos ende meynedich), s'abstiendraient de rendre la justice aussitôt qu'il seraient avertis de fait» (20).

Van de vonnissen uitgesproken door het leenhof van Gaasbeek in criminele aangelegenheden was beroep mogelijk op het

(19) *A. Wauters*, Gaasbeek, son château et ses seigneurs, blz. 18-19.

(20) *id.*, o.c., blz. 19-22. Hendrik II bezegelde het charter en deed het ook bezegelen door de schepenen van Leeuw, Lennik, Itterbeek, Bodegem en Strijtem in oktober 1284.

opperste gerecht van het land, nl. de Souvereine Raad van Brabant (ut supra).

Naast dit leenhof was er ook een laathof of cynshof voor de contentieuze rechtspraak inzake de goederen die onderworpen waren aan een cijns. Voor het laathof werden ook die goederen overgedragen.

De tweede ambtenaar belangrijk in de heerlijkheid was de ontvanger of de rentmeester, die renten, cijzen, heerlijke rechten inde o.a. de opbrengsten van de verkoop van hout, jacht, markt, tol, enz. Op Kerstmis en St.-Jansdag moest hij een gedetailleerde opgave maken van zijn ontvangsten en uitgaven.

Verder had men de griffier, klerk of secretaris en als ondergeschikte ambtenaren, de sergeanten, preters of vorsters, die ten dienste stonden van de baljuw of de ontvanger.

Te Gaasbeek was er een meier, 7 schepenen en 1 dienaar, vorster of preter. Te St.-Pieters-Leeuw was er 1 meier, 7 schepenen, 1 griffier en 4 dienaars of preters. Deze fungeerde voor Vlezenbeek, Oudenaken, St.-Laureins-Berchem, Elingen. Te St.-Kwintens-Lennik was er ook een hoofdbank met 1 meier, 7 schepenen, 1 griffier en 2 dienaren. Deze trad ook op voor St.-Martens-Lennik, O.-L.-Vr.-Lombeek, Strijtem. Gooik en Pamel hadden ieder een schepenbank met 1 meier, 7 schepenen en eveneens St.-Martens-Bodegem en Itterbeek.

De heerlijkheid Gaasbeek volgde de «costuyme» (gewoonterecht) van Ukkel. Van de vonnissen der schepenbank van Gaasbeek werd beroep gedaan op die van Ukkel. Ditzelfde gold voor Vlezenbeek, Elingen, Oudenaken, St.-Laureins-Berchem. De beide Lenniken volgden de costuyme van Nijvel en deden beroep op het hof van Nijvel. St.-Pieters-Leeuw had zijn eigen recht en deed beroep op de Raad van Brabant (21).

De heerlijkheid Gaasbeek of de baanderij (22) was een van de oudste van het land van Brabant, rond 1236 uit het hertogdom gelicht. De heer kreeg er dezelfde rechten als de hertog van Brabant.

Ze heeft toebehoord achtereenvolgens aan de graven van Leuven (1236-1335), de graven van Hoorn-Abcoude (1335-1434), de graven van Hoorn-Beaucignies (1434-1565), de graven van Egmont-Hoorn (1565-1615), de graven van Renesse (1613-1683, 1687) en de Scockaert's, graven van Tirimont (1687-1796).

(21) A. Schillings, o.c., blz. 90-92.

Wat St.-Martens-Bodegem betreft hadden de heren van Gaasbeek het grootste deel van het grondgebied met het recht van lage justitie aan de heer van Dongelberg bij Geldenaken overgedragen. Het Gaasbeekse deel had een schepenbank die eveneens jurisdictie had over Itterbeek en Strijtem (zie hierover *Prof. dr. E. Strubbe*, De dorpskeure van St.-Martens-Bodegem in 1279, overdruk uit ESB., XLV e jg. (1962), nrs. 11-12, blz. 1-2).

(22) Baanderij is afgeleid van ban en betekent rechtsgebied - ook het gebied of de waardigheid van een baanderheer of de bezitter van een geheel van de landsheer onafhankelijke heerlijkheid, die zelf leen- en dienstmannen heeft en deze onder zijn eigen banier ten strijde voert.

De heerlijkheid werd vier maal in beslag genomen: 1) onder Sweder van Abcoude (1388-1389) op bevel van de hertogen van Brabant; 2) onder Jacob van Abcoude (1421-1430) op bevel van de Staten van Brabant en ten voordele van de graaf Filips van St.-Pol; 3) onder Lamoraal van Egmont (1568-1570) op bevel van de Spaanse regering; 4) onder Renaat van Renesse, graaf van Warfusée, eveneens op bevel van de Spaanse regering. Deze laatste inbeslagneming duurde meer dan 50 jaar (1633-1689).

Vier maal werd de heerlijkheid verkocht: 1) in 1565, door Martinus van Hoorn aan Lamoraal van Egmont; 2) in 1615, door Sabina van Hoorn aan Renaat van Renesse, graaf van Warfusée; 3) in 1689 door het leenhof van Brabant aan Jan, Pieter l'Escornet (die verkoop duurde van 1654 tot 1689); 4) in 1695, door Jan, Pieter l'Escornet aan Lodewijk Alexander Scockaert, graaf van Tirimont.

Drie maal werd de heerlijkheid afgestaan of overgelaten: 1) Rond 1394 door Beatrijs van Leuven aan haar neef Willem van Hoorn; 2) In 1434 door Jacob van Abcoude aan zijn neef Jan van Hoorn; 3) In 1598 door Maria van Hoorn aan hare nicht Sabina van Hoorn (23).

De Gemeente

Meiers, schepenen en dienaren werden door de Heer van Gaasbeek aangesteld en moesten de eed van trouw afleggen. Zij hadden bevoegdheid inzake bestuur, verdediging, rechtspraak.

De oprichting in 1236 van het Land van Gaasbeek betekende een verschuiving van het bestuurlijk en strategisch centrum van Lennik naar Gaasbeek. Het oude vicus-centrum van St.-Kwintens wilde men verleggen naar de nieuw opgerichte vrijheid van Gaasbeek. Men bouwde er een nieuw marktplein, en bracht er de toenmalig bloeiende lakennijverheid heen. Men slaagde er evenwel niet in de Vrijheid van Gaasbeek op te dringen tegenover het oude St.-Kwintens. Het prestige en de gunstige ligging haalden het.

De gemeente Gaasbeek kwam alzo nooit tot grote ontwikkeling. In de 15e en de 16e eeuw, tengevolge van de vele oorlogen ruimden wevers en volders de baan en vervielen de weverijen.

Van de verscheidene brouwerijen bleef er maar ene voortbestaan, nl. de Molensteen nabij de kerk. Het gasthuis, dat opgericht was in de 13e e. en gelegen langs de Groenenberg, verdween in de 17e eeuw.

Van heel de groots opgevatte gemeente blijven slechts over: het mooi dorpsplein met de schandpaal, het kasteel, het huis van de baljuw (Het baljuwshuis wordt nu bewoond door de familie Dr. Van Meerbeek-Velge. Voorheen was het bezit van de familie

(23) *A. Schillings*, o.c., blz. 88-90.

Carton de Wiart.), het schone kerkje met pastorie, een smidse, enkele hoven en een twintigtal huizen.

Men denkt dat de keure ca 1250 aan de vrijheid werd gegeven. Wij bezitten er een eerste gedeeltelijke kopie van uit 1401 (24) en een tweede kopie dagtekent van 1597, uit de tijd van Maria van Hoorn (25).

Er waren binnen- en buitenpoorters, die een inkom- en eventueel een uitgangsgeld betaalden. In de keure van 1401 lezen we: «La franchise a son maire particulier, qui seul peut y mettre arrêr sur des biens ou des personnes, ce qu'il doit faire, accompagné de 2 échevins et sans exiger de salaire. Ni lui, ni aucun valet de seigneur ne peut avoir de prison qu'au château.

Toute personne peut être admise dans la bourgeoisie, pourvu qu'elle prête serment d'en observer les coutumes et d'en supporter les charges (te scote en te lote). Pour droit d'entrée, on paye 1 vieux gros (1 grote) au seigneur, plus une gratification aux échevins, pour droit de sortie, 6 vieux gros» (26).

De buitenpoorters moesten aan de heer jaarlijks een oude grote betalen totdat zij binnen de vrijheid een woning hadden van ten minste 12 cijnsgulden. Zij moesten zweren de vrijheidskeure te onderhouden en al de lasten ervan te dragen. Om het poortersrecht te behouden moest men jaarlijks de drie gowddagen bijwonen, nl. op St.-Jan, de dinsdag na St.-Baafs en de dinsdag na «de 13e dag» in januari (27). Onder de voornaamste voorrechten gold het vrij zijn van tollén in gans het hertogdom en ontheven zijn van alle carweyden, behalve de vrijwillig toegestane. Alwie van een misdrijf beschuldigd werd, behalve van doodstraffen of verminking, bleef vrij met een borgstelling en de belofte voor de rechters te verschijnen. Wie op de vreemde gevangen genomen wordt zonder borgstelling, werd aan de vrijheid uitgeleverd. Wie aangeklaagd werd zal hiervan door de meier en twee schepenen worden verwittigd. De bastaard of de vreemdeling, die poorter was, werd behandeld als een wettig kind en een eigen ingezetene (28).

De meisniers bezaten veel voordelen en voorrechten, welke de hertogen, bij hun indiensttreding, moesten eerbiedigen. Zij waren vrij van karweien en het lotrecht (29).

(24) *Algem. Rijksarchief Brussel*, Chartes du Brabant, in *Cartularium van de stad Brussel*.

(25) Bewaard in het archief van het staatsdomein.

(26) *A. Wauters*, o.c., blz. 45.

(27) Deze meivelden worden gesignaleerd door een acte van 14 aug. 1597. In 1654 werden ze als volgt bepaald: de maandag na Beloken Pasen, de maandag na St.-Baafs en de 13e dag na Kerstmis (*Vennekens*, o.c., blz. 202).

(28) *Vennekens*, o.c., blz. 137, 165, 197. - *Wauters*, o.c., dl. I, blz. 147-149. - *Verbesselt*, o.c., blz. 208-209.

(29) *Vennekens*, o.c., blz. 188. «Manscionnarii» afgeleid van mansio, mansus, d.i. huis of woning (meysmede = huisgenoten). Het is een bepaalde maatschappelijke bevoorrechte stand (bijzondere onderhorigen van de hertog zij hadden boerderijen of landhoeven. (*Van den*

Beknopte geschiedenis van de heren van Gaasbeek

Toen Sweder van Abcoude de heerlijkheid Gaasbeek wilde uitbreiden naar Sint-Genesius-Rode verzette Everaerd 't Serclaes, schepen van Brussel, zich. Te Vlezenbeek werd 't Serclaes door handlangers van Sweder aangevallen, de tong uitgerukt en de voet afgehakt. Door deken Van Stalle van Halle, werd hij, op een wagen, naar het broodhuis van Brussel gevoerd, alwaar hij in de vreselijkste pijnen stierf. De Brusselaars namen weerwraak, belegerden het kasteel en plunderden het. Daar ze aisdan «kiekens» meenamen kregen ze sedertdien de naam van «kiekensfretters van Brussel». De schuld van Sweder werd nooit bewezen, maar de fout die hij beging en waardoor hij aangezien werd als de morele moordenaar, was het feit dat hij de schulldigen op het slot onthaalde. Hoewel onschuldig, volgens de auteur der Brabantse Yeesten, beging hij deze fout:

«Ende ontfinc op syn slot aldaer
Die baersculdighe van der doet
Daer hij aen hadde crancken raet
Ende maecte hem der doet ghewechtich
Baersculdich, ende plechtich (Bt. 9246-9250) (30).

Ondanks dit feit is Sweder van Abcoude de grootste heer van Gaasbeek geweest. Paus Gregorius XI verleende aan Sweder voor 10 jaar het voorrecht om een draagbaar altaar te bezitten, waarop de H. Mis kon gelezen worden. Sweder moet zeer godvruchtig geweest zijn, want de paus noemt hem «sincere devotionis affectus quem ad nos et Romanam gens Ecclesiam». De H. Mis moest wel opgedragen worden in tegenwoordigheid van de heer van Gaasbeek zelf (31).

Weghe, o.c., blz. 14-15). Volgens A. Wauters moesten zij minstens 12 bunders uitbaten en waren ze vrij van de dode hand en van het beste paard.

De meisniers waren afstammelingen van de vrijgewijden (les sainteurs) van St.-Pieter en van de vrije grondgebruikers tegenover de cossaten of lijfeigenen zonder tevens rechtstreeks verbonden te zijn aan 's heren domeinreserve (*J. Verbesselt*, Oude cijzen, Munten en Maten, blz. 7).

Over die afstammelingen van meisniers schreef *J. Lindemans*, Van Meisniersbloed, Brussel, z.j. (overdruk uit ESB., jg. XXVII tot XXXIX (1944-1956)).

- (30) *J. Vercruyse*, Een eerherstel - Sweder van Abcoude, overdruk uit ESB., jg. XLVI, nr. 9-10, blz. 13.

In 1380 was Everaerd 't Serclaes heer van Wambeek geworden door het grondgebied af te kopen van Jan van Wezemaal (*E. Strubbe*, De dorpskeure van Wambeek, overdruk uit ESB., jg. XLVI, 1963, nr. 9-10, blz. 3).

- (31) *Fr. Vennekens* en Dom Cyprianus Coppens, O.S.B., Chronologische Lijst van de stukken voorhanden in het Charterboek van Gaasbeek, overdruk uit ESB., blz. 32-33, jg. XIX, XX, XXI, XXIII, XXX, XXXI.

Fr. Vennekens, Copie textuelle du Cartulaire de Gaesbeek, conservé à Bruxelles, Archives du Royaume de Belgique, coll. cartulaires et manuscrits, nr. 24 - 1915 - bewaard in het Archief te Gaasbeek. fol.

Verschillende jaren later, nl. in 1378 verleende Arnd van Hoorn, bisschop van Utrecht aan Sweder het voorrecht «tot in castris vestris de Duersteden et Abcoude divina missarum officia sputer lapidi portabili constructo loco decenti et ornato congrue adaptato per quemcumque presbyteram ydoneum facere celebrari» (32).

Ook werd hij deelgenoot in de geestelijke voordelen van verschillende kloosters: «Universis presentes litteras visuris et audituris innotescat quod nos frater Theodoricus de Cellos prior totysque conventus Bruxellensis ordinis Fratrum Beati Dei Genitricis mane de Monte Carmeli uttendentes pie devotionis affectum nobilis viri domini Zwederi domini de Gaesbeke de Putte et de Strienen varius erga nostrum dictum conventum beneficiorum indiciis comprobatum et specialiter in liberali donacione... (voordelen v. klooster van de broeders van O.-L.-Vrouw van de Karmel en van de minderbroeders van Brussel) (33).

Een ander belangrijk feit is voorzeker dat Lamoraal van Egmont van 1565 tot 1568 op het kasteel vertoefde, samen met zijn echtgenote Sabina van Beieren en hunne elf kinderen. De prins Willem van Oranje en de graaf van Hoorn waren aanwezig bij zijn investituur te Gaasbeek.

Op 12 november 1582, toen Ninove kapituleerde, zond Alexander Farnèse Mondragon om het kasteel van Liedekerke te belegeren. Dit viel in hun handen bij de eerste kanonschoten. Dan was het de beurt aan het kasteel van Gaasbeek. Het garnizoen aldaar, dat de overgave van Liedekerke vernomen had, gaf zich vlug over (34). Uit die tijd dateert een Milanese helm, die in 1860 in een vijver van het kasteel werd gevonden.

In 1615 werd Renaat van Renesse van Warfusée heer van Gaasbeek. Na de moord op La Ruelle, burgemeester van Luik, die door aanstichting van Renaat gebeurde, werden zijn goederen in 1633 aangeslagen. Deze verkoopperiode duurde meer dan 50 jaar. De Heer van Warfusée had zeer veel geld verkwest om het kasteel te restaureren, de lusttuin, het paviljoen en de St.-Geertruidekapel in zuivere barokstijl te doen bouwen.

Door het leenhof van Brabant werden O.-L.-Vrouw Lombeek en Strijtem aan J. Farcau (1683) verkocht, St.-Pieters-Leeuw aan J.C. Roose (1687); Itterbeek, Dilbeek en Bodegem

51 vo - brief gedateerd van 18 juni 1372 te Avignon. Het draagaltaar was in de oude christenheid zeer bekend en had de vorm van een koffertje of van een reliekhouder. Vele werden vervaardigd voor reizen naar het H. Land. Het draagaltaar van Stavelot, toegeschreven aan Godefroid de Huy en behorend tot de kunstschatten van de Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis. is één van de mooiste die we nog bezitten.

(32) *Vennekens* en *Cyprianus*, o.c., blz. 3-6. *Vennekens*, o.c., fol. 52 vo - brief van 12 dec. 1378.

(33) *Idem*, o.c., blz. 41. - *Idem*, o.c., fol. 110vo.

(34) *L. Van der Essen*, Alexander Farnèse, Brussel 1934, dl. III, blz. 102-103, brief van Farnèse aan een minister van de koning, (kamp van Asse, 12 dec. 1582).

aan L.A. Scockaert (1687), Gaasbeek, de twee Lenniken, Vlezenbeek, Oudenaken, St.-Laureins-Berchem en Elingen aan J.P. l'Escornet (1689).

De Scockaerten-Tirimont kochten de goederen van l'Escornet en alzo brak voor Gaasbeek de tijd van de grote staatsdienaren aan. Louis-Alexander was raadsheer van Karel II, koning van Spanje (1665-1700), lid van de Raad van State en van de Privé-Raad, gevolmachtigd minister bij de ondertekening van de Vrede van Ryswijk in Nederland (1697), waarmee de negenjarige oorlog tegen Lodewijk XIV beëindigd werd. Twee schalen en bekers in verguld zilver met de wapens van Brabant, bewaard in de galerijzaal, herinneren aan dat feit.

De zoon Alexander-Louis Scockaert huwde met Jeanne Volcaert, die familie was van Rubens. Vandaar de vele documenten nopens Rubens en het tableau van Maarten van Valkenborch, die in het museum-archief berusten.

De 17e eeuw werd ook gekenmerkt door verscheidene plunderingen van en opeisingen in het land van Gaasbeek. In 1691 brandden de Franse troepen vier torens van het kasteel af. De schade werd op 40.000 florijnen geraamd.

Toen Augustin Scockaert, zoon van Alexander stierf was feitelijk Charles Scockaert, zoon van Henriette, de enige mannelijke opvolger. Deze stond zijn rechten af aan Brigitte Scockaert, gehuwd met François-Joseph Desmairières, heer van Templeuve. Haar goederen gingen over naar Paul Arconati-Visconti, tweede zoon van Henriette Scockaert, zuster van Brigitte en Galeas, markies Arconati-Visconti (in 1796).

Door het Directoire uit zijn functie van hoofd van het Civiel bestuur der stad Brussel ontzet, omdat hij meer de bevolking dan het regiem diende, werd hij op 26 april 1800 door Napoleon tot «Maire de Bruxelles» benoemd, doch moest wegens ziekte na anderhalve maand uitvoering van zijn ambt ontslag nemen. In 1804 werd hij tot lid van de municipale Raad van Brussel benoemd.

In het society-leven speelde Paul Arconati-Visconti een tijdlang een opvallende rol, tot hij in Gaasbeek een echt kluzenaarsleven ging leiden (35).

(35) Generaal Mercer, die aan de slag van Waterloo deelnam schreef in zijn mémoires: «Van Oostende naar Waterloo - Captain Mercer's tocht in het jaar 1815 (inleiding en vertaling door Dr. M. Corde-mans) over Paul Arconati: «Zijn kostuum was volkomen Turks. Een witte tulband van neteldoek, een beetje vuil maar redelijk bezet met edelstenen, bedekte zijn hoofd. Hij droeg een ruime kaftan van blauwe stof, en een borstrok en broek van hetzelfde goed. De eerste werd over de borst vastgehouden door koorden, de tweede was breed, helemaal geplooid en onderaan in een paar uitzonderlijk korte laarzen gepropt, die blijkbaar vreemd waren... een rode zijden gordel omsloot zijn leest. Er stak een Oosterse poignard in, waarin het handvat helemaal bedekt was met kostbare stenen en een schede die smaakvol gezet was in zilverfiligraan. In zijn rechterhand droeg hij een korte jachtspeer en in zijn linker een kleine «cor de chasse» (Fr. *Weemaels*, Van Oostende naar Waterloo (1815), in Brabant,

Onder zijn neef Giuseppe Arconati-Visconti, gehuwd met zijn nicht Constantia Trotti (1800-1871) was het kasteel een waar toevluchtsoord voor de Italiaanse uitwijkelingen, voor wie de Risorgimento-strijd tegen Oostenrijk te heet was geworden. Met tal van vooraanstaande Italianen, waaronder de meest bekenden zijn hun nationale dichter Giovanni Berchet, Scalvini en de economist en socioloog Giovanni Arrivabene, die op een bepaald ogenblik lid werd van de Provincieraad van Brabant en oprichter was van de «Société Royale d'Economie politique de Belgique», werd van het kasteel van Gaasbeek een cultureel centrum gemaakt met Europese uitstraling.

De broeder van Constantia Antonio Trotti en haar zuster Margherita Provana di Collegno hebben enorm veel gedaan voor het Risorgimento.

Het was te Gaasbeek dat Berchet «Vecchie romanze spagnole» vertaalde in 't Italiaans. Ook vertaalde hij uit het Deens (36).

Deze traditie werd op haar manier in ere gehouden door markiezin Arconati-Visconti, geboren Marie Peyrat (1840-1923), die iets meer dan 2 jaar gehuwd geweest was met Giammartino Arconati-Visconti. Ieder jaar, bij haar tweemaandelijks verblijf te Brussel placht deze Française zich te omringen, niet alleen van landgenoten uit Parijse intellectuele kringen, maar ook van Belgische vooraanstaande figuren van alle gezindheden (37).

De opeenvolgende constructies van het kasteel

Alleen aan de hand van iconografisch materiaal zal ik de opeenvolgende verbouwingen nagaan.

Ca 1600 zien we de ingang geflankeerd met twee torens,

sept. 1964, nr. 9, blz. 32-33).

Op het einde van zijn leven kroop hij verscheidene keren in een lijkist, die in een van zijn kamers stond.

- (36) R.O.J. Van Nuffel, Constance Arconati en Belgique, in Risorgimento, bulletijn uitgegeven door het Belgisch Comité van l'Instituto per la Storia del risorgimento Italiano», 1e jaarg., nr. 2, nov. 1958, blz. 83-85.

Over Berchet leze men: R.O.J. Van Nuffel, Documenti per la Storia del Risorgimento italiano, Mediti berchettiani del Castello di Gaesbeek. Il romancero, in convivium n. s. IV (1956, 1, pp. 81-90).

Giovanni Berchet (23 dec. 1783-23 dec. 1851), éditions du Comité du Centenaire, Brussel.

E. Le Gotti, G. Berchet, La Letteratura e la politica del Risorgimento nazionale, Firenze, 1933.

Veel handschriften worden in het archief van het staatsdomein bewaard.

De inventaris ervan werd uitgegeven door: Mario Battistini, L'Archuro Arconati-Visconti nel Castello di Gaesbeek, overdruk uit «Rivista storica deylli. Archivi Toscani», jg. III, dln. II, III, IV, Firenze, 1932.

- (37) M. Roelants, Het Kasteel van Gaasbeek, z.j., z.p., blz. 2-5.
Daar er in het archief van het staatsdomein veel archieven zijn over de Sockkaerts hopen we wel eenmaal deze familie beter te belichten. Giammartino, die zich vooral aan aardrijkskunde interesseerde, stierf te Firenze (1876).

eindigend op redelijk fijne campanile, een rechtervleugel met alleen vensterramen op een tweede verdieping en dakvensters verderop ziet men drie machtige torens met piramidaal dak (38).

Op een plaat van 6 jaar later ziet men het kasteel beter. Over de gracht is een houten brug; dan ziet men de ingang, geflankeerd door twee torens, de rechtervleugel met vensters in de tweede verdieping, de Lenniktoren met voor zich de Karel V toren, de grote vleugel met kapel en klokketoren, de Egmonttoren, verder langs Zuidelijke kant twee torens, langs Oostelijke zijde een toren, - verder de St.-Pieters-Leeuwtoeren met afgeplaat dak en een vleugel, die beschadigd werd na de belegering van 1582 (39).

In het schilderij van Ph. Immenraet, daterend van 1674 zien we een andere bouw. De Lenniktoren is geflankeerd door een kleine toren. De andere torens zijn van een totaal andere vorm dan deze van 1606 (40).

De kopergravure van J. Harrewijn toont het kasteel vóór de brand van 1684. We zien een machtige slottoren, bekroond door een koepel met lantaarn.

De rechtergevel schijnt omtrent altijd dezelfde te zijn geweest. De overige torens gelijken meer aan deze van 1606 dan aan deze van 1674 (41).

Op de tekening van Josua De Grave zien we slechts de Lennik- en de Egmonttoren en een deel van de rechtervleugel. Na het bombardement in 1695 zijn de daken weggebrand. Het lustpaviljoen bevindt zich op de tekening (42).

Een lithografie van 1820 duidt 2 machtige torens bij de

-
- (38) A. *Verbouwe*, Iconographie van Vlaams-Brabant, VIII, Kanton St.-Kwintens-Lennik in ESB., XXXVIe jg., nr. 3-4, 1953, blz. 103. Plaat met gezicht op het kasteel aan de voorzijde en de Lenniktoren. Getiteld «Het Casteel van Gosbeck» van de hand van een onbekend meester. Lavistekening in blauw en groen. H.O, 166, br. 0, 293. (collectie *Verbouwe*).
- (39) *Ib.*, *ibid.*, blz. 104. - Ets, H, 0,07, br. 0,11 verschenen in J.B. Gramaye, *Antiquit. ill. duc. Brabantia*, Brussel 1606. Reproductie in A. Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles* (1851), I, blz. 170 en in J. Van Cromphout en F. Vennekens, *Le Château de Gaesbeek* (1939), pl. 5.
- (40) Doek: H: 1,80 Br. 2,84 - bewaard in het kasteel.
- (41) *Id. ibd.*, blz. 105 - «Prospectus Castelli Gaesbeke ante incendium». Kopergravure H: 0,107, Br: 0,208.
In a) Jac. Le Roy, *Castelli et Praetorie nobilium Brabantiae Antverpiae* 1694.
b) Jac. Le Roy, *Castelli et Praetorie Lugduni*, P. van der Aa 1699.
c) *Brabantia illustrata* Londine, Mortier, ca 1700.
d) *Délices de la Noblesse*, Amsterdam, A. Braekman, 1706.
e) *Groot wereldlijk toneel des hertogdoms Brabant*, 's Gravenhage, 1730.
f) *Grand théâtre profane du duché de Brabant*, 1730.
- (42) *Id.*, *ibid.*, blz. 106.
Josua De Grave (Den Haag) - getekend en gedateerd, 25 sept. 1696, Lavistekening H: 0,132, Br: 0,181. (Kon. Bibliotheek, Prentenkabinet).

ingang aan, de Lennik- en Egmonttoren (43).

Een naamloze aquarel maar tevens een houtsnede tonen ons het kasteel in 1850 met een ingang omgeven van twee torens die bekroond werden door een muur, doorstoken met gotische spitsbogen en daarboven kantelen. De rechtervleugel heeft op het gelijkvloers grote rechthoekige vensters en op de eerste verdieping kleine. ●p de aquarel bevindt zich een fontein in wit marmer, die nu in 1964 op haar zelfde plaats opgericht werd (44).

Op het einde van de 19e eeuw werd het kasteel sterk hersteld (van 1887 tot 1898) op bevel van de laatste markiezin. De restauratie stond onder invloed van Eugène Viollet-Le-Duc. De uitvoering werd toevertrouwd aan Charle-Albert, Jan Van Holder en na diens dood in 1889 aan de Franse archeoloog Edmond Bonnafé en kostte 1.200.000 goudfranken. De uitvoering der werken in witte steen stond onder leiding van G. Houtstont. Heel de versiering in hout, lambrisering enz. werd gesulpteerd en getekend door E. Malard (45).

- (43) Ib. ibd., blz. 109 (De la Barrière - lith. de Dewasme en Cie, lith. H: - 0,155, Br: 0,210.

Reeds voor de voleinding van de restauratiewerken verscheen een werkje getiteld: *Excursions et promenades* - Gaesbeek, notice historique sur Everard 't Serclaes - Lombeek-Notre-Dame, Brussel, 1897.

Camille Lemonnier beschreef het vroegere kasteel als volgt: «Une seigneuriale maison, domaine des sires de Gaesbeek, érigé au milieu des bo's, dans une solitude admirable, avec des saillies de pignons irréguliers, accrochés tant bien que mal à un fruste et vétuste donjon.

Tout éranglé qu'il est par les constructions parasites, celui-ci garde son air sourcilieux et érige fièrement ses blocs de maçonnerie, découpés en créneaux et percés de longues baies pointues par dessus l'ouverture d'une fenêtre béante à mi-hauteur, dans l'axe du porche (o.c., blz. 10).

- (44) Id., ibd., blz. 112 - naamloze aquarel, H: 0,365, Br.: 0,535 (verzameling baron Francis Houtart, Brussel.)

- (45) In het archief van het *staatsdomein te Gaesbeek* worden de plannen van de laatste restauratie bewaard, nl.: nrs. 1684. Restauratie van de buitengebouwen. - 1685 restauratie van de binnengebouwen, - 1686 Tekeningen van G. Houtstont, 1687 Plannen, tekeningen van E. Mallard van Paris. De rechtervleugel van het kasteel van op de esplanade gezien vond zijn inspiratie in het kasteel van Pierrefonds, gelegen op 16 km van Compiègne (Oise, Frankrijk) dat gerestaureerd werd door Viollet-le-Duc. Een foto die het kasteel bewaart bewijst duidelijk de gegrondheid van die bewering. Verschillende meubelen werden nagemaakt en vonden hun inspiratie in Franse o.a. de houten schouw in de gotische kamer, door Malard, naar het origineel in het museum van Cluny, nachtstoelen naar de originele van het Louvremuseum - het bed in de blauwe kamer naar dit van Antoine, hertog van Lotharingen en Renée van Bourbon (zie hierover *L. Germain*, *Le lit d'Antoine, duc de Lorraine et de la duchesse Renée de Bourbon au musée historique lorrain, Nancy 1895*), de Egmontrap naar het voorbeeld van deze van Cluny, de schouw van de galerijzaal door V. Rousseau naar deze van de collectie Spitzer van Parijs, het «lit de justice» naar het origineel van het kasteel van Argentelle, de 7 geschilderde doeken van de eetzaal, die hun inspiratie vonden bij deze van het museum van Nancy (zie hierover: *G. Dautrepoint, La condamnation de Banquet, Mémoires de l'académie*

In 1921 ging het kasteel over in handen van de Belgische Staat.

De Parochiekerk

In 1381 werd de parochie opgericht door Sweder van Abcoude. De pastoor van St.-Kwintens-Lennik, het kapittel van St.-Geertrui van Nijvel en de bisschop van Kamerijk hadden er tienden, enz. Vandaar dat het betrekkelijk lang geduurd had vooraleer het een parochie werd.

Het koor zou de kern geweest zijn van de eerste kerk en het schip werd er einde XVe eeuw bijgebouwd. Verscheidene keren geteisterd werd ze tussen de jaren 1640 en 1650 volledig gerestaureerd.

Op de schilderij van Ph. Immenraet ziet men de kerk en de dorpskom. Het kerkgebouw zelf komt overeen met een schets van J.B. Van Rossum uit 1713 op de «Caerte figurative van de Goederen onder de prochie van Gaesbeke» berustende bij het Archief van de Openbare Onderstand te Brussel.

Het huidig koor kwam tot stand omstreeks 1700, de noorderbeuk werd in 1736 gebouwd, de sacristie in 1780. In dit laatste gebouw bemerkt men een dichtgemetseld Romaans koorvenster. De zuiderbeuk kwam in 1774 bij.

In de voorgevel werd een arduinen deuromlijsting in 1737 geschonken door baron Scockaert geplaatst. Boven de deur prijkt het wapenschild van dit geslacht.

Links in het binnenkoor hangt een tableau, voorstellend het mystieke huwelijk van de H. Catharina van Alexandrië, dat toegeschreven wordt aan De Crayer (XVIIe eeuw).

Twee kerkramen herinneren aan Sweder van Abcoude en aan de familie Arconati-Visconti (dit laatste werd in 1912 geplaatst).

Heel de kerk is bekleed met een wandbeshot dat in 1787 geplaatst werd. De geschilderde portretten der vier evangelisten, die tegen het timpaan of gevelveld boven de kooringang hangen, bevonden zich vroeger op het kasteel. Op verzoek van de laatste markiezin werden ze even vóór 1900 verwisseld tegen vier andere die in de kerk hingen, nl.

1. Portret op paneel van Filips van Egmont (1558-1590),
2. Portret op paneel van Maria van Hoorn, zijn echtgenote,
3. Portret op paneel van Procopius van Lalaing (in 1659),
4. Portret op paneel van Renesse van Warfusée, zijn echtgenote (46).

royale de Belgique, 2e reeks, dl. XXVIII, blz. 75-79), de fontein op het binnenhof die een kopie is van deze van Tours en gemaakt is door Houtstont van Brussel (de oorspronkelijke is het werk van Martin en Bastien François, neven van Michel Colombe (1510-1511) en de put een kopie van deze van Cluny (zie hierover J. Van Cromphout en Fr. Vennekens, *Le Château de Gaesbeek*, Hekelgem 1934).

(46) C. Theys, *De kerk van Gaasbeek, St.-Genesius-Rode*, 1945, blz. 7-16. Op het kerkhof bevinden zich de grafstenen van Bruyette Scockaert

De Schandpaal

De vrije heerlijkheid van Gaasbeek bezat een schandpaal, uiterlijk teken van het hogere, middelbare en lagere strafrecht.

In 1674 stond deze op het dorpsplein (zie schilderij Ph. Immenraet). Deze was evenwel verdwenen. Op het grondgebied van Itterbeek, deed hij dienst als wegwijzer, aan de splitsing van de baan lopende van Brussel naar Lennik en de aardeweg die vroeger naar het kasteel van Gaasbeek leidde. Hij stond daar bekend als «de stenen paal». In het begin van de XIXe eeuw werd hij aldaar door de heer van Gaasbeek, Paul Arconati geplaatst. Het oorspronkelijk kapiteel en de bol, die er op stond, symbool van dit gezag, waren verdwenen (47). Op 9 december 1962 werd de gerestaureerde schandpaal, dank zij de zorgen van de toenmalige conservator M. Roelants, L. Velge van de patrimoniumcommissie van het staatsdomein en de Masiuskring van St.-Kwintens-Lennik op het pleintje vóór de kerk opgericht.

Dr. G. RENSON

en van Paul Arconati. Deze laatste, geboren te Milaan, stierf te Brussel. Vergeten we niet te melden dat Paul Arconati tevens de kerk van Vleserbeek restaureerde in 1808. Carletto, zoon van Giuseppe en Corestantia en student aan de universiteit van Heidelberg stierf in het kasteel van Gaasbeek ten gevolge van de typhus. Hij werd te Gaasbeek begraven. De grafsteen bevindt zich nu in het binnenhof van het kasteel.

(47) L. Velge, De schandpalen van Lennik en Gaasbeek, in ESB., XXXIXe jg., nr. 3-4, 1956, blz. 141-142.

Uit oude papieren :

IN DE MOESHOF VAN EEN KASTEEL, IN DE 18e EEUW

De tuinbaas van het Speelgoed Veylst (Kasteel te Vijlst - Brussegem), was gehouden te zorgen voor volgende beplantingen :

« den Grooten Hof » een achtste daarvan beplant met « schorsenenelen », een achtste met « salaede ende ajuyn » en een achtste met « schorsenenelen twee jaer oudt ».

« den Kleinen Hof » een derde « aertbesen » en een derde met « erre-weden ».

Verder « allet goedt cruyt in de hoven staende soo van savi, orego, Leymoes; booncruyt als al andersulcx ».

Goed kruid zou hier de gewestelijke benaming zijn voor wat wij noemen *Soekruid*.

Volgens overeenkomst opgemaakt voor notaris Jan Hendricus Mensinck, in 1763.

RAB. Notariaat, 9157.

P. L.

DE BEVOLKING VAN TILDONK IN 1795

In 1795 werd een volkstelling te Tildonk voltrokken (1). Het officieel bescheid dat werd opgemaakt vermeldt voor elk inwoner, boven de 12 jaar oud, de voor- en familienaam, de ouderdom, het beroep, de woonplaats en, voor degene die niet ter plaatse geboren is, het jaartal van inwijking in de parochie

Tildonk telde toen 360 inwoners, waaronder 119 kinderen beneden de 12 jaren, 116 jongens en mannen en 125 meisjes en vrouwen boven die ouderdom, aldus verdeeld :

Ouderdom	Mannen	Vrouwen	Totaal
onder de 12 j.	—	—	119
van 12 tot 20 j.	24	27	51
van 20 tot 25 j.	11	13	24
van 25 tot 30 j.	14	14	28
van 30 tot 35 j.	11	11	22
van 35 tot 40 j.	13	10	23
van 40 tot 45 j.	5	7	12
van 45 tot 50 j.	6	11	17
van 50 tot 55 j.	9	7	16
van 55 tot 60 j.	7	6	13
van 60 tot 65 j.	8	5	13
van 65 tot 70 j.	4	2	6
van 70 tot 75 j.	2	5	7
van 75 tot 80 j.	2	4	6
van 80 tot 85 j.	—	1	1
van 85 tot 90 j.	—	1	1
van 90 tot 95 j.	—	1	1
	116	125	360

241 boven 12 j.

De oudste inwoner is Elisabeth Smets, «gewesene pachtersse», 91 jaar.

Van de 241 inwoners boven de 12 j. waren er 150 ter plaatse geboren en 91 ingeweken in de loop van de vorige jaren.

Naast 20 handwerkers en 10 «cossaerten» telde Tildonk nog 17 pachters en 19 ambachtslieden. Aldus, te samen, 66 gezinshoofden.

Hoe zijn de gezinnen samengesteld?

Bij de handwerkers :

3 gezinnen kinderloos en 1 met inwonende zuster.

6 gezinnen met 1 kind en 1 met inwonende schoonmoeder.

(1) ARB., Schepengriffie Ar. Leuven, nr. 6071.

- 4 gezinnen met 3 kinderen (2 gez. met 1 meid).
- 1 gezin met 4 kinderen.
- 4 gezinnen met 5 kinderen en 1 met inwonende moeder.
- 1 gezin met 6 kinderen.
- 1 gezin met 7 kinderen.

Samen 55 kinderen, waarvan 35 beneden de 12 j.

Bij de 10 **cossaten** behoort 1 jonggezel.

Van de 9 gezinnen zijn er 3 kinderloos.

2 met 1 kind.

1 met 2 kinderen.

1 met 3 kinderen.

2 met 5 kinderen.

Samen 17 kinderen, waarvan 12 beneden de 12 j.

Hier volgt de lijst van **notabelen** en **ambachtslieden**, met samenstelling van elke familie.

Pastoor VAN ELDER (64 j.) heeft in dienst een huishoudster (oud 80 j.), een dienstmeid en knecht.

Guilliam FAYAERTS, sone Guilliams, chirurgijn, huisvrouw en 1 meid.

Jan JOOSTENS, blokmaker, huisvrouw en moeder.

Hendrik VERDONCK, blokmaker, huisvrouw en 5 kinderen.

Pieter PIOT, blokmaker, huisvrouw en 1 kind.

Jan PINNOY, blokmaker, huisvrouw en 2 kinderen.

Jan MASSANS, blokmaker, huisvrouw.

Guilliam GORDTS, smid, huisvrouw, 7 kinderen en moeder.

Martinus DE BECKER, rademaker, huisvrouw en 4 kinderen.

Guilliam VREBOSCH, kuiper, huisvrouw en 6 kinderen.

Hendrik CAPPUYNS, kuiper, huisvrouw en 3 kinderen.

Judocus HELMAN, zager, huisvrouw en 2 kinderen.

Pieter GORDTS, timmerman, huisvrouw.

Jan BISSCHOP, timmerman, huisvrouw en 4 kinderen.

Wed. Jan GORDTS, schrijnwerker, met zoon en 3 dochters.

Jacobus FAYAERTS, strodekker, huisvrouw en 4 kinderen.

Peeter LANCIERS, kleermaker.

Jan DE CONINCK, herbergier (aan de kerk), huisvrouw en 4 kinderen.

Peeter MAES, «especier» (aan de kerk), huisvrouw.

Guill. V.J. BOSCH, winkelier (aan de kerk), en huisvrouw.

In het geheel 45 kinderen, waarvan 29 minder dan 12 j. oud.

De **pachtersfamilies** waren :

Hendrik GORDTS met huisvrouw, 4 kinderen, 1 knecht.

Wed. Pieter GORDTS met 5 kinderen.

Wed. Jan JANSSENS met 6 kinderen.

Peeter JANSSENS met huisvrouw en 2 kinderen.

Judocus VAN DEN SCHRIECK met huisvrouw, 2 kinderen, 4 knechten en 1 meid.

Jan Frans VAN DEN SCHRIECK (aan de Vaart) met huisvrouw, 6 kinderen, 2 knechten en 1 meid.

Frans VAN DEN SCHRIECK met huisvrouw, 11 kinderen, moeder en 1 meid.
Jan DEWIT (aan de Vaart) met huisvrouw, 3 kinderen en 3 knechten.
Antoon DEWIT (aan de Vaart) met huisvrouw, 2 kinderen, 1 knecht en 2 meiden.
Peeter VAN DE POEL met huisvrouw en 2 kinderen.
Pieter MICHIELS (Verbrande Hoeve) met huisvrouw, 2 kinderen, 1 knecht en 1 meid.
Aart FAYAERTS met huisvrouw en 2 kinderen.
Peeter COREMANS met huisvrouw en 1 kind.
Guilliam VAN GEEL met huisvrouw en 4 kinderen.
Flips GOOVAERTS met huisvrouw, 2 knechten en 1 meid.
Jan SCHODTS (aan de Vaart), 1 kind.
Jan VAN GRUNDERBEECK met huisvrouw en 5 kinderen.
Te samen 58 kinderen waarvan 21 minder dan 12 j. oud.
De bevolking van Tildonk kende in de 19e eeuw een scherpe aangroei. Men telde in 1815 810 inwoners; in 1840: 1.075, in 1910: 1.740.

PAUL LEYNEN

Uit oude papieren :

BIJ DE GEBOORTE

Als bij de nakende geboorte de vader of de geburen de vroedvrouw moeten gaan halen 's avonds, is het altijd geraadzaam met twee te gaan, anders loopt men gevaar door de alf verleid of misleid te worden, zijn weg te verliezen en zou de vroedvrouw te laat komen.

De nageboorte van de vrouw moet men eerst zorgvuldig bespreken met wijwater vooraleer ze te begraven. Doet men het niet, dan zullen aan het kind de malheuren niet gespaard blijven.

Een vrouw die haar kerkgang nog niet gedaan heeft, mag niet op de straat komen noch bezoeken afleggen. Dat is niet goed, noch voor haar, noch voor het kind, noch voor diegenen die het bezoek van zulke vrouwen ontvangen. Dit is waarschijnlijk nog een overblijfsel van de Joodse gebruiken, waar de vrouwen als onzuiver aangezien werden tot 40 dagen na de bevalling.

Kinderdoeken mag men niet laten buitenhangen 's nachts, noch deze binnenhalen in de valavond : dat is niet goed voor het kind.

(Hekelgem)

H. d. Vis †

KERKINVENTARISSEN VAN ST.-KWINTENS-LENNIK ONDER DE FRANSE BEZETTING (NOVEMBER 1797)

Wij kennen tot nu toe niet de juiste datum van de Franse inval in het Payottenland. Waarschijnlijk was het in de eerste dagen van juli 1794, vermits Brussel op 9 juli bezet werd.

Wij zullen ons hier tot een bepaald aspekt dezer bezetting beperken: de kerkinventarissen in verband met een paar gebeurtenissen uit het plaatselijk kerkelijk leven.

GEESTELIJKEN

De Municipaliteit van het Kanton laat op 23 vendémiaire 6 (14 okt. 1797) aan het Centraal Bestuur van het Dijledepartement (1) weten dat er 39 geestelijken in het kanton verblijven; dat er geen enkele de eed van trouw aan de Republiek afgelegd had, maar ook dat niemand onder hen de bevolking tot ongehoorzaamheid aanzette. Uit een latere brief van Rijkscommissaris Godts, van 22 nivôse 6 (11 jan. 1798) vernemen wij de namen van de geestelijken van Sint-Kwintens-Lennik:

Johannes Van Cuyck, pastoor	40 jaar
[...] Boyen, onderpastoor	33 jaar
L[...] Luipart, provoost	52 jaar
[...] Van Proost, titularis van Eizeringen (2).	

EREDIENSTTEKENS

De wet van 7 vendémiaire 4 (29 sept. 1795) regeerde de erediensst. Reeds vroeger werden, bij voorbeeld, de kerkmeesterbanken, de wapens, de processies verboden. De eredienssttekens buiten moesten weg (kruisen, enz.). Ook in het Kanton Lennik:

«Il y a dans notre canton peu d'ouvriers propres à enlever les signes extérieurs du Culte et ceux qui s'y trouvent n'ont pas voulu s'en charger», schrijft de Municipaliteit aan het Dijlebestuur op 23 vendémiaire 6 (14 okt. 1797) (3).

Deze weigering is kenschetsend voor het kanton. De klokkenweghaling geeft er een goed voorbeeld van. Het Centraal Bestuur zond drie commissarissen, Le Clercq, Ranter en Dubois naar Lennik. Hun rapport van 25 frimaire 7 (15 dec. 1798) is duidelijk; kerkelijk leven houdt stand in het kanton: «conservant dans [les] églises leurs calisses et leurs clochettes pour servir

(1) Algemeen Rijksarchief, Administration Centrale du Département de la Dyle (ACDD), nr. 73.

(2) Administration Centrale Supérieure de la Belgique (ACSB), nrs. 315-315bis; ook, id. nr. 631. Van Proost is vermeld in ACDD, nr. 129.

(3) ACDD, nr. 73.

la messe, ainsi que leurs hautes garnis et flambeaux allumés et porte ouverte depuis le matin jusqu'au soir» (4).

De bevolking was vijandig gestemd en de afgezanten moesten door de gendarmerie beschermd worden. Niettegenstaande alle protesten en kunstgrepen (bv. een klok voor het kerkgebouw dat nu een Tempel van de Rede geworden was), werden alle klokken weggevoerd.

KERKGEBOUW

Op 7 frimaire 6 (27 nov. 1797) zendt de Municipaliteit de kerkinventaris van de parochiale kerk, zes dagen vroeger opgesteld, aan het Centraal Bestuur (5). De tekst van dit merkwaardig document is zeer leerrijk. Na een voorschrift dat Rijkscommissaris Godts en de bewaker, Antoon Goossens «sijnde persoon van goede principien ende gedragh» vermeldt, begint de inventaris:

2° In de hooge choore

Eenen hoogen autaer met schilderye op doek representerende de kruyssinge Christi; met tabernakel draegend een kruys en Crucifix, alle van hout; vier bezilverde houte kandelaers, canons, nappe, houte pulpitium, met Missael, zijde stoffe antependium, houte voetautaer-latte met koper beslaegen, en kopere belle.

Item twee steene pedestalen, ieder draegende eenen vergulden houten kandelaer.

Item, een koper wierook-vat met deselfs schaeltje.

Item, eenen fauteul bekleed met Spaensch-leêr.

Item, eene kopere lampe.

Item, twee Lessenaers, ieder hebbende acht stoelen, alle in malkandereren in den rugge geboiseert, besluytende eenige boeken als, antiphonale, processionale, etc...

Item, eene communie banke.

3° In de choore van O.L.Vrouwe

Eenen Autaer met schilderye, verbeeldende de Hemelvaart van Maria, hebbende kruys, twee bezilverde houte kandelaers, Missael en canons met zijde stoffe antependium.

Item, dito Choore is geboiseert, heeft eenen biegt stoel, een vijf-deurige schappraye, boven de dezelve eene schilderije, verbeeldende de bekoringe van den h. Antonius.

4° In de Choore van Ste Quintinus

Eenen autaer met schilderye op hout, representerende de den nacht tusschen den 15 en 16den 8ber 1797.

(4) ACSB, nr. 602/6. Volledig dossier van frimaire 7: brieven van de speciale afgezanten uit Brussel, van Commissaris Raymaekers en van het Kantonbestuur.

(5) ACDD, nr. 129.

martelie van den voorsz. heiligen, met zijde stoffe met antependium.

Item, den gemelden autaar is zonder kandelaers, aengezien de zelve met meer andere (uytgenomen twee) gestolen zijn, in

Item, den voorsz. Choore is geboiseerd, heeft eenen biegtstoel met ook een vijfdeurige schappray, in den zelve bevonden eenen Dé van zijde stoffe, met zijne draegstokken. Boven deze schappraye eene schilderye verbeeldende de Bischof weyding van den h. Nicolaus.

5° leegerwaerts in de kerke

Twee gestoelens van de kerk-meesters,

Item, twee Relique kassen;

Item, eenen predik-stoel,

Item, vier ijzere kandelaers hoog circa zes voet dienende om de stal of baer op te zetten,

Item, een houtte verguld kruys met aenhangende vaen van zijde stoffe,

Item, Ene ijzere kroone dienende om brandoffer keersen op te zetten,

Item, Dertien knielbanken, met achtien zitbanken,

Item, alnog twee Biegt-Stoelen.

6° In de Sacristije

Eenen tinnenkelk met patene etc.

Item, eene Albe, twee overrokken, twee toogen, twee cingels, drij Ban stoulen, vijf Casuyffels met hunne stoulen, manipels, velums van verscheyde couleuren, corporaelen, purificatoria etc.

Item, drij hand-doecken met nog eenig ander Lynwaet,

Item, Enen Biegt-Stoel, commode, kniel-bank,

Item, in eene kasse staende in den ingang der sacristij Drij antependiums:

1° Eenen, met zwerten Damasten boord en witten schoot.

2° twee, met roode fluweele boorden, en groene Damaste schooten.

Item, twee tinnen taillooren, een paer ampullen, en een tinne water fontijntje,

Item, Eenen koperen wij-water ketel met kwispel.

7° In de Vonte

Eene steene vonte met koper deksel hangende aen een ijzere waege.

Item, een klijne schappraye.

Item, een groote houtte kruys, houten Lessenaer en eene graenkiste.

Item, circa Duijzend schalien, met enige nagelen.

Item, twee houtte pedestalen, met nog eenige oude beelden en draag-stokken.

8° Op het Oxaël

Eene ydele schappraye, met eene ydele kiste,
Item, Eenen Graduale met processionale, twee knielbanken.

9° Onder het Oxaël

Eenige arduyne gekapte steenen,
Item twee paer Lijk schraeven met nog andere vodderyen
van hout.

Over de schilderijen beschikken wij over wat meer uitleg met een «Note» van agent (?) Bosschaert, van 19 fructidor 6 (5 sept. 1798) (6): «L'Eglise de Lennick Saint Quentin contenait quatre tableaux qui ont été réservés. Le premier peint sur toile et représentant le Christ à la Croix, se trouve actuellement déposé dans la maison du Cn Raymaeker, commissaire du Pouvoir exécutif. Le second peint sur bois représentant le martyr du St Quentin est encore en Place.

J'avais pris des mesures pour le faire conduire à Bruxelles mais les hommes qui m'avaient été promis, se sont à l'Exception d'un seul refusé au transport.

Les deux autres tableaux sont deux antiques sur bois. L'on pourrait envoyer à Lennick le Cn Piet muni d'une voiture et d'une Lettre pour l'agent. Il serait secondé par le nommé Piègard, menuisier de l'endroit, fort intelligent et avec lequel je suis convenu des Précautions à prendre pour l'emballage. Il conviendrait pour plus de sureté de demander à Lennick un gendarme, étant à remarquer que les Habitants ont témoigné la plus grande répugnance au déplacement de leurs Tableaux.

Il existe dans la même Eglise une jolie Boiserie mais comme il s'en trouve des plus considérables dans cette commune je n'ai pas cru devoir reserver celle-ci».

Enige dagen nadat de inventaris van de parochiale kerk opgemaakt was, zond de Municipaliteit ook de lijsten van Eizeringen en Schepdaal naar het Dijlebestuur (22 ventôse 6, 12 maart 1798) (7).

De inventaris van Eizeringen is niet interessant; hij vermeldt de namen van de titularis, pastoor Van Proost, en de bewaker, Jan-Baptist Van Ginderdeuren, enige voorwerpen die Rijkscommissaris Godts in de sacristije en de kapel gevonden had, waaronder dienen vermeld te worden, drie schilderijen, twee van de heilige Ursula, de derde van St.-Sebastianus.

In antwoord op een schrijven van het Dijlebestuur (24 frimaire, 14 dec. 1797), vraagt de Municipaliteit op 8 nivôse (28 dec.) naar de reden waarom de kerk moet gesloten blijven. De eedweigering van pastoor Van Cuyck is niet voldoende. Het

(6) ACDD, nr. 621.

(7) ACDD, nr. 129.

kerkgebouw is gemeentebesit en trouwens het enig degelijk gebouw om 't Opperwezen te vereren. De Municipaliteit zwijgt natuurlijk, over de vraag van Brussel waar men meer uitleg wens- te over het archief, de papieren en het kostbaar bezit van de kerk (8). De heropening van de kerk komt regelmatig terug in de briefwisseling met het Departement: zo wijst bv. de Municipa- liteit op 25 pluviôse 6 (13 febr. 1798) op de groeiende onte- vredenheid van de Lennikse bevolking (9). Twee maand later, op 1 prairial (20 mei) brak ze los. Vier mannen werden gear- resteerd: Sebastiaan Van Tricht en Jacob (of Petrus) de Sam- blancx, landbouwers, David Hertveld, wever, en David Classens, een knecht. Zij hadden, aan het hoofd van een honderdtal beto- gers Commissaris Raeymaekers bedreigd en beledigd, en de kerk willen openbreken (10).

Het was maar twee jaar later, op 29 pluviôse 8 (18 febr. 1800), dat de Municipaliteit zich in voldoende mate gemachtigd voelde, de helft van het gebouw terug aan de katolieke godsdienst te geven; de tweede helft bleef dienen voor de eredienst van de Rede (11).

Weldra heropende het Konkordaat van 15 juli 1801 alle kerken. Van de weggevoerde klokken en voorwerpen kwam er bijna niets terug naar St.-Kwintens-Lennik. De schilderijen die op hun beurt op 4 prairial 6 (23 mei 1798) werden wegge- haald, bleven hangen in de «Musée de l'Ecole Centrale» van Brussel. De Bekoring van de H. Antonius en de Wijding van de H. Gregorius kwamen naar Lennik terug volgens het dekreet van 25 vendémiaire 10 (17 okt. 1801); Prefekt Doucet schonk op 25 thermidor (13 aug.) een kopij van de Martelie aan de kerk; de originele schilderij werd teruggegeven volgens dekreet van 28 pluviôse 11 (17 febr. 1803) maar bleef nog zeventien jaren in Brussel hangen (12). De twee eerst vermelde schilde- rijen werden totaal vernield in de grote brand die de kerk ver- woestte in 1858.

J. VERCRUYSE

(8) ACDD, nr. 129.

(9) ACSB, nr. 348.

(10) Brief van Raeymaekers aan Mallarmé, Commissaris van het Directoire, 3 prairial (22 mei), ACDD, nr. 73; zie ook politierapport, ACDD, nr. 41.

(11) ACDD, nr. 630.

(12) ACDD, nrs. 621, 623/5.

BRABANTSE WOORDEN

439. SCHOENMAKERSLATIJN

«De meeste termen die ik kon nagaan behoren niet tot de specifieke dialecttaal. Ziehier mijn magere oogst:

«*Estendroed*» is het zwaar garen waarmede met de hand genaaid wordt; «*Pollevie*» = hiel; «*Vrôëf*» stemt overeen met het Frans cou-de-pied.

Over gezegden in verband met grote voeten en dito schoenen beschikken we over meer materiaal. Als de peterman geestig wil zijn als hij het over zijn schoenen heeft, spreekt hij van zijn «broquins» of van zijn «avanceerschoene». Gaat hij ergens te voet naartoe, dan «nemt 'em de koets van Vanderstappe» of «den tram noemero eulf». Leeft hij noodgedwongen met kleine inkomsten op grote voet, omdat moeder natuur hem nu eenmaal genereus bedeed heeft op het gebied van «achterste poeëte», dan betitelt het slachtoffer zijn schoeisels «violkasse, schoeëte». Spuiters beweren dat hij te voet de vaart over kan, want «Oë kan woeter trôdê», d.i. op het water trappen zonder door te zakken. Dan volgt ook klassiek de bewering: «As dôëne moest ajoënstampe, doëne zâ geld verdiene, want a zâ avancere!» In de tijd toen de schoenen nog sterk genoeg gemaakt werden om het lang uit te houden, kochten zorgzame moeders voor hun spruiten «schoene oep de groei». Dit had ten gevolge dat de neus van het schoeisel elegant omhoogkrulde na korte tijd; de bengel liep dan met «snoeëfscheuppers» rond.

Vroeger werden in de schoenen houten pinnen verwerkt, vandaar dat de schoenmaker ironisch «ingenieur in 'oute pinnekes» betiteld werd». - A.M. (Leuven).

Een paar nota's hierbij: het eerste element in *estendraad* is *hars*, *hers* met een toegevoegde, overtollige *-t*: (*h*)*erst*. Deze paragogische *-t* vindt men ook weer terug in andere Leuvense woorden, bv. *oorlogt*, *terwijlent*, enz. Het verdwijnen van *-r* in *erst* is te vgl. met Leuvens *gès* (gras) of *gèste* (gersten).

Ook het Duits *Harz*, Rijnlands *harts*, *hats* betekent 'pek, teer'. De rondreizende handelaar in Harz heette er vroeger: *Harzkrämer*.

Estendraad is draad verstevigd door pek. L. Goemans citeert in zijn 'Leuv. Taaleigen' *èstepieper* als scheldnaam van de schoenmaker.

Pollevie, ndl. pollevij (de hiel) is blijkens Franck-Van Wijk een Spaans woord 'polevi' = achterlap van de schoen. Hetzelfde woord schijnt in het Rijnlands nog slechts op zeer weinig plaatsen te bestaan; het wordt er verdrongen door 'Absatz'.

L. Goemans (Leuv. Taaleigen) verdedigt een Franse afstamming; het Frans *pont levis* 'terme de cordonnier. Chaussure à ponts levis, à talons fort hauts' (Littré) zou tot pollevie aanleiding gegeven hebben. Ook Prof. Pauwels aanvaardt in zijn

'Dialect van Aarschot' de Franse afstamming. Nog iets over de vorm: Schuermans citeert een enkelvoud *pollevier*, mv. *pollevieren*, juist te Leuven. Dit zal wel een volkse vorming zijn.

Broquin ten slotte zal horen bij het Fra. *brodequin*, dat o.m. betekent schoenen «à l'usage des femmes et des enfants».

440. GEHUWD MAN ALS JONGGEZEL

Te Wetteren zegt men *levende weeveneire*, J.W.; Eizeringen heeft *lêvetege weevener*, K.v.G., net zoals Rotselaar *ne leftege weevener*, G.L.V. en Willebroek *levende wevenaar*, G.S.

Te Lennik wordt van iemand die een week als jonggezel moet leven gezegd dat hij «voor acht dagen wevener is» (J. Vr.); te Leuven «vandoeg ben ik weeveniër (A.M.).

Te Elingen heet het «*bij is kluizenèr*»; ook «*bij zit daar alleen te kluizen*», maar dit laatste betekent toch meer dat men permanent alleen leeft (E.E.). Ook Duffel heeft *kluizenaar* (F.Si.).

Uit eigen navraag bleek nog het volgende: te Halle zit een man wiens vrouw tijdelijk weg is, *op de weef* of *op 't weduwschap*; hij kan er ook *los zitten*. De drie laatste wendingen worden gebruikt voor duiven; zij stammen waarschijnlijk ook uit de taal van de duivenmelker.

Geraarsbergen kent in de mond van de lachende of spottende (tijdelijke) jonggezel de uitdr. ik zal *mijn melk bij de pint kopen* (= ik zal, nu ik vrij ben, van tijd tot tijd, iemand anders bezoeken) of: *ik zal mijne slag trekken met de haagweduwe*.

De verklaringen liggen hier voor de hand. Misschien mag in verband met het laatste gewezen worden op de korrekte ndl. term: *onbestorven weduwnaar, onbestorven weduwe*.

Blijft over: de *haagweduwe*. Van Dale nam het woord op als Zuidndl. = ongehuwde moeder. Bij Kiliaan en Plantijn kwam het voor als *haeckweduwe*. Dit eerste element *haag-* heeft reeds in de 16e eeuw een ongunstige betekenis. Men denke maar aan Kiliaans *haeghklerck, haeghpape, haeghschole, haeschspel, haeghtap, hagemunt*, enz. *Haag-* duidt hierbij steeds aan: wat niet in orde is; van slecht allooi; niet erkend; geheim en dgl.

Bij dit *haag-* moge men denken aan het Fra. *buisson*, bv. in *l'école buissonnière* (= école tenue par les hérétiques dans la campagne) en in *faire l'école buissonnière* (= aller jouer au lieu de se rendre à l'école); vgl. *haagschool*.

Een analoog *haag-*beeld wordt opgeroepen door de termen *gras* of *stro*. Het Engels spreekt van een *grass widow* (= a woman abandoned by or separated from her husband); het gebruikt hetzelfde woord, als provincialisme, voor: an unmarried woman who is mother.

Het Duits gebruikt *stro*. *Die Strohwitwe* is een vrouw wier man afwezig of op reis is. Het middeleeuws *strobrute* (ndl. *strobruid*) duidde aan «Mädchen, die schon vor der Hochzeit ein Kind erwarten»: zij werden o.m. geplaagd door strooien poppen die voor hun huis geplaatst werden.

In het Rijnlands kent men de *Stroh Wittfrau* (naast *en lebendige Wittfro*); de man heet *Stroh witwer* of *Strohkopf*.

Haag, gras en *stro* duiden aanvankelijk wel de plaats van de 'kennismaking' aan.

441. PAARDEVLEES

Er waren te Steenhuffel geen paardenbeenhouwers, wel te Vilvoorde, bij «den Beustel»; daar kon men *pieirebussteke* krijgen en ook *schep* (gestoofd kleingehakt vlees) zoals stoofkarbonaden, *pieiereworsten*, ook gerookte, zo groot, zo lang en zo dik als een schorseneer, te koop meestal op jaarmarkt en kermissen. - J.W.

Te Rotselaar zijn bekend: *pièrebifsteek*, *stoofvliës*, *geroekt vliës*, *soepvliës*. - G.L.V.

Voor Leuven vermeldt dhr. A.M.: «Ik eet gère ju, ne goeie pjèrembifsteek es ni slecht. En ne pjèrefilé da lot em oeëk ete». Wie dan voor de voeten werpt dat paardevlees toch maar minderwaardig is, krijgt als antwoord «E pjèd es en prouper bieëst, da's ni lak e vèrreke da zennen uigene str... frèt».

Ju vinden we terug te Eizeringen; hier gelden 1) *pjeerembufsteek*, 2) *pjeereju* en 3) *ju*. Vb.: 'k em doe ne goeie pjeereju (of ju) van e pond binnegespeldjd. - K.v.G.

Ook Lennik eet (af en toe) paardebiefstuk (J.Vr.); te Duffel ten slotte bestaan de paardebiefstuk, schep en gerookt paardevlees. - F.Si.

Het gerookt paardevlees is bij ons bekend als een uitstekende versterking voor jong en oud. De paardebiefstuk heeft slechts een beperkte voorkeur bij arbeiders en een gedeelte van de burgerij. Wie hem kiest, denkt daarbij nog vaak aan de gezondheid. «Tegen het eten van paardevlees hebben de boeren een sterk vooroordeel», deelt dhr. E.E. voor Elingen mee.

Terloops weze herinnerd aan het feit dat het woord *beefsteak* sedert het eind van de 18e eeuw in Frankrijk gebruikt werd (modern Frans *bifteck*). Goemans nam het, aan de hand van materiaal uit het eind van de 19e en uit het begin van de 20e e., in zijn 'Leuvens Taaleigen' op. (Naast biefstuk leeft nu ook *kalfsbiefstuk*, *steak* en *rumpsteak*.)

442. TRAS

Tras(sen) werd reeds besproken door dr. Jan Lindemans in ESB 36 (1953), blz. 323. De antwoorden die hier volgen brengen enkele interessante precisies en een paar nieuwe woorden. Misschien mag, in aansluiting bij de bespreking Lindemans, ook gewezen worden op het bestaan van *trassen* in het Rijnlands. Hier wordt de basisidee omschreven door 'nachjagen', zoals bv. in: *wenn man etwas findet, bat man es endlich getrasst; der Jagdhund trasst et Weld of*. Synoniemen zijn: *trasten* en *trastern*.

Materiaal: op den *tras* gaan betekent: hier en daar iets gaan vragen (dat is natuurlijk nog geen beroepsbedelaar spelen). Af-

trassen is, inzonderheid bij kinderen, door gezaag en gesmeek (zelfs met een beetje dwang) iets uit de handen *trutselen* of *lutsen* zoals fruit, *doppen* (tollen) of *eirebols* (marbels) waarover een makker beschikt. (Mededeling van dhr. J.W. voor Steenhuffel.)

Te Relegem is *trassen*: bedelen; het wordt veel gebruikt wanneer kinderen maar blijven aandringen om een of ander speel- of snoepgoed te krijgen. Te Kobbegem kent men een *trassersweg*. Dit is een smal wegeltje dat van de omgeving van het Torenhof door het veld in de richting van Hamme loopt. Op bepaalde dagen kwamen langs daar tientallen *trassers* (bedelaars) die uit de richting van Asse naar Hamme en verder naar Brussegem of Wemmel trokken. - L.v.d.C.

Ook te St.-Martens-Bodegem betekent *gaan trassen*: *gaan bedelen*; de bedelaar droeg een *trasserskorf*. E.E.

Trassen enz. te Eizeringen stemt dan weer overeen met de betekenis te Steenhuffel. *Trassen* of *aftrassen* is hier *afvroëge* (afvragen), *afbedelen*, alles in het werk stellen om van een ander een voorwerp of geld in handen te krijgen. Hij die het doet, is een *trasser*. - K.v.G.

443. TRAVANSEN

«Ik ken dit woord in de betekenis van 'n *travansing* geven (klop geven) of iemand *aftravansen* (iemand afranselen, *afstoecken*, *afzjakken*, *afdoeffen*, *afkoteren*, *afrossen*, overtroeven, *aframmelen*)». - J.W. (Steenhuffel).

Schuermans kent *travans* 'troef, rossing': *iemand travans geven*; *travans krijgen*. *Travansing* is dan de *afrossing*; *travansen* of *aftravansen*: *afslaan*; *travanser* of *travanter*: hij die klop geeft. Een Wvla. bijvorm is *travooien* of *trambooien*: ook *afrossen*.

In zijn 'Dialect van Aarschot en omstreken' citeert prof. Pauwels het Aarschots *travats* als interjectie bij het vallen, het stoten, het slaan; hierbij horen *travats geven* of *krijgen* en het wkw. *travatse* = slaan. Verklaring van prof. Pauwels: naast *klets* ontstonden de bijvormen *klavats* en *travats*, waaruit dan het wkw. *travatse*. De verlengde vormen moeten zijn ontstaan onder invloed van een ander woord uit dezelfde sfeer.

444. BOER en samenstelling met 'BOER'

Deze vraag werd op twee manieren behandeld. Er is vooreerst de studie van Ir. Paul Lindemans, met materiaal en verklaring; er zijn daarnaast de vele andere gegevens van onze vriendelijke korrespondenten. Het is redelijk, in de voorstelling die volgt, deze schikking te bewaren; vooraan staat dus de tekst van P. Lindemans.

*
* *

RUTTEN in zijn *Haspengouws Idiotikon* merkt op (i.v. *boer*) dat dit woord «als tweede lid van een samenstelling, waar-

van het eerste deel de naam van een koopwaar uitdrukt de betekenis heeft van *handelaar*». En hij geeft als voorbeelden: *hoelieboer*, *gistboer*, *melkboer*, *kempboer*, *vlasboer*, *zavelboer*. Een juistere betekenis van het woord boer, in de meeste dezer woorden, zou venter zijn; iemand die langs de huizen zijn koopwaar aanbiedt.

De schrijver geeft geen nadere uitleg over de aangehaalde woorden. Ik meen dat de *gistboer* gist ventte ten tijde dat het huisbakken nog algemeen was; dat de *zavelboer* zand aan de man bracht, ten tijde dat de huisvloer met witzand - tekeningen versierd werd. Maar of de *vlasboer* en de *kempboer* langs de huizen met vlas of met kemp leurdren, lijkt mij wel twijfelachtig. Ik meen eerder dat deze woorden echte boeren aanwijzen, die zich toeleggen op een speciale teelt of kweek - hier vlas en kemp - . Net zoals men in de streek Asse-Aalst van *hopboeren* spreekt, en vroeger van *ajuinboeren*. Zo is *bieboer* de Westbrabantse benaming voor een imker; en *schaapboer* de grote pachter die op zijn hof een kudde schapen houdt.

De betekenis boer = venter, zal wel van stedelijke oorsprong zijn: voor de stedeling was alwie van buiten de stad kwam, een boer. De *melk-*, *kaas-*, *groenten-* en de *patatenboer*, waren werkelijk boeren die op de rand van de stad (Brussel) woonden, en er de waar waarmede zij kwamen venten in de stad, zelf wonnen en kweekten.

Door uitbreiding werden in de stad alle venters die van buiten kwamen, boer genaamd; en zo ontstonden de benamingen *visboer*, *mosselboer*, *hoelieboer*, e.a., allen boeren die niets met het boerenbedrijf uitstaande hebben.

Ettelijke van deze woorden verdwijnen in de stad (Brussel) met het verdwijnen van de venter zelf, maar herleven nu op het platteland. Als voorbeeld het woord melkboer. Een genoeglijk beeld van de Brusselse «folklore» was vroeger de vette hondenkar van de melkboer, met de buikige, blinkende koperen melkkruiken. De strenge reglementering van de zuivelhandel, het bottelen van de consumptiemelk door de grote zuivelfabrieken, en ook het provinciaal verbod van de hond te gebruiken als trekdier, bevorderde het geleidelijk verdwijnen van de ventende melkboer in de stad. Maar op het platteland, vooral in de dichtbevolkte centra, herleefde de handel van de melkboer. Men noemt ze zo, maar ze zijn geen boer, t.t.z. geen producent van de melk; hij koopt de melk waarmede hij vent bij de producent of in een zuivelfabriek.

*
* * *

Woorden waarvan *boer* het eerste deel is wijzen gewoonlijk op zaken die lomp, verachtend, minderwaardig en onbehouwen zijn. Deze woorden zijn vrij talrijk. Enkele ervan verdienen, als Brabants woord, een bijzondere aanmerking. Wij noemen :

Boerebrood. De oude en algemene betekenis van het woord was die van minderwaardig roggebrood. «Gemeen korenbrood» (RUTTEN); «bruin brood in tegenstelling met wit brood» (TEIRLINCK). Die bepaling is niet meer van deze tijd. Boerebrood is thans brood van eigen baksel, en staat als huisbakkenbrood tegenover *bakkersbrood*. Boeren die het kunnen doen, bakken zelf hun brood. Dit boerenbrood is ver van gemeen; het is een degelijk, smakelijk tarwebrood, groot van omvang en wat zwaar op de maag, maar zeer voedzaam en zeer gelust. Het bakkersbrood noemt de boer smalend *schuimbrood*. Roggebrood wordt niet meer verbruikt; zelfs schamele lieden eten wittebrood (van bij de bakker);

Boereboter, thans tegenstelling van «melkerijboter». Op vele hoven in Westbrabant wordt er nog geboterd. Goede boereboter heeft meer kleur en aroma dan melkerijboter en wordt op de markt (Halle, Edingen) zeer gezocht;

Boerepensen en *boerehesp* zijn pensen en hesp op de hoeve zelf bereid. Zij verschillen merkkelijk in smaak en, voor de pensen, in samenstelling met deze die de spekslager bereidt;

Boeretabak. Tabak van eigengewin, in tegenstelling met de «pakskenstabak» die men koopt in de winkel. Hij is gewoonlijk een zware, «straffe» tabak, die in een gesloten ruimte al eens hoestbuien verwekt;

Boerentram. Tram van de vele buurtspoorwegen, die van uit alle richtingen de buitenlieden naar de hoofdstad brengen. Het is ook met de boerentram dat de Brusselaar naar de *boerenbuiten* vaart. Zo noemt hij het Payottenland, het land waar eens zijn wieg stond, en waar hij bij neven en nichten op bezoek gaat; en er voor zijn buik een zielmis mag doen aan boerebrood en boereboter, boerepensen en boerehesp, en aan geleitaarten en aan «maaltjes» (mattetaarten) !

*
* *
*

Nog een paar aanmerkingen :

1. De benaming *koeboer* bestaat niet in ons Westbrabants dialect; hier spreekt men van een *kossaart*.

2. Beneven de verschillende betekenissen van het woord, kan *boer* ook een betiteling zijn. In West-Brabant, en gewis ook elders, is *de boer* de leider, *het hoofd van de landbouwexploitatie*. De aanspreektitel blijft altijd «pachter»; De man is daar gevoelig aan. Maar als men in de wandeling van de pachter spreekt, zal men hem steeds *den boer* noemen, met de naam van het hof erbij: *den Boer van 't Hof ten Houte, den Boer van d'Hoge Schuur*. Daar waar nog verschillende kinderen samen op 't hof zijn, zal er toch maar één van hen «den boer» zijn. - «Ge moet dat aan Jef vragen, Jef is «den boer» en deze is niet altijd de oudste.

P.L.

*

* *

Het materiaal dat ten 2de door de korrespondenten werd ingestuurd, luidt alfabetisch :

beirboer = verdeler van aal, die destijds uit de steden per schip werd ingevoerd (Duffel F.Si.);

bezemboer = iemand die een grote oppervlakte aardbeien heeft (Lennik J.Vr.);

bieboer = imker (Relegem L.v.d.C.);

aareboer = eier- (Steenhuffel J.W.);

fraatboer = fruit- (Diest L.B.);

geitenboerken (Steenhuffel J.W.); *geiteboer* (Relegem L.v.d.C.);

gatemboer = keuterboer, zonder koe (Eizeringen K.v.G.);

gateboer (Rotselaar G.L.V.);

groeinjelboer (of *boerkoeës*) (Eizeringen K.v.G.); *groentenboer* (Duffel F.Si.);

hingsteboer (Diest L.B.);

iëremboer = boer die een grote exploitatie leidt, maar zelf op het veld niet meewerkt (Leuven A.M.); *iëreboer* (Rotselaar G.L.V.); *hiëreboer* (Diest J.Vr.); *hereboer* (Duffel F.Si.); *herenboer* (Steenhuffel J.W.); *hiëreboer* (Lennik J.Vr.); *hiëremboer* (Eizeringen K.v.G.);

olleboer = kolenboer (Rotselaar G.L.V.); *hoellemboer* (Eizeringen K.v.G.); *oeillemboer* (Elingen E.E.); *hoellemboer* = hij die op een dorp kolen verkoopt, gewoonlijk ook een landbouwer (Lennik J.Vr.);

hooiboer = die veel hooi bewerkt in de beemden langs de Rupel (Willebroek G.S.);

keesboer = kaasmaker (Eizeringen K.v.G.);

kerremboer = boer met één paard (Eizeringen K.v.G.);

keuterboer = kleine boer (Willebroek G.S.); *keuterboer(ke)* = boer met klein, arm boerderijtje; hij komt ook moeilijk vooruit bij gebrek aan stielvaardigheid (Duffel F.Si.); *keutelboer* (Diest L.B.);

kiekeboer (Relegem L.v.d.C.);

koeboer = kleine boer met slechts één koe (Willebroek G.S.);

koeiemboer = die met koeien werkt (Eizeringen K.v.G.);

koeiboer (Relegem L.v.d.C.);

konijnenboer (Relegem L.v.d.C.);

krèemboer = verkoopt roomijs (Elingen E.E.); *kreemboer* = iemand die met kar of auto rondrijdt en ijsroom verkoopt (Lennik J.Vr.);

krotboer = slechte boer in het boeren (Steenhuffel J.W.);

legimemboer (Leuven A.M.); *legimmeboer* (Rotselaar G.L.V.);

legummemboer = leurder met groenten (Eizeringen K.v.G.);

legummeboer (Lennik J.Vr.); *legummeboer* (Diest L.B.);

mansardeboer = gelegenheidstuinier (Relegem L.v.d.C.);

melkboer: door alle korrespondenten geciteerd, soms met de ver-

klaring «levert melk, boter en eieren»;
mestboer (Diest L.B.);
moorboer = spottend gezegd van een boer die in een zeer modderige straat woont (Elingen E.E.);
mosselboer = leurder met mosselen (Eizeringen K.v.G.); *id.* te Relegem, L.v.d.C.;
osseboer = vroeger een kleine boer (Rotselaar G.L.V.);
piëreboer = paardenboer (Rotselaar G.L.V.); *pjeeremboer* = bezit meerdere paarden (Eizeringen K.v.G.); *paardeboer* (Relegem L.v.d.C.);
patattemboer (Steenhuffel J.W.); *petattemboer* (Leuven A.M.); *petatboer* (Rotselaar G.L.V.); *petattemboer* (Diest L.B.); *petattemboer* (Duffel F.Si.);
peeboer = die slecht zijn veld bewerkt, dat vol peeën zit (Rotselaar G.L.V.); *peeboer* = boer die zijn vak niet kent en veel onkruid op zijn akkers heeft (Willebroek G.S.); *peeëmboer* = slechte boer (Eizeringen K.v.G.); *id.* te Elingen = landbouwer die met veel peeën (onkruid) had af te rekenen, E.E.; *peeboer* = slechte boer (Relegem L.v.d.C.);
petrolboer = leurder met petroleum (Eizeringen K.v.G.);
strontboer = die vroeger de paardevijgen ging oprapen (Rotselaar G.L.V.); *id.* te Duffel = boer van een kleine boerderij, waar alles vuil en ordeloos is, F.Si.;
vaantjesboeren van Halle is de spottende benaming die te Elingen bekend is, E.E.;
varkensboer (Relegem L.v.d.C.);
visboer = leurder met vis (Eizeringen K.v.G.); *id.* te Lennik = leurt met vis en mosselen; J.Vr.; *id.* te Relegem, L.v.d.C.);
vlasboer (Relegem L.v.d.C.);
zoovelboer = leurder met wit zand (Eizeringen K.v.G.); *zavelboer* (Relegem L.v.d.C.); de *zavelboeren van Essenbeek* is een spotnaam die te Elingen bekend is, E.E.
«Boer» bewaarde in bepaalde samenstellingen zijn oorspronkelijke betekenis. Elders echter vormt «boer» het tweede samenstellend deel dat reeds als suffix werd gevoeld; dan staat men niet meer voor een samenstelling, maar voor een afleiding. Er moeten bij die talrijke persoonsnamen dan een paar typen of succesvormen geweest zijn en de vele andere namen ontstonden analogisch. Het fenomeen is ook met andere elementen bekend, zo bv. met *-zak*: *dikzak*, *papzak*, *gelukzak*, *luiszak*; met *-poes*: *smeerpoes*, *vuilpoes*; met *-pot*: *knorpot*, *rochelpot*; met *-lap*: *zatlap*, enz.

HET 'HERBARIUM UIT CA. A° 900'

Er was bij sommige lezers bij herhaling belangstelling voor het oudste Vlaams herbarium. In 'Het Westvlaamsch van de oudste tijden tot heden' (Groningen - Den Haag, 1927), blz. 10 vv. bespreekt J. Jacobs ons eerste herbarium (Latijn) dat voorzien was van Westvlaamse interlineaire glossen. Bij Jacobs komt trouwens ook bibliografie voor. De tekst van zijn stuk staat in Codex ms. Regiom 1783 (Regiom = Regiomantanus) : het werd bewaard te Königsberg.

Het terugvinden van de glossen is geen gemakkelijke taak. Wij kunnen slechts het volgende mededelen : de documenten van de universiteit Königsberg (het huidige Kaliningrad) werden gedurende de oorlog naar de 'Ordensburg Tapiau' overgebracht. Op grond van de inlichtingen die verschaft werden door de laatste directeur van de Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg (prof. Diesch) en door de bibliothecaris van de handschriftenafdeling (prof. von Selle), die beiden overleden zijn, werden alle kisten waarin de boekenschat zat opgeborgen, door oorlogsgeweld vernield.

Een fotokopie van de kataloog der hss. uit Königsberg bevindt zich in de Handschriften-Abteilung der deutschen Staatsbibliothek te Berlijn (in de verzameling: Catalogi).

Tot zover het verhaal dat men tamelijk vlug in Duitsland kan reconstrueren. Er rest nochtans een beetje hoop: het bewuste handschrift dat overigens niet zo oud is als Jacobs vermoedde, wordt misschien nog eens teruggevonden. De laatste bewerker van de hss. te Königsberg, Dr. Ludwig Denecke, begon inderdaad sedert 1935 met zijn systematisch onderzoek en *blijkens zijn nota's ontbrak het hs. met het herbarium reeds vóór de oorlog*. Er moet dus een mogelijkheid bestaan dat de bewuste glossen toch niet vernield werden, omdat ze misschien reeds vóór 1935 uitgeleend werden. Maar aan wie ?

L. DE MAN

BERICHT

Het lidmaatschap van het Genootschap bedraagt 130 fr. De betaling kan geschieden op postrekening nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

Onze administratie verzoekt vriendelijk maar dringend het jaarabonnement te willen betalen, nu !

Zo pas verschenen :

DEEL I	320 blz.	DEEL III	280 blz.
DEEL II	308 blz.	DEEL IV	334 blz.

van :

HET PAROCHIEWEZEN IN BRABANT

door J. Verbesselt

In deze delen behandelt de schrijver het Ontstaan en de Ontwikkeling van de volgende parochiën, telkens in een afzonderlijke monografie :

<i>Meise</i>	<i>St.-Agatha-Berchem</i>	<i>Wolvertem</i>
<i>Oppem</i>	<i>Ramsdonk</i>	<i>Meuzegem</i>
<i>Amelgem</i>	<i>Ossel</i>	<i>Imde</i>
<i>Sint-Brixius-Rode</i>	<i>Brussegem</i>	<i>Rossem</i>
<i>Nieuwenrode</i>	<i>Londerzeel</i>	<i>Laken</i>
<i>De abdij en de parochie Grimbergen</i>	<i>Beigem</i>	<i>Molenbeek en de St.-Katelijneparochie</i>
	<i>Humbeek</i>	<i>Hamme</i>
<i>Strombeek</i>	<i>De abdij Dielegem</i>	<i>Zellik</i>
<i>Wemmel</i>	<i>De parochie Jette</i>	<i>Kobbe gem</i>
<i>Relegem</i>	<i>Ganshoren</i>	
	<i>Neder-Over-Heembeek</i>	

Naast een Algemene Inleiding worden niet minder dan dertig oude parochiën bestudeerd.

De vier delen zijn overvloedig geïllustreerd met ongekende afbeeldingen van kerken, kapellen, dorpspleinen, kastelen, grote hoeven van Brabant. Meer dan 250 clichés.

Het Genootschap heeft zich grote financiële opofferingen getroost om de uitgave mogelijk te maken.

Wij vertrouwen dan ook dat onze leden in groot getal zullen inschrijven op de vier delen, ten einde ons toe te laten de geïnvesteerde gelden zoveel mogelijk te kunnen recupereren. Aldus zullen weldra de volgende delen kunnen ter perse gaan.

De prijs per boekdeel voor de leden werd vastgesteld op 280 fr.

Ook Deel I is nog verkrijgbaar tegen de som van 250 fr.

De bestelling geschiedt door overschrijving op postrekening nr. 51.70.40 van het Genootschap.

Wij danken onze trouwe leden voor de morele steun, die ze ons op die wijze zullen verlenen.

Het Geschied-
en Oudheidkundig Genootschap
van Vlaams-Brabant.

A. TOLLEBEEK, *Het klooster van de Berg Sion te Brussel*, 68 blz., 60 F; voor de leden: 40 F.

IV. ICONOGRAFIE VAN VLAAMS-BRABANT, door A. VERBOUWE

1. *Kanton Aarschot* (uitverkocht). — 2. *Kanton Diest* (uitverkocht). — 3. *Kanton Assche*, 72 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F) — 4. *Kanton Wolvertem*, 92 blz., ill., 90 F (voor de leden: 60 F). — 5. *Kanton Tienen*, 53 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F). — 6. *Kanton Vilvoorde*, 136 blz., ill. 135 F (voor de leden: 90 F). — 7. *Kanton Zoulleeuw*, 37 blz., ill. 60 F (voor de leden: 40 F). — 8. *Kanton St.-Kwintens-Lennik*, 52 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F).

W. VAN DEN STEENE, *Iconografie van het Belgisch Parlementgebouw*, ill. 60 F; voor de leden: 40 F.

V. TOPONYMIE VAN VLAAMS-BRABANT

De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor Vl. Naamkunde, E. van Evenstraat 10a, Leuven (postrekening nr. 162.831, H.J. van de Wijer, Leuven):

J. LINDEMANS, *Westbrabantse plaatsnamen: Baardegem, Beersel, Beert, Beigem, Bekkerzeel, Drogenbosch, Bellingen, Bogaarden, Borchlombeek*, elk deeltje: 35 F.

VI. BRABANTSE HERALDIK

J. MELKENBEECK, *De Gemeentewapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 blz. ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F). — *Idem*, *Emblemen van de landbouw en het bedrijfsleven in de heraldiek*, ill. 14 blz., 30 F; voor de leden: 20 F.

VII. OUDE BRABANTSE GESLACHTEN

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkocht)

1. *Pipenpoy*, 60 F — *2. *van Ouerstraeten*. — *3. *Wambacq.* — *4. *Goossens*. — *5. *van Ginderachter* — *6. *Covens*. — *7. *de Ridder*. — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 F — *10. *van der Husselt*. — *11. *De Keyser*. — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuvel*, 5 F. — *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 F. — *17. *De Smedt*. — *18. *van Opbem*. — 19. *de Hertoghe*, 10 F. — 20. *Rogghe*, 5 F. — *21. *Vereerbrugghen*, 15 F. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 F. — 23. *de Kempeneer*, 20 F. — 24. *Stuckens*, 20 F. — 25. *Lindemans*, 40 F. — 26. *De Smeth*, 40 F. — 27. *Van Nuffel*, 40 F. — 28. *Van Lierde*, 20 F. — 29. *Van Wayenbergh*, 30 F. — 30. *De Boeck*, 30 F. — 31. *van der Meeren*, 40 F. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walckiers*, samen 40 F. — 34. *Evenepoel*, 30 F. — 35. *Stallaert*, 30 F. — 36. *van den Bossche*, 40 F. — 37. en 38. *van Marselaer en De Rijke*, 39. *Paridaens*, 30 F. — 40. *van Hagendoren*, 30 F. — 41. *Wauters, Fierens, De Smeth*, 20 F. — 42. *Grietens*, 30 F. — 43. *Theys*, 30 F.

Jan LINDEMANS, *Van Meiseniersbloed*, 252 blz., 270 F; — voor de leden: 180 F.

Leo LINDEMANS, *De voorouders van Jan III, hertog van Brabant*, 40 blz., 50 F; voor de leden: 30 F.

A. MALCORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 F; — voor de leden: 80 F.

VIII. FOLKLORE EN VARIA

ALBUM Dr. JAN LINDEMANS. Ingen. 300 F; geb: 375 F; voor de leden resp. 200 en 250 F.

Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 F.

Jan LINDEMANS, *O.-L.-Vrouw in 't Hammeken (Zemst)*, 20 F.

Pieter CNOPS, *Mariaverering te Evere*, 30 F.

A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Hageland*, 20 F.

P. CNOPS, *Bijdrage tot de bibliografie van de stad Brussel*, 30 F, voor de leden: 20 F.

Zo pas verschenen :

**DE VRIJHEID MERCHTEM
IN DE LATE MIDDELEEUWEN
VANAF DE 13e TOT DE 16e EEUW**
door J. VERBESSELT

354 blz.

Te bestellen bij het Gemeentebestuur van Merchtem.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

J. VERBESSELT, Asse - Het Ontstaan en de Ontwikkeling	173-191
P. LINDEMANS, Woorden en gebruiken gesprokkeld uit oude kloosterrekeningen. — <i>Idem</i> , Zwanen... en ooievaars	192-193
A. MEULEMANS, Leuvense Ambachten - De Vettevariers (vervolg)	194-210
G. RENSON, Beknopte geschiedenis van Gaasbeek	211-228
P. LEYNEN, De bevolking van Tildonk in 1795	229-231
J. VERCRUYSSSE, Kerkinventarissen van St.-Kwintens-Lennik onder de Franse bezetting (nov. 1797)	232-236
<i>Brabantse woorden</i>	237-244
L. DE MAN, Het 'Herbarium uit ca. a° 900'	245

Uit oude papieren :

A.M., Middeleeuwse rechtspleging	191
P.L., Een plantenliefhebber in de 18e eeuw	210
P.L., In de moeshof van een kasteel, in de 18e eeuw	228
H.d.Vis†, Bij de geboorte	231

heid van hun auteur gepubliceerd.

— *De ondertekende artikels worden onder de verantwoordelijkheid*

BOEKHANDEL

Wij vestigen er de aandacht van de leden op dat voortaan alle bestellingen van vroegere jaargangen van het Tijdschrift en alle andere uitgaven van het Genootschap moeten gedaan worden bij de Algemeen Beheerder, *J. Verbesselt*, Ransbeekstraat, Neder-Over-Heembeek. De betaling wordt VOORAF gedaan op postrekening nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.